

stowa

SLIM SAMENWERKEN

KLIMAAT ACTIEVE STAD

RAPPORT

2016
03

SLIM SAMENWERKEN
KLIMAAT ACTIEVE STAD

RAPPORT

2016

03

ISBN 978.90.5773.705.3

COLOFON

UITGAVE Stichting Toegepast Onderzoek Waterbeheer
Postbus 2180
3800 CD Amersfoort

AUTEUR Arniek Doornbos (student VHL)

BEGELEIDING Michelle Talsma (STOWA)

DRUK Kruyt Grafisch Adviesbureau
STOWA STOWA 2016-03
ISBN 978.90.5773.705.3

COPYRIGHT Teksten en figuren uit dit rapport mogen alleen worden overgenomen met bronvermelding.

DISCLAIMER Deze uitgave is met de grootst mogelijke zorg samengesteld. Niettemin aanvaarden de auteurs en de uitgever geen enkele aansprakelijkheid voor mogelijke onjuistheden of eventuele gevolgen door toepassing van de inhoud van dit rapport.

TEN GELEIDE

Het klimaat verandert. Neerslaggebeurtenissen worden extremer, de temperatuur kan hoog oplopen en er kunnen langere perioden van droogte voorkomen. Dit betekent dat gemeenten en waterbeheerders in Nederland voor grote uitdagingen komen te staan. Vooral in stedelijke omgeving kunnen de gevolgen groot zijn.

Steden kunnen hun kwetsbaarheid voor klimaatverandering aanmerkelijk verminderen. Voorbeelden zijn groene daken, waterpleinen, meer groen en blauw in de stad, minder uitstoot van broeikasgassen. Waterschappen kunnen hieraan een bijdrage leveren, met name op het gebied van klimaatbestendig stedelijk waterbeheer. Een belangrijke voorwaarde voor succes is de mate waarin alle bij de stad betrokken partijen in staat zijn met elkaar samen te werken aan een klimaatbestendige stad: de gemeente zelf, het waterschap, maar ook private partijen.

Om vorm te geven aan klimaatadaptatie in de stad hebben de waterschappen zich verenigd in de Klimaatactieve Stad (KAS), een initiatief van de Unie van Waterschappen (UvW) en de Stichting Toegepast Onderzoek Waterbeheer (STOWA). KAS profileert zich nadrukkelijk als een beweging die een bijdrage wil leveren aan een leefbare stad waarin goed met water en klimaat wordt omgegaan. Daarvoor is nieuwe kennis en innovatie nodig, maar ook nieuwe samenwerkingsverbanden en nieuwe 'bestuurlijke arrangementen'.

Dit rapport vormt de weerslag van een onderzoek naar de 'KAS-projecten' van waterschappen. Aan de hand van interviews met betrokkenen heeft student Arniek Doornbos in kaart gebracht hoe deze projecten (zijn) verlopen en welke (leer)ervaringen daarbij zijn opgedaan. Op basis daarvan doet zij een aantal welkome aanbevelingen voor toekomstige KAS-initiatieven.

Dit onderzoek is uitgevoerd in het kader van een derdejaars projectstage bij de STOWA, in het voorjaar van 2015, voor de opleiding Milieukunde aan Hogeschool Van Hall Larenstein te Leeuwarden.

Joost Buntsma, directeur STOWA

SAMENVATTING

Om vorm te geven aan klimaatadaptatie in de stad hebben de waterschappen zich verenigd in De Klimaatactieve Stad (KAS), een initiatief van de Unie van Waterschappen (UvW) en de Stichting Toegepast Onderzoek Waterbeheer (STOWA). KAS profileert zich nadrukkelijk als een beweging die een bijdrage wil leveren aan een leefbare stad waarin goed met water en klimaat wordt omgegaan. Daarvoor zijn niet alleen nieuwe kennis en innovaties nodig, maar ook nieuwe samenwerkingsverbanden en nieuwe ‘bestuurlijke arrangementen’.

Dit rapport vormt de weerslag van een onderzoek naar de ‘KAS-projecten’ van waterschappen. Aan de hand van interviews met betrokkenen heeft onderzoeker Arniek Doornbos in kaart gebracht hoe deze projecten (zijn) verlopen en welke (leer)ervaringen daarbij zijn opgedaan. Het rapport schetst een actueel beeld van 1) recente, lopende en geplande initiatieven op het gebied van de Klimaatactieve Stad, van 2) de do’s en don’ts op procesmatig gebied, en 3) kennisvragen die er liggen. Het rapport besluit met een aantal aanbevelingen voor vervolgstappen in het traject.

De gesprekken laten zien dat de meeste waterschappen KAS-projecten aan het opstarten zijn of projecten hebben die zich in de realisatiefase bevinden. Men zoekt daarbij naar de meest effectieve aanpak, omdat er geen gebaande paden zijn. Op procesmatig gebied valt op dat het tijd en inspanning kost om samenwerking te realiseren met de grote verscheidenheid aan betrokken partijen. Wanneer de samenwerking slaagt, kunnen projecten worden gecombineerd, waardoor kosten worden bespaard.

Oog hebben voor elkaars belangen, verschillende rollen kunnen aannemen en duidelijke afspraken maken met betrekking tot taken en verantwoordelijkheden blijken belangrijke procesmatige succesfactoren in de onderzochte projecten. Belangrijke aanvullende kennisvragen voor succesvolle KAS-initiatieven betreffen het vormgeven van burgerparticipatie, het kwantificeren van de opbrengsten van meer groen en water in de stad, de effectiviteit van maatregelen en hoe KAS-projecten op te starten.

Het verdient aanbeveling om voldoende tijd in te ruimen voor het proces rondom KAS-projecten, vooral tijdens de opstartfase en bij de reflectie achteraf. Daarnaast kan het bezoeken van elkaars projecten en het uitwisselen van kennis en expertise bijdragen aan het succesvol starten en uitvoeren van KAS-projecten. Tot slot is het zeer aan te bevelen te onderzoeken wat de belangen zijn van de andere partijen in de stad en hoe die te koppelen aan KAS-initiatieven, met het oog op succesvolle uitvoering van projecten.

DE STOWA IN HET KORT

STOWA is het kenniscentrum van de regionale waterbeheerders (veelal de waterschappen) in Nederland. STOWA ontwikkelt, vergaart, verspreidt en implementeert toegepaste kennis die de waterbeheerders nodig hebben om de opgaven waar zij in hun werk voor staan, goed uit te voeren. Deze kennis kan liggen op toegepast technisch, natuurwetenschappelijk, bestuurlijk-juridisch of sociaalwetenschappelijk gebied.

STOWA werkt in hoge mate vraaggestuurd. We inventariseren nauwgezet welke kennisvragen waterschappen hebben en zetten die vragen uit bij de juiste kennisleveranciers. Het initiatief daarvoor ligt veelal bij de kennisvragende waterbeheerders, maar soms ook bij kennisinstellingen en het bedrijfsleven. Dit tweerichtingsverkeer stimuleert vernieuwing en innovatie. Vraaggestuurd werken betekent ook dat we zelf voortdurend op zoek zijn naar de 'kennisvragen van morgen' – de vragen die we graag op de agenda zetten nog voordat iemand ze gesteld heeft – om optimaal voorbereid te zijn op de toekomst.

STOWA ontzorgt de waterbeheerders. Wij nemen de aanbesteding en begeleiding van de gezamenlijke kennisprojecten op ons. Wij zorgen ervoor dat waterbeheerders verbonden blijven met deze projecten en er ook 'eigenaar' van zijn. Dit om te waarborgen dat de juiste kennisvragen worden beantwoord. De projecten worden begeleid door commissies waar regionale waterbeheerders zelf deel van uitmaken. De grote onderzoekslijnen worden per werkveld uitgezet en verantwoord door speciale programmacommissies. Ook hierin hebben de regionale waterbeheerders zitting.

STOWA verbindt niet alleen kennisvragers en kennisleveranciers, maar ook de regionale waterbeheerders onderling. Door de samenwerking van de waterbeheerders binnen STOWA zijn zij samen verantwoordelijk voor de programmering, zetten zij gezamenlijk de koers uit, worden meerdere waterschappen bij één en het zelfde onderzoek betrokken en komen de resultaten sneller ten goede van alle waterschappen.

De grondbeginselen van STOWA zijn verwoord in onze missie:

Het samen met regionale waterbeheerders definiëren van hun kennisbehoeften op het gebied van het waterbeheer en het voor én met deze beheerders (laten) ontwikkelen, bijeenbrengen, beschikbaar maken, delen, verankeren en implementeren van de benodigde kennis.

KLIMAAT ACTIEVE STAD

INHOUD

	TEN GELEIDE	
	SAMENVATTING	
	STOWA IN HET KORT	
1	INLEIDING	1
2	METHODE	2
3	CONTEXT	4
3.1	Aanleiding	4
3.2	Juridische verdeling waterbeheer	5
3.3	Gidsmodellen en gidsprincipes	6
4	RESULTATEN	7
5	ANALYSE	9
6	CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN	16
	REFERENTIES	17
	BIJLAGEN	
1	LEDEN KAS GROEP/CONTACTPERSONEN VOOR DE INTERVIEWS	19
2	VRAGENLIJST INVENTARISATIE KAS-PROJECTEN	21
3	ARTIKELN OP BASIS VAN DE INTERVIEWS	25

1

INLEIDING

AANLEIDING

De interesse voor het thema Klimaatactieve Stad is de afgelopen periode flink gegroeid, met name door de toenemende urbanisatie in combinatie met de klimaatverandering. Klimaatverandering zorgt voor heftige regenbuien, perioden van droogte en hittestress in de steden. Deze weersgebeurtenissen hebben effect op de volksgezondheid en het woon- en werkklimaat. Waterschappen willen vanuit hun verantwoordelijkheid als waterbeheerder een bijdrage te leveren aan klimaatadaptatie en klimaatmitigatie in stedelijke omgeving.

Op verzoek van de Stichting Toegepast Onderzoek Waterbeheer (STOWA) zijn in dit onderzoek projecten rond Klimaatactieve Stad van waterschappen in kaart gebracht. Het doel was de opgedane ervaringen in deze projecten te bundelen en te bekijken wat daarvan geleerd kan worden.

LEESWIJZER

In hoofdstuk 2 staat een verantwoording over de gekozen onderzoeksmethode. In hoofdstuk 3 kunt u meer lezen over de aanleiding voor en achtergronden van het onderzoek. Hoofdstuk 4 beschrijft de resultaten. Daarna volgt in hoofdstuk 5 de analyse van deze resultaten. In de analyse wordt de rode draad uit de data gehaald en deze worden geïllustreerd met voorbeelden uit de interviews. De conclusie en de aanbevelingen vindt u in hoofdstuk 6.

In de bijlagen is een overzicht te vinden van de projecten en de gegevens van de geïnterviewden, hierna volgt de vragenlijst van de interviews. Vervolgens komen de artikelen die zijn geschreven op basis van de interviews. Deze zijn onderverdeeld in klimaatadaptatie, klimaatmitigatie, een combinatie van klimaatadaptatie en -mitigatie en als laatste de overige projecten. Binnen de categorieën zijn de artikelen alfabetisch (op projectnaam) geordend.

2

METHODE

DOEL

De in opdracht van STOWA uitgevoerde inventarisatie van KAS-projecten bij de waterschappen heeft als doel om, binnen de kaders van innovatieve stedelijke waterprojecten, een overzicht te bieden van recent afgesloten en lopende initiatieven op dit gebied bij de waterschappen. Daarnaast worden de do's en don'ts op procesmatig gebied onderzocht en wordt er aandacht besteed aan het inventariseren van de kennisvragen.

Deelnemers aan het onderzoek

Alle waterschappen die zijn aangesloten bij het KAS initiatief, zijn benaderd voor dit onderzoek. Daarnaast zijn waterschappen geïnterviewd die geïnteresseerd waren om aan te sluiten bij KAS.

Aanpak

Er is gekozen voor een half gestructureerd interview. Hierin is bekend over welke onderwerpen gesproken zal worden, maar deze zijn niet tot in detail uitgewerkt, er moet ruimte zijn om meer te vertellen dan gevraagd wordt. Deze mate van gestructureerdheid past het best bij het doel van het interview. Op deze manier kunnen de ervaringen en meningen goed worden achterhaald. Omdat er wordt gesproken met de hoofdpersonen van de projecten, is het een expertinterview. De doelgroep stelt een persoonlijke benadering en actieve interactie met de interviewer op prijs.

Er worden concrete vragen gesteld over de beleving van de projecten (Baarda & De Goede, 2007).

Voor het onderzoek zijn mondelinge interviews afgenomen. De interviews zijn in de eerste plaats gericht op de inventarisatie van de verschillende KAS-projecten. Daarnaast gaat een groot deel van de vragen over de samenwerking tussen waterschappen en gemeenten. De resultaten schetsen voor de waterschappen een actueel beeld van 1) recent afgeronde, lopende en geplande initiatieven op het gebied van de Klimaatactieve Stad, van 2) de do's en don'ts op procesmatig gebied, en 3) de kennisvragen.

De experts zijn allereerst benaderd via een e-mail waarin het onderzoek is toegelicht en hen is gevraagd mee te doen aan een interview over een innovatief stedelijk waterproject. Vervolgens zijn ze telefonisch benaderd voor het maken van een afspraak. Voor aanvang van het gesprek is een vooraf opgestelde vragenlijst verspreid onder de contactpersonen (voor de vragenlijst, zie bijlage II). De gesprekken duurden ongeveer een uur. Het waren gestructureerde gesprekken, zonder evenwel een harde vraag-antwoordstructuur. Vervolgens zijn de gesprekken uitgewerkt in artikelen (gem. 1500 woorden), en teruggekoppeld met de geïnterviewden.

Afbakening

De projecten gingen qua inhoud gaan over water in de stad, dat wil zeggen: oppervlaktewater, grond- of regenwater, en ze moesten een relatie met klimaatverandering hebben. Projecten die te maken hadden met waterzuivering zijn ook meegenomen in dit onderzoek, omdat deze te maken hebben met klimaatmitigatie.

Tijdens de interviews lag de nadruk op het proces van de KAS-projecten. De onderbouwing hiervoor is dat de technische kant van de projecten meestal plaats-afhankelijk is. Voor meer technische achtergronden kunnen belangstellenden contact opnemen met de betreffende waterschappen.

In het stedelijk gebied zijn er veel partijen waar de waterschappen mee te maken hebben of krijgen. Dit onderzoek richtte zich specifiek op de samenwerking met de gemeente, omdat die bij ieder stedelijk project betrokken is.

3

CONTEXT

Het vooronderzoek bestond uit drie onderdelen: onderzoek naar de aanleiding voor het KAS-initiatief inclusief een uitleg over wat KAS is, de juridische verdeling van de taken binnen het waterbeheer en ten slotte de zogenoemde gidsprincipes.

3.1 AANLEIDING

De aanleiding voor het KAS-initiatief was tweeledig. Namelijk klimaatverandering en de wens om tot innovatie te komen, ook in de stad.

De vier KNMI scenario's uit 2006 laten een opwarming in 2050 zien die varieert van 0,9 °C tot 2,3 °C in de winter en van 0,9 °C tot 2,8 °C in de zomer ten opzichte van het klimaat rond 1990 (KNMI, 2006).

De gevolgen van klimaatverandering in Nederland hebben invloed op alle kerntaken van het waterschap. De waterkwaliteit kan verslechteren door algenbloei. De waterveiligheid is in het geding door overstromingen als gevolg van stijgende zeespiegel en extreem weer. Ook de waterkwantiteit wordt beïnvloed, het grondwater zal in sommige perioden laag zijn door droogte en op andere momenten zal er water op straat staan door heftige regenval.

Het klimaatbeleid van Nederland richt zich op twee zaken: klimaatadaptatie en klimaatmitigatie. Mitigatie houdt in het voorkomen danwel verminderen van klimaatverandering door de uitstoot van broeikasgassen te verminderen. Adaptatie is het opvangen van de gevolgen van klimaatverandering.

Specifiek voor het waterbeheer is het Deltaprogramma ontwikkeld. Binnen dit programma wordt gewerkt aan waterveiligheid voor de lange termijn en de zoetwatervoorziening. In 2050 moeten deze twee zaken duurzaam en robuust zijn "zodat ons land de grotere extremen van het klimaat veerkrachtig kan blijven opvangen." (Rijksoverheid, z.d.).

In de Innovatievisie van de Unie van Waterschappen uit 2011 staat te lezen dat de waterschappen zich meer willen en moeten manifesteren als innovatieve overheden (Unie van Waterschappen, 2011). In 2013 begon dit idee vorm te krijgen. De waterschappen worden steeds beter herkenbaar op het gebied van innovatie. Om dit verder door te zetten heeft de Unie van Waterschappen een innovatieagenda opgesteld waarin zes thema's met daarbij zogenaamde innovatiekoplopers zijn geformuleerd. Door deze eigen innovatieagenda zijn de waterschappen beter te benaderen door het bedrijfsleven en de kenniswereld.

In 2012 is een start gemaakt met het opzetten van een innovatieplatform. Binnen dit waterschapsplatform zijn drie hoofdonderwerpen benoemd waar men zich verder op richt: 1. focus (waar gaan de waterschappen zich op richten?), 2. etalage (aan bestuurders van an-

dere overheden de innovatiekracht van waterschappen laten zien) en 3. katalysatorfunctie (wat belemmert innovatie en waar liggen kansen?). Dit rapport valt onder het onderdeel etalage. Het etaleert de projecten die op het gebied van de Klimaatactieve stad lopen. Daarnaast geeft het een beeld van de katalysatorfunctie van deze projecten. Er wordt in beeld gebracht wat de kansen en bedreigingen zijn en binnen deze projecten (Peperstraten, 2013).

HET KAS-INITIATIEF

De Klimaatactieve Stad (KAS) is een initiatief dat is opgezet door klimaatambassadeur Stefan Kuks (Watergraaf waterschap Vechtstromen). Het initiatief is tijdens de Innovatie-estafette op 12 november 2013 gepresenteerd aan de minister van Infrastructuur en Milieu Melanie Schultz van Haegen. KAS past bij de uitwerking van het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie en de Lokale Klimaatagenda. Het doel is om “innovatieve ontwikkelingen op het gebied van klimaatverandering” mogelijk te maken.

“In de Klimaatactieve Stad komt een veelheid van belangen en opgaven bij elkaar. Door deze slim te combineren kunnen we de stad klimaatadaptief maken”, aldus Tom Voskamp van waterschap Vechtstromen. Een Klimaatactieve Stad is volgens hem niet iets wat je heel sterk kunt definiëren of afbakenen: “Het is meer een behoefte, een waarneming die gedaan is, dat je ziet dat in die stad een veelheid van belangen en opgaven bij elkaar komt. En wil je daar water en klimaatmaatregelen realiseren, dan moet je ze in combinatie zien. Anders kom je er niet.”

Het Kas initiatief is verdeeld in drie themagroepen. Groep 1 is de Strategiegroep, groep 2 is verantwoordelijk voor het verzamelen van de kennisvragen en de derde groep etaleert de KAS-projecten van de waterschappen.

3.2 JURIDISCHE VERDELING WATERBEHEER

Om te begrijpen waarom de samenwerking tussen de gemeenten en de waterschappen gaat zoals die gaat, is het van belang te begrijpen wat de wettelijke verdeling van taken is binnen het waterbeheer. Deze verdeling is vastgelegd in de Wet Milieubeheer, de Waterwet, de Waterschapswet en de Gemeentewet. Hieronder wordt dit kort weergegeven.

GEMEENTE

De gemeente heeft drie zorgplichten: de zorgplicht voor inzameling en transport van stedelijk afvalwater, de zorgplicht voor afvloeiend hemelwater en de zorgplicht voor grondwatermaatregelen. Voor de bekostiging van deze drie zorgplichten kunnen gemeenten een rioolheffing vragen. Hiernaast is de gemeente bevoegd gezag als het gaat om lozingen in de bodem (VNG & UvW, 2014).

WATERSCHAP

Het waterschap heeft een zorgplicht voor de zuivering van stedelijk afvalwater en is bevoegd gezag als het gaat om lozingen op de rioolwaterzuiveringen en het oppervlaktewater. Ook zijn zij bevoegd gezag voor de meeste grondwateronttrekkingen en infiltraties. Daarnaast hebben zij de verantwoordelijkheid voor de waterkwantiteit door middel van peilbeheer (dit raakt aan de gemeentelijke zorgplicht voor grondwatermaatregelen). Het waterschap bekostigt zijn plichten via de zuiveringsheffing en de watersysteemheffing (VNG & UvW, 2014).

Kort gezegd is de verdeling van de taken in het waterbeheer tussen gemeente en waterschap als volgt: de gemeente is verantwoordelijk voor regenwater en riolering, het waterschap is verantwoordelijk voor de waterafvoer en -aanvoer. Daarnaast zijn de grondeigenaren verantwoordelijk voor het eigen perceel.

In het Bestuursakkoord Water is afgesproken dat de gemeente en het waterschap meer gaan samenwerken. De verwachting is dat er veel winst is te behalen als riolering, grond- en oppervlaktewatersysteem als één geheel worden beschouwd.

3.3 GIDSMODELLEN EN GIDSPRINCIPES

Gidsmodellen en de bijbehorende onderliggende gidsprincipes zijn te beschouwen als een vertaling van 'technische' waterdoelen in ruimtelijke schema's. De gidsmodellen zijn geïntroduceerd door Sybrand Tjallingi in de jaren '90 van de vorige eeuw (Nap, Grond, & Maas, 2014). Deze modellen en principes zijn tijdens het vooronderzoek meegenomen omdat deze een mogelijke 'kapstok' kunnen vormen voor de resultaten van dit onderzoek. Hiervoor zijn de gidsprincipes gebruikt die Paul van Eijk, die heeft samengewerkt met Tjallingi, heeft uitgeschreven in zijn rede voor de aanvaarding van het lectoraat Sustainable Water Systems aan hogeschool Van Hall Larenstein.

De gidsprincipes worden in projecten meestal aan het begin van het proces gekozen door de partners. De principes kunnen bijdragen aan een visie of kader voor de uitvoering van het project. Ze geven richting tijdens het zoekproces naar kansrijke combinaties in het planproces. De gidsprincipebenadering is de afgelopen 25 jaar gebruikt in nationaal, provinciaal en gemeentelijk beleid op het terrein van ruimte en water (Eijk, 2015).

De gidsprincipes komen op het volgende neer:

- Schoon houden en vasthouden van water.
- Water van schoon naar minder schoon laten stromen.
- Gebruikmaken van de lokale (geo)hydrologie (berging, schone bronnen, identiteit).
- Water als ordenend principe hanteren bij ruimtelijke ontwikkeling.
- Vergroten benutting zelfreinigend vermogen van water (veerkracht).
- Klimaatadaptatie en -mitigatie slim combineren.
- Leren van innovatieve voorbeeldprojecten.
- Benut lokale kennis van gebruikers en beheerders.
- Vergroot lokale kennis (awareness, capacity building).
- Benut economisch vermogen waterbeheer (voorkomen verontreiniging verdient, integrale monetarisering, et cetera). (Eijk, 2015)

Momenteel (2015) zijn Vincent Grond (GrondRR), Ron Nap (RWS leefomgeving), Gilbert Maas (Alterra) en Kees Broks (STOWA) bezig met het verder ontwikkelen van gidsmodellen. Voor meer informatie kunt u de website www.gidsmodellen.nl bekijken.

4

RESULTATEN

Er hebben in totaal twintig waterschappen meegedaan aan het onderzoek. Met 28 personen zijn interviews gehouden. Ook is er met een aantal externe experts gesproken en zijn de bijeenkomsten van de KAS werkgroep bijgewoond. De interviews zijn verwerkt tot artikelen. Deze zijn opgenomen in bijlage III van dit rapport. Deze artikelen zijn gebruikt in hoofdstuk 5, waarin de resultaten worden geanalyseerd.

Van de 28 geïnterviewde personen zijn er zestien lid van de KAS werkgroep. Van de twaalf anderen zijn vier personen werkzaam bij waterschappen buiten de KAS groep, vijf werken bij waterschappen die zijn betrokken bij de KAS werkgroep maar dat zelf niet zijn. Drie personen ten slotte werken bij een gemeente. Allen zijn gevraagd om een innovatief project aan te dragen die zij in samenwerking met gemeenten hebben uitgevoerd of aan het uitvoeren zijn.

De leeftijd van de geïnterviewden varieert van begin dertig tot pensioenleeftijd. Er zijn negen vrouwen geïnterviewd en negentien mannen. De genoten opleidingen zijn:

- HBO Bsc: aquatische ecotechnologie, civiele techniek, energiemanagement, levensmiddelen-technologie, milieukunde.
- WO Bsc: biologie, civiele techniek/civil engineering, civiele technologie en management, sociale geografie (en planologie), bosbouw, Hydrologie en waterbeheer, bouwkunde volkshuisvesting, bestuurskunde, fysische geografie, watermanagement.
- Masters (MSc): Public and non-profit management, Land- en Watermanagement, Spatial Planning + Minor Integrated Water Management, MEPM, Environmental Public Management

Alle interviews zijn gebruikt bij de analyse.

Voor meer details, zoals de namen en contactgegevens van de geïnterviewden, verwijzen we graag naar bijlage I.

TABEL 1

OVERZICHT AANGEDRAGEN KAS-PROJECTEN

Waterschap	Project(en)	Beschrijving	Fase
Aa en Maas	Energie- en Grondstoffenfabriek Den Bosch;	Afvalwaterzuivering levert energie en grondstoffen op	Ontwerpfase
	Land van Cuijk	Inrichting klimaatactief gebied	Veelal realisatiefase
Brabantse Delta	Climate Integrated Water Cycle Control System	Modelmatige analyse van knelpunten in riolering en oppervlaktewater bij klimaatverandering	Realisatiefase (vervolgproject in definitiefase)
	De zoete delta	Waterberging op oud-CSM terrein, toekomstbestendig Breda	Ontwerpfase
De Dommel	De "nieuwe" Gender	Rivier de Gender terugbrengen in Eindhoven	Vorbereidingsfase en realisatiefase
Delfland	Groen-blauw Delft Zuidoost	Delft Zuidoost klimaatactief inrichten	Alle fasen
Fryslân	Herinrichting Potmarge	Gebied rond rivier de Potmarge herinrichten	Nazorgfase
Groot Salland	Stukje bij Beekje;	Oppervlaktewater herstellen	Nazorgfase
	TEDxZwolle	Organisatie van een event	Nazorgfase
Hollands Noorderkwartier	Stad van de Zon	Klimaatactieve nieuwbouwwijk	Nazorgfase
Hollandse Delta	Water Sensitive Rotterdam	Pilotprojecten wateropgaven in de stad	Definitiefase
Reest en Wieden	Nieuwveense landen	Energie leverende wijk in Meppel	Realisatiefase
Rijn en IJssel	De Coehoorn in Arnhem	Samenwerkingsverband herinrichting	Alle fasen
Rijnland	Het Lakenplein in Leiden	Herinrichting binnenstedelijk	Definitiefase
Rivierenland	Het land van Maas en Waal	Inrichting klimaatactief gebied	Initiatiefase
Roer en Overmaas	Regenwaterstructuurkaart van Landgraaf	Overzicht Landgraaf toekomstige regenwater knelpunten	Nazorgfase
Scheldestromen	Proeftuinproject Zeeland	Pilotprojecten wateropgaven	Realisatiefase
Schieland en de Krimpenerwaard	ZOHO	Herinrichting binnenstedelijk	Alle fasen
Stichtse Rijnlanden	Impuls 'kwaliteitswater in de stad'	Stimulering van gemeentelijke projecten	Realisatiefase
Vallei en Veluwe	Meet je stad	Burgerinitiatief	Definitiefase
Vechtstromen	Stadsbeek in Enschede	Oppervlaktewater aanleggen in de stad Enschede	Vorbereidingsfase
Waternet	Amsterdam Rainproof	Amsterdam regenwaterbestendig maken	Realisatiefase
Zuiderzeeland	Optimaliseren van oppervlaktewater in de stad	Overname oppervlaktewater in de stad.	Nazorgfase
	Almere Poort regenwater	Gescheiden regenwatersysteem in nieuwbouwwijk realiseren	Nazorgfase

5

ANALYSE

In dit hoofdstuk wordt een analyse gemaakt van de zaken die uit de interviews naar voren zijn gekomen. De interviews zijn verwerkt in artikelen. Deze zijn bijgevoegd in bijlage III.

ALGEMEEN

De interviews focusten minder op de technische aspecten van KAS-projecten en meer op de samenwerking en totstandkoming ervan. De technische kant is vaak locatiespecifiek. Daarnaast hebben de waterschappen aangegeven vooral meer te willen weten over de organisatorische en procesmatige kanten van KAS-projecten.

De waterschappen zijn momenteel bezig om projecten in het kader van de Klimaatactieve Stad van de grond te krijgen. De fase waarin deze zich bevinden, verschilt. Een derde van de projecten is aan het opstarten, een derde zit in de realisatiefase en een derde in de nazorgfase. Er zijn negen klimaatadaptatieprojecten aangedragen, drie klimaatmitigatieprojecten, zeven projecten waarin mitigatie en adaptatie worden gecombineerd en twee projecten die niet direct te maken hebben met mitigatie of adaptatie. De aanleiding voor deze projecten is meestal wateroverlast, een wateropgave in het gebied, of het Bestuursakkoord Water.

Binnen de KAS-groep is het idee ontstaan om de voorbeelden uit het onderzoek te etaleren. De etalage van projecten kan worden gebruikt als inspiratiebron, niet als voorschrift. De KAS-projecten zijn veelal *work in progress*. Een van de meest genoemde tips is “gewoon doen!”, om al doende te leren.

Waterschap Zuiderzeeland gaf aan een trend te zien in de overname van het beheer en onderhoud van stedelijke watergangen van gemeenten door waterschappen. Zuiderzeeland bereidt zich hierop voor door met betreffende gemeenten plannen te maken voor de overdracht.

KAS-projecten kenmerken zich over het algemeen door:

- Ondersteunen
- Experimenteren
- Verbinden
- Het koppelen van lokale initiatieven
- Leerproces
- Het benutten van netwerken
- A-lineariteit: het gaat niet van A naar B
- Tijd en menskracht
- Een brede blik
- Interdisciplinaire samenwerking

AANPAK/METHODE KAS-PROJECT

De gekozen aanpak binnen KAS-projecten verschilt. Zie de onderstaande opsomming. ccesvolle aanpakken die uit de interviews naar voren zijn gekomen, geven een richting voor de aanpak van een KAS-project. Dit is hieronder uitgewerkt voor verschillende projectfasen.

- 1 Vooronderzoek
  - a. Waar verwachten we problemen met (regen)water? Wat moet er als eerste worden aangepakt (prioritering)? Dit kan worden uitgezocht door middel van een Quicksan, waarin gegevens over het gebied worden gecombineerd om zo een onderbouwde keuze te kunnen maken (Waterschap Rijn en IJssel).
  - b. Stakeholdersanalyse: welke partners zijn er en welke belangen hebben zij (Waterschap Aa en Maas)? Hierbij past ook het betrekken van burgers in workshops bijvoorbeeld.
- 2 Doelstellingen, plan van eisen
  - c. Het toekomstbeeld als ijkpunt nemen, ambitieus en ver in de toekomst, 2050 bijvoorbeeld. Formuleer een ideaal en visie. Dit helpt om een gezamenlijke taal te spreken en de goede momenten te pakken om zaken te realiseren (Wetterskip Fryslân).
  - d. De betrokkenen bij lopende projecten bewust laten kijken naar thema's als water, hitte-stress, leefbaarheid en circulaire economie (Waterschap Hollandse Delta).
- 3 Verschillende projecten uitvoeren (soms groot, meestal klein)
  - e. Er is geen blauwdruk voor een succesvol project! Het kopiëren van projecten is onmogelijk, het is altijd maatwerk. Dit wordt door veel van de waterschappen als lastig gezien. In de interviews is vaak gezegd: "Er bestaan geen protocollen voor het realiseren van een klimaatactieve stad".
  - f. Focus niet meteen op concrete resultaten: pas later in het proces komt de achterban mee (Waterschap Rijn en IJssel, Dommel, Brabantse Delta).
  - g. Proeftuinprojecten en pilots om te experimenteren en de geleerde dingen mee te nemen naar toekomstige projecten (Waterschap Scheldestromen, Wetterskip Fryslân, Rivierenland, Hollandse Delta).
- 4 Evalueren en monitoren
  - h. Effecten monitoren van maatregelen die genomen zijn (plannen van Waterschap Reest en Wieden, Hoogheemraadschap Stichtse Rijnlanden).

SAMENWERKING

De rollen van het waterschap op het snijvlak van klimaat, water & stad zijn volgens het Klimaatactieve Stad Whitepaper: partner/verbinder, wateroverheid, initiator, kenniscentrum, (mede-) financier, inspirator (STOWA, Unie van Waterschappen, & Ministerie van Infrastructuur en Milieu, 2014).

Waterschap

Uit de interviews blijkt dat de waterschappen hun eigen rol in projecten voornamelijk zien als kenniscentrum. Het is belangrijk de hiervoor benodigde kennis te blijven ontwikkelen. De rol van Inspirator wordt niet vaak genoemd. Wellicht kan hier binnen de rol van kenniscentrum meer aandacht aan worden besteed door inspirerende alternatieven te laten zien. Waterschap Brabantse Delta wil deze rol op zich nemen door het inspireren van partners, ook binnen het eigen waterschap. Voorbeelden daarvan zijn het vieren van successen en daar mensen bij betrekken die sceptisch zijn, het vertalen van kennis voor burgers en het meedoen aan de Peilstok, een wedstrijd van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu voor inspirerende projecten over klimaatbestendig en water robuust bouwen. Volgens Waterschap Vechtstromen is het belangrijk om "Niet zozeer het opgeleverde resultaat [te] delen maar [te]

vertellen hoe het is gelukt, wat waren die kleine keuzemomenten?” Op deze manier kunnen waterschappen van elkaar leren.

De rol van wateroverheid wordt als logisch gezien, de waterschappen zijn altijd de wateroverheid. Hierbij valt op te merken dat de overheid in het verleden de grootste financier geweest is van innovatieve projecten (Bregman, 2015).

Een belangrijk advies is om aan te sluiten bij initiatieven van de gemeenten. Dankzij goede contacten wordt waterschap Brabantse Delta bijvoorbeeld vanzelf bij projecten betrokken. Wat hierbij helpt is het hebben van een duidelijk en herkenbaar verhaal of thema, zoals bij waterschap Vechtstromen. Het waterschap communiceert via de thema's *Klimaatactieve stad* en *Building with nature*. Dit trekt mensen van buiten aan, die zich willen verbinden aan de thema's. Het is wel belangrijk ervoor te zorgen dat het thema een tijd blijft, dit maakt het waterschap een herkenbare partner.

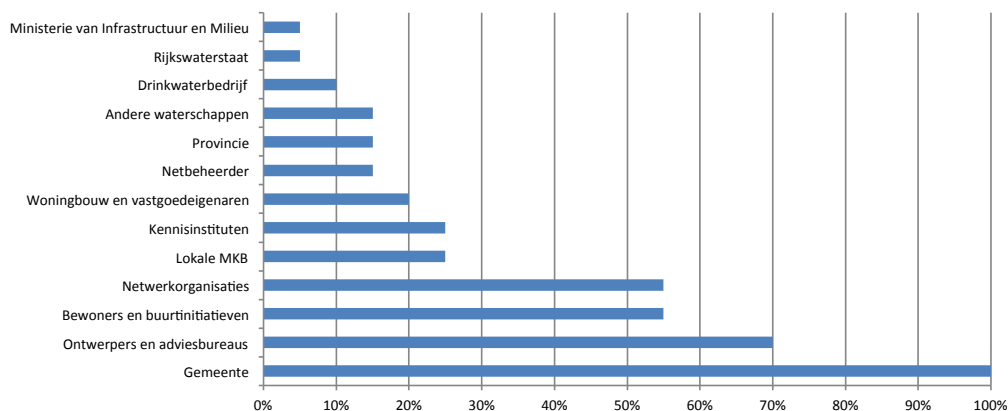
Een advies van het hoogheemraadschap van Delfland, is het pakken van een kleinere, bescheiden, rol binnen projecten. In de aanpak vooral als waterschap niet te overheersen, maar samen te werken en verantwoordelijkheid te nemen in projecten.

Partners

Naast gemeenten (binnen dit onderzoek moesten alle projecten samen met de gemeente zijn), is in onderstaande tabel te zien dat er in de aangedragen projecten sprake is van een grote diversiteit aan partners. Adviesbureaus, bewoners en netwerkorganisaties zijn de meest voorkomende partners. Adviesbureaus worden in de projecten ingezet als experts, zowel inhoudelijk als procesmatig. Ontwerpers worden ingezet vanwege hun overkoepelend beeld van een projectgebied. Met het betrekken van bewoners wordt vooral geëxperimenteerd. Hetzelfde geldt voor het lokale midden- en kleinbedrijf (MKB). Netwerkorganisaties zijn partnerschappen van (een groot aantal) verschillende partijen. Deze worden opgezet voor het project, of zij worden erbij betrokken. Opvallend is dat kennisinstellingen relatief weinig als samenwerkingspartner zijn betrokken. Het zou te overwegen zijn om universiteiten en studenten te betrekken bij het opzetten of uitvoeren van een KAS-project. Waternet heeft hier ervaring mee opgedaan.

FIGUUR 1

SAMENWERKINGSPARTNERS KAS-PROJECTEN

Begrip

Uit de interviews komt naar voren dat de verschillende partijen elkaar niet altijd begrijpen; planologen, gemeentelijke rioleringsexperts, waterschappers, stedenbouwers spreken een verschillende taal. “Een gemeentelijke rioleringsexpert is heel technisch georiënteerd, dan dreigt in een gesprek een planoloog af te haken. Daarbij hebben gemeenten te maken met meer belangen dan uitsluitend het aspect water,” zo stelt een vertegenwoordiger van Waterschap Roer en Overmaas. Het waterschap maakt daarom een vertaalslag van de resultaten van het eigen onderzoek naar een methode waar de planologen mee kunnen werken.

Ook andere waterschappen in het onderzoek gaven aan dit tegen te komen, en gaan er op hun eigen manier mee om. Zo geeft Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier aan organisaties als het ware in positieve zin te “besmetten met het watervirus” door een personele uitwisseling. Waterschappers gaan werken bij andere organisaties. Daardoor verbetert het overleg met deze organisaties op het gebied van water.

Waterschap Rijn en IJssel benut bestaande netwerken (bijvoorbeeld vanuit waterplannen) of sluit zich bij nieuwe netwerken aan (in verenigingen en projectgroepen). Door deze samenwerking tussen partijen ontstaat een gezamenlijke taal en visie waar iedereen zich in kan vinden. De tijd nemen om elkaar te leren kennen en te begrijpen wat ieders belangen zijn, is één van de meest essentiële dingen om te doen, vertelt een vertegenwoordiger van Waterschap Brabantse Delta.

Belangen

De belangen van de waterschappen zijn sterk verbonden met hun kerntaken (schoon water, voldoende water, waterveiligheid). Naast deze kerntaken is het belang van de waterschappen zichtbaarheid en maatschappelijke meerwaarde. Het is voor veel waterschappen zoeken naar de balans tussen de rechtmatigheid van de kerntaken en de zichtbaarheid door het leveren van maatschappelijke meerwaarde.

De vertegenwoordiger van waterschap Vechtstromen geeft aan dat het belangrijk is de kerntaken niet te zien als een barrière, maar als een kans. Het waterschap deelt zijn projecten in bij de kerntaken, en pakt waar nodig ruimte daarin. Bij het Hoogheemraadschap van Rijnland blijft men goed letten op de rechtmatigheid van de projecten: het moet gaan om water. Zuiderzeeland, Groot Salland en Waternet geven aan dat het thema water meer gaat spelen in hun omgeving, als zij actief in projecten opereren.

De belangen van andere partijen wisselen; sommigen hebben duurzaamheidsdoelen, willen de leefbaarheid verbeteren, etc. Aanbevolen wordt om hier onderzoek naar te doen: hoe verbindt je de kerntaken aan andere maatschappelijke doelen?

Hoogheemraadschap Delfland en Waterschap Rijn en IJssel hebben projecten aangepakt door met andere partijen, onder andere gemeenten, gezamenlijke belangen vast te stellen en kansen te zoeken om mee te koppelen. Waterschap Aa en Maas geeft aan dat het belangrijk is kansen te zoeken voordat wordt begonnen met de uitvoering.

Er zijn verschillen tussen de waterschappen in de mate waarin wordt gefocust op de eigen belangen en die van de andere partijen. Zo geeft de vertegenwoordiger van Waternet aan dat de organisatie vaak zoekt naar een oplossing waar iedereen meerwaarde uit kan halen. Men houdt wel in gedachte dat niet 100 procent aan de wensen van het waterschap kan worden

voldaan. Dit wordt ook meegegeven als advies aan andere waterschappen. Een ander advies, dat Waternet deelt met Waterschap Rijn en IJssel, is dat het de moeite waard is om in een netwerk actief te blijven, ook al levert het niet direct wat op. Aanwezigheid van de partijen zorgt ervoor dat deze samen kunnen brainstormen.

De vertegenwoordiger van Waterschap Rijn en IJssel geeft aan dat een essentieel onderdeel van de samenwerking het opbouwen van persoonlijke banden is. Op die manier leer je elkaars problemen begrijpen en gun je elkaar successen. Waterschap Rivierenland geeft aan dat voor hen verwachtingenmanagement een onderdeel is waar zij veel aandacht aan besteden; voor een goede samenwerking is het belangrijk duidelijke afspraken te maken.

Randvoorwaarden

Belangrijk randvoorwaarden bij de uitvoering van een KAS-project, die naar voren kwamen tijdens de interviews, zijn het maken van duidelijke afspraken over de vraag wie waar verantwoordelijk voor is. Het helpt om opgaven onder te verdelen in thema's van de gemeenten, of door gezamenlijk thema's te benoemen. Zo is het duidelijker voor gemeenten waar het waterschap mee bezig is en wat zij kunnen betekenen voor het project.

Waterschappen zijn groot, gemeenten zijn vaak nog groter. Het vinden van de juiste mensen kan hierdoor een uitdaging zijn. Dit kan worden opgelost door bij beide partijen accountmanagers aan te nemen die zorgen voor een verbinding tussen de gemeente en het waterschap.

Ook het hebben van een gezamenlijke 'voorraadkast' kan helpen. Hiermee wordt een overzicht van toekomstige projecten bedoeld van de partijen in een bepaald gebied. Zo kan worden bekeken of projecten gezamenlijk uitgevoerd kunnen worden (Hoogheemraadschap Delfland en Waterschap Rijn en IJssel).

Middelen: financiën en assets

De middelen die het waterschap inzet zijn altijd te herleiden tot de kerntaken van het waterschap.

Waterschap Groot Salland maakt duidelijke afspraken over de middelen die iedereen heeft en beschikbaar kan stellen. Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden heeft een stimuleringsbudget beschikbaar gesteld waarvoor gemeenten ideeën kunnen inbrengen. Waterschap Reest en Wieden maakt gebruik van een exploitatiemodel. Dat wil zeggen dat de opbrengsten voor elke partij worden geoptimaliseerd. Waterschap Aa en Maas bekijkt het op een andere manier. Hun uitgangspunt is: als het project goed genoeg is komen de middelen vanzelf; als er geen financiering komt was het idee blijkbaar niet goed genoeg.

Verder enkele algemene aanbevelingen:

- Het koppelen van verschillende projecten bespaart kosten, doordat de bepaalde activiteiten samen worden uitgevoerd in plaats van afzonderlijk na elkaar.
- Probeer de kosten procentueel te verdelen op basis van de kosten die gemaakt zouden worden als iedereen het project apart zou uitvoeren.
- Stel een potje geld beschikbaar; dit zorgt snel voor concrete resultaten.

KENNISONTWIKKELING

Er zijn in de interviews diverse kennisvragen naar voren gekomen. Deze kennisvragen zijn opgenomen in tabel 2, onderverdeeld naar waterschap.

TABEL 2 KENNISVRAGEN VAN DE WATERSCHAPPEN

Waterschap	Kennisvraag
Zuiderzeeland	Wat is een waterkwaliteitsnormering voor stedelijk gebied, met name als het gaat om de ecologische kwaliteit? Lozingen en andere activiteiten worden nu getoetst aan algemene ecologische (water-) doelstellingen.
Waternet	Waarom zou je als particulier iets gaan doen? Wat is de motivatie of beloning? Hoe ver kunnen we gaan in de winning van grondstoffen uit afvalwater?
Brabantse Delta	Het zou het waterschap en de gemeente helpen als er aangetoond kan worden dat meer groen en water de grondprijs verhoogt. Of dat het op een andere manier geld oplevert. Er is veel kennis bij financiële afdelingen, het kadaster, makelaars, verzekeraars; dit moet gecombineerd worden. Zou het helpen om normeringen te hebben voor hittestress, zoals er normen zijn voor verkeer?
De Dommel	Er is behoefte aan tools voor verdroging, de waterbalans (onderlinge beïnvloeding, het functioneren en kansen) en de plaats van stedelijk gebied in het watersysteem. Waar houdt de stad op? Wat is de impact van klimaatverandering op de stad? Kan het buitengebied als koelkast worden gebruikt voor de stad?
Scheldestromen	Er is behoefte aan kennis over droogte, hittestress en het grondwatersysteem in de stad.
Roer en Overmaas	Hoe maak ik inzichtelijk hoe het watersysteem werkt? De regenwaterstructuurkaart kan daarbij helpen, zodat er op de juiste plekken gesloopt wordt en er op een juiste manier herbouwd wordt.
Vechtstromen	Hoe leid je private- en burgerinitiatieven in de stad in goede banen? Hoe druk je water in de stad uit in prestatie indicatoren?
Hollandse Delta	Wat is de bijdrage van groene daken aan de wateropgave? We moeten samen met de provincie/gemeenten gaan bedenken hoe we ervoor zorgen dat een groen dak blijft bestaan.
Aa en Maas	Hoe gaan we om met hittestress, en is water daar een mogelijke oplossing voor? Wat zijn de verschillen tussen hittestress in een kleine en grote stad? In hoeverre hebben we zicht op kwetsbare functies (elektra, ICT, voorzieningen) die bij heftige weersgebeurtenissen weg kunnen vallen en wat kunnen we hier mee?
Reest en Wieden	Wat zijn de effecten van genomen maatregelen? In hoeverre voldoen die aan de uitgangspunten die we met elkaar hebben geformuleerd?
Hollands Noorderkwartier	Hoe zet je een KAS-project op in samenwerking met de gemeenten? Wij voelen als waterschap die urgentie om steden klimaatactief te maken en willen er ook wat mee doen. Maar niet alle gemeenten voelen de urgentie in even grote mate. Hoe ga je daarmee om? Hoe activeer je burgers in de stad (hun perceel) klimaatadaptief te maken?
Rijn en IJssel	Er is behoefte aan een vertaalslag van academische kennis naar operationele kennis, zodat gemeentes en waterschap er iets mee kunnen. Hoe kan het waterschap bewoners mobiliseren en zoveel mogelijk mensen meenemen in projecten?
Delfland	Hoe vaak gaan extreme situaties voorkomen? Hoe kunnen we als waterschap klimaatadaptief te werk gaan?
Fryslân	Er is behoefte aan verbeelding van innovatieve projecten in middelgrote steden in plaats van alleen de steden in de Randstad. Er is behoefte aan kennis over effecten van maatregelen en wanneer je die het best kunt toepassen. Hoe kunnen we particulieren stimuleren om minder verhard oppervlak te gebruiken in de tuin?
Rijnland	Hoe krijg je in een ingewikkelde infrastructuur water mee? Wat is de rol van het waterschap in de stad?
Rivierenland	Er is behoefte aan rioleringskennis bij extreme weersituaties. Wat zijn knelpunten in het rioleringsstelsel bij extreem weer en wat kunnen we er samen met gemeente aan doen?
Schieland en de Krimpenerwaard	Er is behoefte aan kennis over het functioneren van rioleringsstelsels en de effecten daarvan bij klimaatverandering. Hoe gaan we om met onzekerheden die ontstaan in nieuwe situaties en opdrachten?
Vallei en Veluwe	Hoe zorgen we voor meer kansrijke projecten die bijdragen aan het beperken van de effecten van klimaatverandering? Hoe kunnen we als waterschap voor in het planproces betrokken worden?
Stichtse Rijnlanden	Wat zijn de effecten van maatregelen op de lange termijn? Hoe kunnen we het bewustzijn van waterproblematiek bij burgers vergroten?

GIDSPRINCIPES

Uit de interviews komt naar voren dat de zogenoemde gidsprincipes weinig bekend zijn. Een aantal waterschappen geeft aan dat zij de gidsprincipes indirect toepassen. Deze zijn veelal opgenomen in het beleid van waterschappen. Gidsmodellen zijn niet altijd direct toepasbaar in steden, maar worden wel gebruikt als handvatten om te kijken wat er mogelijk is in een bepaald gebied. Soms stellen de waterschappen eigen gidsprincipes op voor een project. Dat zorgt voor visie en inspiratie bij de betrokkenen. Gidsprincipes worden in de praktijk vaak wel herkend, maar veelal impliciet toegepast. Bij de projecten in de realisatie- of nazorgfase konden de gidsprincipes achteraf worden herkend.

6

CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN

Op procesmatig gebied valt op dat het de nodige tijd en inspanning kost om samenwerking in de stad te realiseren, vooral vanwege de grote verscheidenheid aan betrokken partijen. Wanneer de samenwerking slaagt, kunnen projecten worden gecombineerd, waardoor kosten worden bespaard.

Het verdient aanbeveling om voldoende tijd in te ruimen voor het proces rondom KAS-projecten, vooral tijdens de opstartfase en bij de reflectie achteraf. Daarnaast kan het bezoeken van elkaars projecten en het uitwisselen van kennis en expertise bijdragen aan het succesvol starten en uitvoeren van KAS-projecten. Het is aan te bevelen te onderzoeken wat de belangen zijn van de andere partijen in de stad en hoe die te koppelen aan KAS-initiatieven, vooral met het oog op succesvolle uitvoering van KAS-projecten.

Oog hebben voor elkaars belangen, verschillende rollen kunnen aannemen en duidelijke afspraken maken over ieders taken en verantwoordelijkheden blijken in de onderzochte projecten belangrijke procesmatige succesfactoren. Belangrijke aanvullende kennisvragen voor succesvolle KAS-initiatieven betreffen vooral het vormgeven van burgerparticipatie, het kwantificeren van de opbrengsten van meer groen en water in de stad, het kwantificeren van het effect van maatregelen en hoe KAS-projecten op te starten.

Het verdient aanbeveling om veel bij andere waterschappen te gaan kijken en van elkaar te leren. Laat een expert van buiten meelopen (bijvoorbeeld van een ander waterschap).

Ten slotte: de betrokkenen van de projecten die zijn geïnterviewd, zijn vooral mensen geweest van de waterschappen. Het kan interessant zijn ook vertegenwoordigers van andere partijen te interviewen, om een compleet beeld te schetsen van de KAS-projecten en belangen, wensen en beweegredenen van de samenwerkende partners.

REFERENTIES

- Baarda, B., & De Goede, M. (2007). *Basisboek interviewen*. Groningen: Wolters Noordhoff.
- Bregman, R. (2015, februari 25). Maak kennis met de grootste uitvinder aller tijden. *De Correspondent*.
- Eijk, P. v. (2015). *De (A)quadruple Helix, over de duurzame ontwikkeling van watersystemen*. Leeuwarden: Hogeschool Van Hall Larenstein.
- Grond, V., Nap, R., & Broks, K. (sd). *Gidsmodellen van de natuurlijke alliantie*. Opgeroepen op 2015, van Gidsmodellen: <http://gidsmodellen.nl/>
- Kennis voor Klimaat. (2014). *Klimaat en de stad*. Utrecht.
- KNMI. (2006). *Klimaat in de 21e eeuw*. Opgeroepen op 2015, van Klimaatscenarios: http://www.klimaatsscenarios.nl/brochures/images/KNMIbrochure_KNMI06_klimaatsscenarios_2006.pdf
- KNMI. (z.d.). *Klimaatverandering*. Opgeroepen op maart 3, 2015, van KNMI: <http://www.knmi.nl/klimaat/klimaatverandering/deel11.html#neerslag>
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu. (2014). *Lokaal Klimaatbeleid, Klimaatactieve Stad: verminderen van en omgaan met klimaatverandering*. Rijkswaterstaat.
- Nap, R., Grond, V., & Maas, G. (2014). *Biografie*. Opgeroepen op oktober 22, 2015, van Gidsmodellen: <http://gidsmodellen.nl/biografie/>
- Peperstraten, J. v. (2013). Een eigen innovatieagenda. *Het Waterschap*, 6-8.
- Rijksoverheid. (z.d.). *Klimaatverandering*. Opgeroepen op maart 3, 2015, van Rijksoverheid: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/klimaatverandering/vraag-en-antwoord/wat-is-klimaatverandering-en-wat-zijn-de-gevolgen-van-klimaatverandering.html>
- Rijksoverheid. (z.d.). *Wat is het deltaprogramma?* Opgeroepen op oktober 2015, van Deltacommissaris.
- STOWA, Unie van Waterschappen, & Ministerie van Infrastructuur en Milieu. (2014, oktober 9). *De Klimaatactieve Stad*. Opgeroepen op oktober 22, 2015, van STOWA: http://www.stowa.nl/bibliotheek/publicaties/de_klimaatactieve_stad
- Unie van Waterschappen. (2011, december). *Innovatievisie*.
- VNG, & UvW. (2014). *Zelf doelen centraal stellen in het stedelijk waterbeheer*.

BIJLAGE 1

LEDEN KAS GROEP/CONTACTPERSONEN VOOR DE INTERVIEWS

Waterschap	Lid KAS groep	Geïnterviewde(n)	E-mailadres	Project(en)
Aa en Maas	Dirk van Helvoirt	Dirk van Helvoirt	dvanhelvoirt@aaenmaas.nl	Land van Cuijk; The Living Machine; Energiefabriek Den Bosch
Brabantse Delta	N.v.t.	Kees Peerdeman (Brabantse Delta), Lennard Stigter (Breda) en Vincent Kuiphuis (Breda)	k.peerdeman@brabantse-delta.nl l.stigter@breda.nl vgh.kuiphuis@breda.nl	CIWCC: modelmatige analyse van knelpunten in riolering en oppervlaktewater bij klimaatverandering; De zoete delta: CSM terrein toekomstbestendig maken
De Dommel	Henri van Wylick	Henri van Wylick	HvWylick@dommel.nl	De nieuwe Gender
Delfland	Jaap Korf	Jaap Korf	jkorf@hhdelfland.nl	Groen-blauw Delft Zuidoost
Fryslân	Jeannet Bijleveld	Jeannet Bijleveld	jbijleveld@weterskipfryslan.nl	Herinrichting Potmarge
Groot Salland	Gerrit Jan Roetert Steenbruggen en Charlotte van der Gun	Gerrit Jan Roetert Steenbruggen en Charlotte van der Gun	groetert@wgs.nl cgun@wgs.nl	Stukje bij Beekje; TEDxZwolle
Hollands Noorderkwartier	N.v.t.	Karel Bruin-Baerts	k.bruin-baerts@hhnk.nl	Stad van de Zon
Hollandse Delta	N.v.t.	Welmoet Rienks	W.Rienks@wshd.nl	Water Sensitive Rotterdam
Reest en Wieden	Roelof Gort	Roelof Gort	r.gort@reestenwieden.nl	Nieuwveense landen: energie levende wijk in Meppel
Rijn en IJssel	Marga Limbeek	Marga Limbeek	m.limbeek@wrij.nl	De Coehoorn in Arnhem
Rijnland	Frank Zaalberg	Frank Zaalberg (Rijnland) en Marcel Belt (Leiden)	frank.zaalberg@rijnland.net m.belt@leiden.nl	Het Lakenplein in Leiden
Rivierenland	Inez Wissingh	Marjolein Reijnierse	m.reijnierse@wsrl.nl	Het land van Maas en Waal
Roer en Overmaas	Lara Savelkoul en Hans Erens	Lara Savelkoul en Wiel Pakbier	l.savelkoul@overmaas.nl	Regenwaterstructuurkaart van Landgraaf
Scheldestromen	N.v.t.	Martijn van Kalmthout	Martijn.vanKalmthout@Scheldestromen.nl	Proeftuinproject Zeeland
Schieland en de Krimpenerwaard	Jurgen Bals	Jurgen Bals	j.bals@hhs.nl	ZOHO
De Stichtse Rijnlanden	Marco van Schaik	Marco van Schaik en Dries Schuwer	schaik.mj@hdsr.nl schuwer.atf@hdsr.nl	Impuls 'kwaliteitswater in de stad'
Vallei en Veluwe	René Eisenga en Roderick Moolenaars	Dimitri van Dam	DvanDam@Vallei-Veluwe.nl	Meet je stad
Vechtstromen	Jeroen Buitenweg en Tom Voskamp	Tom Voskamp en Susan Lijzenga	t.voskamp@vechtstromen.nl s.lijzenga@vechtstromen.nl	Stadsbeek in Enschede
Waternet	Paulien Hartog	Paulien Hartog	paulien.hartog@waternet.nl	Amsterdam Rainproof; WATERgraafsmeer
Zuiderzeeland	Jikke Balkema	Jikke Balkema en Coert van Dam	j.balkema@zuiderzeeland.nl	Optimaliseren oppervlaktewater in de stad; Almere Poort regenwater

BIJLAGE 2

VRAGENLIJST INVENTARISATIE

KAS-PROJECTEN

PERSOONSGEGEVENS

Datum:

Contactpersoon:

Naam waterschap:

Functie:

Opleiding:

Vorige

functies/banen:

Naam project:

WHY/WAAROM

De vragen zijn in drie onderdelen verdeeld, namelijk: waarom, wat en hoe. Er wordt begonnen met het onderdeel “waarom”. Hierin wordt gevraagd naar de aanleiding van het project. Het doel van dit onderdeel is in beeld brengen wat ervoor heeft gezorgd dat het project is gestart.

1. Wat is het project?
2. Waarom vindt u dat dit project past binnen de gedachte van de Klimaatactieve Stad?
3. Wat was de aanleiding voor het project?
4. Wat was de urgentie? Wat was de ernst van het probleem? Wat waren de lasten?
5. Wie was de probleemeigenaar?

WHAT/WAT

In dit onderdeel van de vragenlijst wordt de “wat”-kant van projecten bekeken. Hierin wordt gevraagd naar de technische gegevens van het project. Het doel van dit onderdeel is in beeld brengen wat het project precies inhoudt.

6. Wanneer zijn jullie begonnen met het project?
7. In welke fase bevindt het project zich nu?
  - Initiatiefase
  - Definitiefase
  - Ontwerpfase
  - Voorbereidingsfase
  - Realisatiefase
  - Nazorgfase
8. Wat is het doel van het project? Wat was het beoogde effect? Wat wilden jullie bereiken? (Veiligheid, voorkomen schade, verminderen hitte, etc.)
9. Op welk schaalniveau is het project (buurt, hectare, grootte)?

10. Wat is de huidige functie van het terrein?
11. Wat was de functie van het terrein hiervoor? (Hoeveel ruimte was er nodig en beschikbaar? Was de grondwaterstand van belang of de grondsoort/geologie, etc.)
12. Zijn er gidsprincipes gebruikt voor het opzetten van het project? Zo ja, welke zijn dat? (Eventueel doorvragen over gidsmodellen)
  - a. Kunt u voorbeelden noemen waarin binnen het project is gezorgd voor water vasthouden? Of water schoonhouden?
  - b. Is er een verandering in het watersysteem gerealiseerd door het project?
  - c. Is er een combinatie van klimaatadaptatie en klimaatmitigatie gemaakt?
  - d. Is door het project het bewustzijn van de omgeving vergroot?
  - e. Is er gebruik gemaakt van lokale kennis?

Gidsprincipes (van Eijk):

Deze worden geformuleerd/gekozen met de partijen in een project. Gidsprincipes zijn vooral gebaseerd op de principes van ecosystemen. Ze geven richting tijdens het zoekproces naar kansrijke combinaties in het planproces.

- Schoon houden en vasthouden van water.
- Water van schoon naar minder schoon laten stromen.
- Gebruikmaken van de lokale (geo)hydrologie (berging, schone bronnen, identiteit).
- Water als ordenend principe hanteren bij ruimtelijke ontwikkeling.
- Vergroten benutting zelfreinigend vermogen van water (veerkracht).
- Klimaatadaptatie en -mitigatie slim combineren.
- Leren van innovatieve voorbeeldprojecten.
- Benut lokale kennis van gebruikers en beheerders.
- Vergroot lokale kennis (awareness, capacity building).
- Benut economisch vermogen waterbeheer (voorkomen verontreiniging verdient, integrale monetaarisering, et cetera).

13. Zou dit project/deze oplossing/deze methodiek in iedere stad in Nederland toegepast kunnen worden? Waarom (niet)?
14. Wat maakt het project innovatief? Wat onderscheidt dit project van andere projecten?

HOW/HOE

In dit onderdeel van de vragenlijst wordt de “hoe”-kant van projecten bekeken. Hierin wordt gevraagd naar de aanpak van het project en hoe het is verlopen. Er worden succesfactoren en knelpunten geïnventariseerd. Het doel van dit onderdeel is onderzoeken hoe het project is verlopen, hoe de samenwerking is gegaan en wat er meegenomen moet worden bij toekomstige projecten.

15. Wie was de initiatiefnemer van het project?
16. Wie was de projectleider?
17. Welke partijen werken er nog meer mee met het project?
18. Wie was/waren de investeerder(s)? Budget?
19. Hoe hebben jullie het project uitgevoerd? Welke stappen zijn er doorlopen? Hoe is gestart?
20. Hoe zijn jullie tot deze oplossing gekomen?
21. Hebben jullie elders inspiratie opgedaan, van andere projecten? Welke?
22. Hoe vaak was er contact tussen de partijen (continuïteit)?

23. Hoe was de samenwerking tussen de partijen? Zijn er voor aanvang maatregelen genomen/ afspraken gemaakt om de samenwerking goed te laten verlopen?
24. Wat was de rol van het waterschap?
- Partner
  - Verbinder
  - Wateroverheid
  - Initiator
  - Kenniscentrum
  - (mede)financier
  - Inspirator
  - Ontwerper (KAS)
  - Dienstverlener (Pötz)
  - Anders, namelijk _____
25. Heeft KAS een rol gespeeld bij het project?
26. Bij welke activiteiten is de realisatie van dit project aangesloten? Zijn er meekoppelkansen benut? Bijvoorbeeld burgerparticipatie, biodiversiteit, andere activiteiten: nieuwe huizen gebouwd en oude wijken opgeknapt, bestrating en riolering vervangen en de openbare ruimte wordt voortdurend aantrekkelijker, functioneler en leefbaarder gemaakt, roeibaan.
27. Wat waren tegenslagen dan wel belemmeringen tijdens het project? Bestuurlijk, juridisch, technisch, kennis, financieel, ruimte, tegenwerking van partijen?
28. Hoe zijn jullie daarmee omgegaan? Is er een oplossing voor gevonden?
29. Hoe was de verdeling van taken tussen de partijen (gemeente en de waterschappen)? Komt dit overeen met hoe de verdeling juridisch is geregeld?
30. Zijn er afspraken gemaakt over het beheer? Zo ja, welke?
31. Wat ging beter dan verwacht?
32. Vindt u de samenwerking voor herhaling vatbaar?
33. Wat zouden jullie de volgende keer anders doen?
34. Wat is volgens jullie het belangrijkste wat de waterschappen kunnen leren van jullie project?
35. Welke kennisvragen zijn er nog bij u die u weerhouden nog actiever te worden in de stad?

BIJLAGE 3

ARTIKELN OP BASIS VAN DE INTERVIEWS

Op basis van de interviews zijn artikelen geschreven. Deze artikelen zijn gegroepeerd per type project. De artikelen zijn steeds dezelfde manier opgebouwd. Bovenaan de artikelen staan een aantal gegevens: de naam van het waterschap, de geïnterviewde(n) en de datum. Daaronder staat het type project, het startjaar, het stadium waarin het project zich op het moment van interviewen bevond (Initiatiefase, Definitiefase, Ontwerpfase, Voorbereidingsfase, Realisatiefase, Nazorgfase), de locatie, de verschillende partners en ten slotte de rol van het waterschap in het project.

Ieder interview start met de aanleiding voor het project. Vervolgens wordt het idee uitgelegd en onderbouwd. Daarna wordt er verteld hoe het project tot nu toe is verlopen, en in welke fase het project zich op het moment van interviewen bevond. Veelal wordt daarna kort toegelicht of het project ook elders toepasbaar is.

Daarna volgt een passage over het proces. Hierin wordt behandeld hoe de samenwerking verloopt / is verlopen en wat moeilijkheden en successen waren. Vervolgens komen de do's en don'ts aan de orde die de geïnterviewden expliciet hebben genoemd.

Onder het kopje 'Toekomst' worden, als dit ter sprake is gekomen, projecten genoemd die nu in de initiatiefase zijn. Daarna komen de bijbehorende kennisvragen aan bod die de geïnterviewden hebben genoemd. In sommige gevallen weerhoudt een tekort aan kennis hen meer te doen in de stad.

Het laatste kopje is Gidsprincipes. Hierin wordt, indien van toepassing behandeld, wat de invloed van gidsprincipes was op het project, of op het werk van het waterschap in het algemeen.

De indeling van de artikelen is als volgt:

Negen klimaatadaptatieprojecten

1. Almere Poort en Overname oppervlaktewater in de stad
2. Amsterdam Rainproof (inclusief WATERgraafsmeer)
3. CIWCC en De zoete delta
4. De Nieuwe Gender
5. Proeftuinproject Zeeland
6. Regenwaterstructuurkaart van Landgraaf
7. Stadsbeek Enschede
8. Stukje bij Beekje en TEDxZwolle
9. Water Sensitive Rotterdam

Twee klimaatmitigatieprojecten

1. Energie- en grondstoffenfabriek rwzi Den Bosch & Klimaatbestendig Land van Cuijk,
2. Nieuwveense Landen

Zeven projecten waarin klimaatmitigatie en -adaptatie worden gecombineerd, waarvan één nieuwbouw (1) en zes projecten waarin bestaand gebied heringericht wordt (2 t/m 7):

1. Stad van de Zon
2. De Coehoorn
3. GroenBlauw Delft Zuidoost
4. Herinrichting Potmarge
5. Het Lakenplein in Leiden
6. Land van Maas en Waal
7. ZOHO

Twee projecten die niet direct vallen onder klimaatmitigatie of -adaptatie:

1. Meet je Stad
2. Impuls 'kwaliteitswater in de stad'

KLIMAATADAPTATIEPROJECTEN

1. OVERNAME OPPERVLAKTEWATER IN DE STAD (A) EN ALMERE POORT (B)

Waterschap Zuiderzeeland

Geïnterviewde(n): Jikke Balkema en Coert van Dam (beide van Waterschap Zuiderzeeland)

Datum: 17-06-2015

Type project: 1) Oppervlaktewater en 2) regenwater

Startjaar: 1) 2009 en 2) 1998

Stadium: Nazorgfase

Locatie: 1) Gehele regio en 2) Almere

Samenwerkingsverband: Gemeenten

Rol waterschap: 1) Initiator en 2) Kenniscentrum en inbrengen van ideeën

A. OPTIMALISEREN OPPERVLAKTEWATERBEHEER IN DE STAD

Waterschap Zuiderzeeland heeft het beheer van het stedelijk oppervlaktewater overgenomen van de gemeenten. Hier zijn zij al lang geleden mee gestart, al voor de ingang van het Nationaal Bestuursakkoord Water. De aanleiding was dat de situatie niet ideaal was. Het stedelijk water was in hoofdzaak een apart watersysteem. Het waterpeil is in veel steden hoger dan het omringende polderwater, waardoor het afhankelijk is van regenwater. Dit betekent dat in droge tijden water uit het buitengebied de stad in moet worden gepompt. Dit is niet duurzaam en niet goed voor de ecologie en de waterkwaliteit. Het waterschap vindt dat zij een logische beheerder is van het stedelijk watersysteem, omdat hier binnen het waterschap expertise beschikbaar voor is.

Het uitgangspunt van het project was het optimaliseren van het stedelijk watersysteem door een actiever beheer, zoals baggeren, en het realiseren van duurzame oevers. Ook de kunstwerken, zoals stuwen, werden overgenomen. Door de duurzame oevers is meer ruimte ontstaan voor waterberging, waardoor water langer vastgehouden kan worden. Door het baggeren is de waterdiepte toegenomen, waardoor het water minder snel opwarmt en er minder stoffen vanuit de bodem in het water terechtkomen. Hierdoor is de waterkwaliteit een stuk beter geworden.

In 2009 is met alle gemeenten (zes in Flevoland en één in Friesland) een maatwerkovereenkomst gesloten die inhoudt dat het waterschap het beheer en onderhoud van het stedelijk water van de gemeenten overneemt. Vanaf 2011 is het oppervlaktewaterbeheer in de gemeenten een regulier onderdeel geworden van de taken van het waterschap. Er is daarvoor een uitgangspuntennotitie gemaakt, een soort protocol om de beoogde onderhoudskwaliteit te bereiken.

Onderdeel van de maatwerkovereenkomsten zijn een beheer- en onderhoudsplan, dat onder andere op een beeldkwaliteitsplan is gebaseerd. De beleving van het oppervlaktewater in de stad is naast waterkwaliteit en beheerbaarheid, een belangrijk onderdeel. In het plan staat onder andere hoe de oevers van het water eruit moeten zien (riet bijvoorbeeld om en om aan één kant gemaaid, of in plukken laten staan). Samen vormen de plannen de basis voor de wijze van onderhoud. Zuiderzeeland werkt nu vier jaar met deze plannen en dat loopt goed.

In het stedelijk gebied was, en is, er veelal geen wateropgave, maar door het reguliere onderhoud is ervoor gezorgd dat het gebied toekomstbestendig is. De overname van het beheer was een investering voor het waterschap. Coert van Dam: “Nu zijn we overal actief, burgers zien bijvoorbeeld dat we werkzaamheden uitvoeren en komen sneller bij ons met vragen.”

De maatregelen, zoals het baggeren, zijn voor de helft door de gemeenten betaald. De andere helft is door het waterschap betaald. Achterstallig onderhoud hebben de gemeenten veelal zelf opgepakt. De gemeenten hebben zelf ook belang bij goed stedelijk water, voornamelijk op het gebied van beleving, ruimtelijke ordening, recreatie, etc. Dit heeft een overlap met de doelen van het waterschap.

Om tot een gezamenlijke overeenkomst te komen was de samenwerking tussen de partijen erg belangrijk. Coert van Dam: “We zijn in het begin eerst met een eigen plan gekomen, waardoor het overleg met de gemeenten soms stroef verliep. Daarmee hebben we wat tijd verloren. Hierna hebben we het echt samen opgepakt.” Er zijn veel gesprekken gevoerd om het proces goed te laten verlopen. Het begon met startgesprekken waarin beide partijen hun ideeën uitwisselden over stedelijk waterbeheer. Het waterschap is er uiteindelijk circa vijf jaar heel actief mee bezig geweest, om de aanpak vorm te geven. Dit gebeurde voornamelijk op ambtelijk niveau, met de beleidsmakers.

Wat meewerkte in het proces was dat de bestuurders van de gemeenten de noodzaak van het overnemen van het beheer ook zagen, dat maakte het proces gemakkelijker. Het was volgens de geïnterviewden wel een proces van vallen en opstaan, er was tijd nodig om het samen voor elkaar te krijgen, bijvoorbeeld voor het vrijmaken van middelen. Ook moest er worden beslist of de watergangen als eigendom overgenomen zouden worden, hetgeen niet noodzakelijk is om het onderhoud te kunnen doen. Uiteindelijk is besloten dit niet te doen.

Omdat het water zich bevindt in de openbare ruimte neemt het contact tussen waterschap, gemeenten en inwoners toe. In het stedelijke gebied heeft de overname inderdaad geleid tot een verbetering van het watersysteem.

Veel waterschappen zijn bezig met de overname van stedelijk waterbeheer, Wat bijzonder is, is dat Zuiderzeeland de overname nu al afgerond heeft, voor alle gemeenten in een keer. Ook de manier waarop het is aangepakt, is bijzonder. “We merken dat we zichtbaarder zijn bij de burger. Hierdoor zijn zij meer betrokkenen, het zorgt voor een maatschappelijk effect.”

WAT GEEF JE MEE?

Het is volgens de geïnterviewden belangrijk om samen op te trekken, voorbereid te komen en dan alles samen te doen. “We hebben per gemeente plannen gemaakt. Dit hielp bij de samenwerking, omdat er geen algemeen plan werd uitgerold.”

KENNISVRAGEN

Er is behoefte aan een waterkwaliteitsnormering voor stedelijk gebied, met name wat betreft de ecologische kwaliteit. Lozingen en andere activiteiten worden nu getoetst aan algemene ecologische (water-)doelstellingen. Beter zou het volgens geïnterviewden zijn om een benaderingsnorm uit te werken, waarin ook zou kunnen worden meegenomen hoe het water er uit moet zien (vanuit beleving). Dit wordt momenteel opgepakt in het spoor ‘KRW overige wateren’.

B. ALMERE-POORT

Bij de stedelijke ontwikkeling van het stadsdeel Almere Poort bestaat een hechte samenwerking tussen de gemeente en het waterschap. Vanuit de gemeente is er een stedenbouwkundige bij het project betrokken die water goed op het netvlies heeft, aldus geïnterviewden. Er is rond 1998 begonnen met de vraag: Wat is ten aanzien van water sturend in het gebied? Vanaf 2003 kwam het project echt in uitvoering.

Er is gekeken waar goede en slechte waterkwaliteit te verwachten was, op basis hiervan is besloten waar oppervlaktewater zou komen. Bij de plaatsen met een goede kwaliteit zijn er bijvoorbeeld woningen aan het water gerealiseerd en op de locaties met minder goede kwaliteit bedrijven en kantoren.

De hoofddoelen tijdens het project waren het verminderen van snelle waterafvoer, het vasthouden van goed water, het verbeteren van de waterkwaliteit in het gebied en de beleefswaarde van het water vergroten door het zichtbaar te laten afstromen. De plannen zijn nu grotendeels gerealiseerd. Het regenwater stroomt oppervlakkig af, er gaat niets naar het riool. Het water wordt naar wadi's geleid, waar het kan infiltreren in de bodem. Dit voorkomt verdroging van de bodem in droge perioden. Met deze oplossingen wordt het water beter zichtbaar voor de bewoners, wat weer zorgt voor een groter bewustzijn.

Een belangrijke les die is opgedaan tijdens het project is communiceren over het plan, aangeven waarom het is bedacht zoals het is bedacht. Hierover moest meer worden gecommuniceerd met aannemers, beheerders en bewoners. Dit bleek bij de bouw van een aantal woningen. Een voorwaarde voor oppervlakkige afstroming is dat het gebied hellend ligt, anders stroomt het water niet weg. De aannemers in het gebied waren echter gewend woningen te bouwen op een ondergrond die erg vlak is. Dus de huizen zijn op een gegeven moment allemaal op hetzelfde niveau aangelegd, waardoor de eerste huizen te laag lagen en de laatste te hoog.

Een ander voorbeeld is de waterberging in het gebied. Door de verschillen in bodemopbouw was er een laagte in het gebied. Het plan was om daar een centrale waterberging te realiseren in de vorm van een moerasgebied. De gemeente kwam met het idee om er bomen neer te zetten. Het waterschap gaf aan dat wilgen een goede optie konden zijn omdat die goed tegen een natte ondergrond kunnen. Maar de betrokkene van de gemeente wilde destijds graag kastanjabomen planten. Die moeten een droge ondergrond hebben. Het gebied werd daarvoor opgehoogd en de waterberging werd niet gerealiseerd. Op dit moment is er een bergingstekort in het gebied.

Goede communicatie tussen gemeente en waterschap had kunnen helpen om meer oog te krijgen voor elkaars wensen.

Omdat KAS-projecten vaak een lange doorlooptijd hebben veranderen de ideeën en de politiek gedurende het project, dat zorgt soms voor een ander resultaat dan van tevoren verwacht. Coert van Dam: "Wees daar ook reëel over, plannen worden soms wat geweld aan gedaan. Jikke Balkema: "Maar wees ook trots dat het er is gekomen!"

Het is bijzonder dat bij deze stedelijke ontwikkeling het afkoppelen van regenwater in één keer op grote schaal is aangepakt. De gemeente moest het wel doen en aandurven. Balkema en Van Dam geven aan dat het geweldig is dat Almere zo innovatief is. Jikke Balkema: "Op dit moment zijn we aan het leren hoe we het systeem goed houden. De gemeente en het waterschap

hopen de bewoners er in de toekomst meer bij te betrekken en er achter te komen hoe zij er tegenaan kijken en hen uitleggen hoe het werkt en waarom het zo werkt. Dan komt er meer begrip voor het systeem en in de verwachting dat mensen er beter mee omgaan.” Het belangrijkste wat het waterschap noemt is connecties hebben met de juiste mensen die er echt voor gaan en daarnaast vanaf het begin af aan betrokken te zijn bij het project.

WAT GEEF JE MEE?

Vertel wat je hebt gedaan en waarom. Blijf het hele project begeleiden, stel daar ook iemand voor aan.

GIDSPRINCIPES

Er zijn in het project gidsprincipes gebruikt over de bodem en het watersysteem, ze waren zeker bekend.

2. AMSTERDAM RAINPROOF (INCLUSIEF WATERGRAAFSMEER)

Waternet

Geïnterviewde(n): Paulien Hartog

Datum: 29-05-2015

Type project: Regenwater

Startjaar: 2010

Stadium: Realisatiefase

Locatie: Amsterdam

Samenwerkingsverbanden: 29 partijen, o.a. de gemeente Amsterdam met de verschillende stadsdelen, Tauw en bewoners.

Rol waterschap: Het waterschap is partner van Rainproof. Het waterschap wil via Rainproof het waterbewustzijn vergroten en bekender worden bij de bewoners van Amsterdam. Waternet is vanuit haar taak binnen Amsterdam, initiatiefnemer van Amsterdam Rainproof.

Het project Amsterdam Rainproof wil Amsterdammers activeren om bij veranderingen aan daken, tuinen, straten en parken gelijk aandacht te besteden aan de regenbestendigheid. Dat gebeurt vooral door bewoners, bedrijven, kennisinstellingen en overheid met elkaar te verbinden in lopende projecten en nieuwe initiatieven.

Het project Amsterdam Rainproof speelt binnen Waternet al vanaf 2010. Eens in de twee jaar werd er een symposium rond het thema stad & hemelwater georganiseerd. De eerste twee keer liepen deze niet zo goed, omdat men volgens geïnterviewde nog aan het zoeken was naar een goede insteek. Maar het idee was dat meer moest gebeuren. Bij het derde symposium, op 14 maart 2013, werden sprekers uit het buitenland uitgenodigd: uit Kopenhagen, Philadelphia en Portland. Zij presenteerden, ter inspiratie, hun ondernemingsplan op het gebied van regenwater. Er was een breed netwerk uit Amsterdam aanwezig, maar ook de directie van Waternet en wethouders van de gemeente Amsterdam.

In weken erna werd flink nagedacht over Amsterdam Rainproof; hoe kunnen we het project meer impact geven? Dit leverde in september 2013 een nieuw plan van aanpak op. Ter ondersteuning van het plan werd een QuickScan gedaan om de urgentie van het aanpakken van regenwateroverlast te laten zien. De opdracht van Amsterdam Rainproof werd toen als volgt geformuleerd: Ga via netwerkbenadering faciliterend bouwen aan een netwerk dat Rainproof gaat meenemen, maak het mainstream.

De directie van Waternet stelde 1,7 miljoen euro beschikbaar. Dit gaf het kernteam van Amsterdam Rainproof de kans om snel met concrete acties te komen. Ook zijn vijf nieuwe mensen aangenomen, waardoor de kern van Amsterdam Rainproof uit acht mensen bestond. Het project begon met kennisuitwisseling en een stakeholdersanalyse. Voor de stakeholdersanalyse zijn gesprekken gevoerd met betrokkenen. Die verliepen soms moeizaam, aldus Paulien den Hartog: “Zij moeten er wat in zien, we gaan het ze niet opleggen.”

In 2005 startte het project Sponge Job Zuidas. Het doel is om in Amsterdam Zuidas twintig tot dertig procent van de noodzakelijke watercompensatie te realiseren in de vorm van alternatieve waterberging, op of in de gebouwen. Dat percentage is zowel juridisch- als functioneel haalbaar. Een deel van het water zal namelijk nog wel afgevoerd moeten worden voor de doorstroming van het watersysteem. Het bleek dat de voorgenomen maatregelen financieel

uitkunen; de besparing is groter dan de kosten. Desondanks gebeurde re weinig. Waternet is wel actief gebleven in het Sponge Job netwerk, maar men heeft financieel niet veel bijgedragen, omdat de maatregelen die werden geopperd voor het watersysteem te weinig effect hadden.

Het project leidde er wel toe dat een ondernemer aan het denken werd gezet. Hij bedacht in 2012 het Polderdak. Een Polderdak is een licht soort groen dak waar veel regenwater op vastgehouden kan worden. Dit dak is door een op afstand beweegbare stuw optimaal te benutten is. Hier heeft het waterschap een watervergunning voor afgegeven. Paulien Hartog: “Nu is er op meer plaatsen de vraag of Waternet wil meedoen, we moeten leren dat slim te faciliteren faciliteren.”

Waternet werd opgericht in 1997. De aanleiding voor de oprichting van de voorganger van Waternet, DWR, was het scheiden van gemeentelijke taken en watertaken. De partijen wilden toch intensief blijven samenwerken, dus werd ervoor gekozen een gezamenlijk overheidsbedrijf op te zetten. Later, in 2006, is het waterleidingbedrijf met de Dienst Waterbeheer en Rioleringsamen gesmolten tot Waternet.

De samenwerking tussen het waterschap en de gemeente Amsterdam en het waterleidingbedrijf is al decennia erg goed. Maar niet overal gaat het zoals in Amsterdam, aldus Paulien Hartog: “In Amsterdam gaat het heel goed, als Waternet zijnde. Maar in steden als Hilversum is het nog moeilijk. Daar zijn we gewoon Waterschap Amstel, Gooi en Vecht.”

Wat moeilijk is aan werken in de stad is volgens Paulien Hartog dat niet overal procedures voor zijn. Zoals de financiële verdeling. Er moet nog uitgevonden worden wat de beste werkwijze is. “De eerste twee keren gaat het misschien niet soepel, maar door daar van te leren gaat het de derde keer wel goed.” Het eigen management overtuigen van de meerwaarde blijft ook een uitdaging. Paulien Hartog: “Daarom zijn binnen Amsterdam Rainproof de vage veranderdoelen concreet gemaakt door er acties onder te zetten in een overzicht. Dit idee komt uit Kopenhagen die het Scrum, agile steering noemen. Door deze methode is het sneller duidelijk wat de voortgang is, zonder dat daar drie uur over vergaderd moet worden. Ook is er een overzicht gemaakt van het netwerk en hoe goed de relatie is met uiteenlopende partijen. Een andere uitdaging is de samenwerking tussen allerlei partijen. Er komt soms onenigheid voor, bijvoorbeeld over veiligheidsmarges, daar spreken experts elkaar tegen. Op dijken mogen geen bomen van een bepaalde grootte staan omdat de wortels te diep gaan. In Watergraafsmere moest daarom een aantal oude bomen worden gekapt. Maar de bomen-expert van de gemeente gaf aan dat het de wortels van het type bomen dat daar staat niet zo diep gaan. Dit zorgde voor conflicten, maar zodra de experts elkaar de situatie uitlegden en elkaar beter begrepen liep het veel beter. Daardoor ontstond er een kans. We hebben sensoren in de dijk aangelegd. Hierdoor hoefden er alleen maar drie bomen en één struik weggehaald te worden én hebben we constante data uit de dijken, dus meer kennis.”

WAT GEEF JE MEE?

Paulien Hartog: “Veel doen! Waterschappen moeten actief zijn in de stad en hun neus laten zien. Dit leidt tot kansen. Zo zijn wij bijvoorbeeld betrokken geraakt bij Green Businessclub Zuidas door de activiteiten rond het Polderdak. Durf ondernemend en snel concreet te zijn en met risico’s om te gaan. Dat is wel iets wat we moeten leren als waterschap.”

“Denk er ook aan dat je niet alles kunt doen, kies voor de kansen die de grootste meerwaarde opleveren. Er zullen veel dingen tegelijk lopen en er moet balans worden gevonden tussen laaghangend fruit, wat leuk en makkelijk is om te doen, en lastig te realiseren dingen. Als waterschap moet je dan overwegen wat het meest effect heeft op relaties en op de kerntaken, en daar strategisch in zijn. Niet alles zal voldoen aan jouw optimum, maar houd wel die ondergrens in je hoofd. De hele stad is actief, daardoor is de bestuurlijke kant ook mee, dus je hoeft niet altijd te wachten op de gemeente, pak ook die rechtstreekse taak. Dan zet je zaken in beweging.”

“Neem het binnen- en buitenland mee in projecten. Dit is bijvoorbeeld gedaan in de wijk Watergraafmeer. Alle verzoeken die er waren voor casussen en proefprojecten zijn in het kader van het programma WATERgraafmeer gedaan, er is aangesloten bij projecten die toch al gedaan moesten worden. Bijvoorbeeld bij het vernieuwen van riolering, waardoor er nieuwe input kwam van studenten en de medewerkers van Waternet op een andere manier gingen kijken. We proberen ons bestuur te ondersteunen door momenten te organiseren waarin zij zichtbaar zijn.”

TOEKOMST EN KENNISVRAGEN**BURGERPARTICIPATIE**

Paulien Hartog: “Waarom zou een particulier iets gaan doen? Wat is zijn motivatie of beloning? Veel burgers vinden het super interessant om meer te leren over water, zeker wat voor rol water speelt in hun wijk. We willen manieren vinden om hier minder krampachtig mee om te gaan, geen foldertje in de brievenbus die toch direct wordt weggegooid. Bijvoorbeeld door ons aan te sluiten bij events. Een voorbeeld hiervan zijn de van wilgentakken gevlochten bootjes in Watergraafmeer, dat was een speelse manier om te vertellen wat er speelt in de wijk.”

CIRCULAIRE ECONOMIE

Paulien Hartog: “Rondom energie gebeurt er veel in Amsterdam, maar grondstoffen worden nog niet zo meegenomen. Alleen de fosfaten van de waterzuivering worden er uit gehaald en in het FosVaasje opgeslagen. De vraag blijft: hoever kunnen we gaan? Aan sommige dingen zullen we wel meedoen, aan andere niet. We moeten daarin prioriteren; welke zaken zorgen voor de beste positionering en opbrengst?”

3. DE ZOETE DELTA

Waterschap Brabantse Delta

Geïnterviewde(n): Kees Peerdeman

Datum: 28-05-2015

Type project/thema: Herinrichting

Startjaar: 2015

Stadium: Ontwerp

Locatie: Breda

Samenwerkingsverbanden: Gemeente Breda, stichting Braak, ViaBreda.

Rol waterschap: Het rol van het waterschap in het project is regelgeving inpassen in het plan, gesprekspartner en een aantal berekeningen doen. Ze zijn de aanjager, daarnaast zijn ze gesprekspartner, ze beantwoorden vragen over wat maatregelen betekenen voor het watersysteem.

In Breda ligt aan de rand van het centrum een groot verlaten industrieterrein van ongeveer tien hectare. Het gebied heeft weinig ruimtelijke kwaliteit. Hier willen het waterschap en de gemeente graag wat aan doen. Het industrieterrein is particulier bezit van een Amerikaans bedrijf. Dit bedrijf heeft momenteel geen plannen voor het gebied. In het gebied speelt tevens een grote ontwikkeling rondom het treinstation met als doel Breda aantrekkelijker te maken. Dit project heet Via Breda. Het waterschap heeft er, samen met de gemeente, voor gezorgd dat de wateropgave wordt meegenomen in dit project.

Bij het plan is de intentie uitgesproken om bij de herinrichting van het industrieterrein voldoende ruimte voor waterretentie te realiseren, onder de titel 'De Zoete Delta'. Binnen het project wordt een combinatie gemaakt van waterberging (klimaatadaptatie) en klimaatmitigatie (het aanleggen van zonnepanelen en groen).

De eigenaren van het terrein zijn bereid om mee te werken aan de plannen, de belangrijkste beweegredenen hiervoor is dat kwaliteit van het terrein wordt verbeterd. Het idee is dat het project in stappen wordt uitgevoerd, zodat daar verrassende en innovatieve dingen kunnen gebeuren. Door de betrokkenheid van het waterschap is er voor de gemeente voldoende urgentie om dit project gezamenlijk te realiseren.

De betrokkenen van het waterschap hebben vaak contact met de partners. Verder is er een paar keer per jaar algemeen projectoverleg. Zichtbaar is dat er, vergeleken met tien jaar daarvoor, steeds meer integraal wordt gewerkt. Er is geen standaard antwoord meer en daardoor ontstaan er kansen voor mensen met vernieuwende ideeën. Kees Peerdeman: "In Breda is ook te zien dat achter de succesvolle projecten kleine groepjes mensen staan die ervoor gaan, met passie en persoonlijke ambitie." Duidelijke normen van het waterschap helpen het belang van water in de stad te behouden.

Wat ook helpt in het proces is het vieren van successen en daar mensen bij betrekken die niet de grootste voorstanders zijn. "Vanuit die gedacht hebben we ons opgegeven voor de peilstok." De Peilstok is een prijs van het ministerie van Infrastructuur en Milieu voor projecten die anderen inspireren om klimaatbestendig en waterrobuust te denken en te handelen. "Het is

nu vaak nog een feestje van een paar liefhebbers. We willen dat verbeteren door er meer over te praten, het te vertalen naar de belangen van de andere partijen en hen er ook bij te betrekken.” Een voorbeeld hiervan is het vertalen van de kennis van de overheden voor burgers. Die vinden het leuk om te begrijpen wat er gebeurt in hun straat. Zo kan er ook worden laten zien dat klimaatadaptatie leuk kan zijn om te doen. “Als we kunnen aantonen dat klimaatadaptatie en mitigatie geld oplevert, dan is het gemakkelijker om alle partijen te betrekken bij de projecten. Kennis moet verspreid worden om burgers te motiveren om bewust om te gaan met water (bijvoorbeeld rioolgebruik).”

WAT GEEF JE MEE?

Kees Peerdeman: “De kunst is het koppelen van ruimtelijke adaptatie aan ruimtelijke kwaliteit. Kijk er zo naar dat je er zelf zou willen wonen, of dat je het aan je familie kan laten zien en er trots op bent.”

“Binnen projecten is er altijd een trekker nodig. Daarnaast zijn er altijd mensen die niet mee willen of kunnen. Dat moet je niet weerhouden om projecten aan te gaan”.

TOEKOMST EN KENNISVRAGEN

Kees Peerdeman: “Het ruimtebeslag van groen en water kost geld. Het zou het waterschap helpen als er aangetoond kan worden dat meer groen en water de grondprijs verhoogt. Of dat het op een andere manier geld oplevert. Er is veel kennis bij financiële afdelingen, het kadaster, makelaars, verzekeraars. Dit moet gecombineerd worden. Het kan een drijfveer zijn voor veel partijen om veel meer te gaan doen met groen en water. Het verkeer heeft bijvoorbeeld harde normen waaraan men zich houdt; daarom moeten de normen die er zijn voor water, vooral blijven. Er zouden ook normen moeten komen voor hittestress, bijvoorbeeld dat het in het plangebied nooit warmer wordt dan 33 graden Celsius. Normen kunnen helpen om met mensen in gesprek te gaan.”

4. DE NIEUWE GENDER, EINDHOVEN

Waterschap De Dommel

Geïnterviewde(n): Henri van Wylick

Datum: 01-05-2015

Type project/thema: Oppervlaktewater realiseren

Startjaar: 2005

Stadium: Voorbereidingsfase en realisatiefase

Locatie: Eindhoven

Samenwerkingsverbanden: Gemeente

Rol waterschap: Partner, wateroverheid, kenniscentrum, medefinancier, beheerder stedelijk watersysteem

GROEN IS NOG AAN TE LEGGEN TRACÉ, BLAUW IS GEREALISEERD

VISIE NIEUWE GENDER BIJ DE STATIONSWEG

In Eindhoven is veel wateroverlast. Er zijn te weinig mogelijkheden om afgekoppeld regenwater af te voeren. Er is grondwateroverlast, veroorzaakt door het stoppen van grondwateronttrekkingen door de industrie in het centrum van Eindhoven. De stijgende grondwaterstanden resulteren in het vernatten van kruipruimtes en woningen in delen van het centrum.

De Nieuwe Gender is een te realiseren waterloop, deels ondergronds, deels bovengronds, tussen de Vijver Engelsbergen (het huidige einde van de bestaande Gender) en de Dommel nabij de Stationsweg. Dankzij deze waterloop wordt het mogelijk om voor een groot gebied in Eindhoven regenwater af te koppelen (ca.40 ha). De aanleg van de tweeëneenhalve kilometer lange nieuwe waterloop in Eindhoven zal wateroverlast verminderen in combinatie met het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit in deze hoog stedelijke omgeving. Daarnaast zorgt het voor het verminderen van riooloverstortingen en voor een kleinere belasting op de rioolwaterzuivering. Zonder de Nieuwe Gender, kunnen deze problemen in het stedelijk waterbeheer niet worden opgelost.

Met het waterschap als partner in het project wordt concreet gewerkt aan de doelstelling van het waterschap om 'een waterpartner' te zijn, aldus geïnterviewde. Daarnaast kan het waterschap het beheer en onderhoud van de Nieuwe Gender op zich nemen en hiermee een versnelling geven aan het overnemen van het beheer en onderhoud van stedelijk water. Bovendien kan nu invloed worden uitgeoefend op de inrichting van De Nieuwe Gender; niet alleen vanuit waterkwantiteit en waterkwaliteit, maar ook vanuit ecologie en belevingswaarde. Dit sluit aan bij de beleidsdoelstellingen van het waterschap.

Met de waterstructuur voorziet de gemeente in de mogelijkheid om te anticiperen op klimaatontwikkeling en veranderingen in de stedelijke omgeving. De gemeente Eindhoven is initiatiefnemer en projectleider. Zij coördineert het project en draagt zorg voor de technische uitwerking en aanbesteding van de projectonderdelen. De gemeente fungeert als enige opdrachtgever. Het waterschap vervult als projectpartner gedurende het gehele project een adviserende rol. Het waterschap is betrokken bij de voorbereiding van het tracébesluit en zal betrokken blijven bij de verdere uitwerking. “We hebben een goede relatie met de gemeente waarin we elkaar opzoeken en vertrouwen, we hebben dezelfde inwoners en dezelfde maatschappelijke wensen.”

Het budget voor het project was 10 miljoen euro, waarvan de gemeente Eindhoven 7,5 miljoen heeft bijgedragen en waterschap De Dommel 2,5 miljoen. Dit bedrag is gebaseerd op de uiteindelijke baten die het waterschap heeft van dit project. In 2009 is hierover een overeenkomst bereikt, in combinatie met afspraken over samenwerking, risicoverdeling, taakverdeling, vergunningen en wijze van betaling.

Om de kosten voor de aanleg van de Nieuwe Gender zo laag mogelijk te houden, is gekozen voor een tracé waar de komende jaren op een aantal plekken ontwikkelingen plaatsvinden, namelijk de Emmasingelkwadrant, het 18 septemberplein, het Stationsdistrict en het Vonderkwartier. Hierdoor kan werk-met-werk worden gemaakt. Het (schone) overtollige regen- en grondwater van deze gebieden kan meteen worden aangesloten op de Nieuwe Gender. Ook andere ontwikkelingen in de buurt (bijvoorbeeld Strijp S en het Stadionkwartier) kunnen op de Nieuwe Gender worden aangesloten. Wat bijzonder is aan dit tracé is dat de Nieuwe Gender de historische loop van de Gender zal volgen.

Er wordt aangesloten bij gebiedsontwikkeling, maar dit heeft ook nadelen. Het samenwerken met de vele verschillende partijen kan vertragend werken, daarnaast moeten er soms concessies worden gedaan om er samen uit te komen. Henri van Wylick: “Wat hierin belangrijk is, is blijven geloven in het totaalplaatje. Daarnaast helpt het om vanaf het begin betrokken te zijn en de verbinding met water te leggen.”

WAT GEEF JE MEE?

Henri van Wylick: “Sluit aan bij de agenda en de energie van de stad, zoek hier de maximale verbinding om gezamenlijk tot meerwaarde te komen. Binnen het stedelijke gebied is een waterschap zelden tot nooit de natuurlijke regisseur voor veranderingen en aanpassingen in de openbare ruimte. Ken daarin je plek, landelijk is het waterschap de regionale overheid, stedelijk moet je het wat meer aan anderen overlaten.”

KENNISVRAGEN

Tools voor: Verdroging, Waterbalans (onderlinge beïnvloeding, functioneren en kansen, Plaats van stedelijk gebied in het watersysteem.

Waar houdt de stad op? Wat is de impact van klimaatverandering rondom de stad en kan dit gebied als koelkast worden gebruikt met koude luchtstromen?

GIDSPRINCIPES

Henri van Wylick: “We kennen de gidsprincipes, deze helpen ons bij het brainstormen tijdens proces. Daarnaast maken we gebruik van lokale kennis en wordt het waterbewustzijn van de omgeving vergroot. De lokale omstandigheden worden gebruikt, het oude tracé is gevonden door oude structuren te bestuderen, op basis van deze kennis is het tracé van de Nieuwe Gender ontstaan.”

5. PROEFTUIN TOEKOMTBESTENDIGE WATERHUISHOUDING IN BEBOUWDE OMGEVING

Waterschap Scheldestromen

Geïnterviewde(n): Martijn van Kalmthout

Datum: 15-05-2015

Type project/thema: Proeftuin

Startjaar: 2013

Stadium: Realisatiefase

Locatie: De proeftuinprojecten zijn in Kloosterzande in de gemeente Hulst en in Yerseke in de gemeente Reimerswaal.

Samenwerkingsverbanden: Samenwerking Afvalwaterketen Zeeland (SAZ+), bestaande uit: Evides, Stichting RIONED/STOWA, Waterschap Scheldestromen en de dertien Zeeuwse gemeenten.

Grontmij en Sterk Consulting helpen bij het begeleiden van het project.

Rol waterschap: Trekker van de proeftuin.

In Zeeland gaan het waterschap en partners in proeftuinprojecten op zoek naar mogelijkheden om de verdere belasting van het stedelijke watersysteem op te vangen door optimaal gebruik te maken van het samenspel tussen het systeem en ruimtelijke elementen zoals wegen, groen, waterpartijen en bijvoorbeeld bodem. Het project is gestart om een besparing op maatschappelijke kosten te realiseren. De komende jaren zullen er meer kosten moeten worden gemaakt om de waterhuishouding aan te passen aan het veranderende klimaat. Dit wil het waterschap op een vernieuwende, efficiënte manier aanpakken.

De Samenwerking Afvalwaterketen Zeeland (SAZ+), bestaande uit: Evides, Stichting RIONED, Waterschap Scheldestromen en de dertien Zeeuwse gemeenten, stellen samen een visie op. De visie geeft een manier van denken en werken voor het toekomstbestendig maken van de waterhuishouding in de gemeentelijke kernen weer.

De visie is tot stand gekomen door inzichtelijk te maken waar kansen en knelpunten liggen. Martijn van Kalmthout: "Het blijven dimensioneren van afzonderlijke systemen op extreme situaties is naar ons idee niet doelmatig. Op dit moment worden alle systemen (zoals riolering en oppervlaktewatersysteem) afzonderlijk van elkaar getoetst. Bij het toetsen van het functioneren van de systemen wordt gebruik gemaakt van normen. Er wordt nog te weinig gekeken naar het totaal aan systemen en hun interacties. Ook het slim gebruiken van de bovenruimte wordt op dit moment onderbelicht."

De partners willen breder kijken dan alleen de normen en waar mogelijk intensief samenwerken. De effecten van extreme weersgebeurtenissen worden beredeneerd over de hele breedte van de waterhuishouding, in plaats van dat er een bui wordt uitgekozen om te bekijken hoe één van de systemen functioneert. Daarbij is het doel om een dienstverleningsniveau vast te stellen waar het waterschap mee gaat werken, in plaats van met normen.

De gezamenlijke visie wordt getoetst in twee pilotprojecten. Deze vinden plaats in Kloosterzande in de gemeente Hulst en in Yerseke in de gemeente Reimerswaal. Binnen de pilotprojecten wordt praktische invulling gegeven aan de visie. Allereerst worden de kansen en bedreigingen beredeneerd in plaats van berekend. Tot nu toe is het steeds iets robuuster maken van systemen de norm, daar willen de partners verandering in brengen. Knelpunten worden in

beeld gebracht aan de hand van drie weerbeelden: 1) kort hevig nat, 2) lang nat en 3) lang droog. Hierbij wordt kennis uit al bestaande rekenmodellen en gebiedskennis gebruikt om te beredeneren wat er in het hele systeem gaat gebeuren wanneer deze weerbeelden optreden.

Er is begonnen met het maken van een algemene gebiedsbeschrijving, waarin kenmerken zijn opgenomen zoals: relatieve hoogteligging, bodemgesteldheid, ligging en leeftijd van groen, water, riolering, verharding en bebouwing. Vervolgens wordt het gebied opgeknipt in kleinere stukken, hydrologische eenheden. Er volgt een analyse van de mogelijke knelpunten per weerbeeld per hydrologische eenheid.

Op basis van de bekende gebiedsinformatie, gebiedskennis en resultaten uit bijvoorbeeld een rioleringsmodel is het mogelijk per weerbeeld te beredeneren hoe de systemen afzonderlijk van elkaar functioneren en op welke manier ze elkaar beïnvloeden. Die kennis wordt benut om de samenwerking tussen de systemen te optimaliseren. Door de interactie tussen systemen te optimaliseren, ontstaat een robuustere waterhuishouding en hoeven minder dure ingrepen in bijvoorbeeld de riolering plaats te vinden.

Voor het prioriteren van de oplossingsmogelijkheden wordt gewerkt met een dienstverleningsniveau, dat gezamenlijk door gemeente en waterschap wordt bepaald. De zoektocht naar het op de juiste manier vaststellen van dienstverleningsniveaus wordt begeleid door Peter de Putter (Sterk Consulting): ‘Als overheid heb je de taak om op een doelmatige en transparante wijze invulling te geven aan je taak. Als het voorkomen van water op straat voor één woning een miljoen euro kost terwijl het huis twee ton kost, dan is dat mogelijk niet doelmatig.’

De kerngroep wordt begeleid door Aad Oomens (Grontmij). Hij legt de visie vast in het visiedocument. Hier wordt ook de opgedane kennis uit de pilotprojecten in vastgelegd. Uiteindelijk geeft dit document een manier van denken en werken, maar er wordt niet beweerd dat het dé manier is. Het is een redeneertrant waarmee gewerkt kan worden.

Dit document wordt voor de SAZ⁺ ontwikkeld. Daarnaast wordt de ontwikkelde visie opgenomen in de SWO (stedelijke wateropgave). De SWO is het programma waarin het waterschap onderzoek doet naar de wateropgave in stedelijke gebieden.

Martijn van Kalmthout: “Ik onderhoud het contact met de twee gemeenten, we hebben een paar keer per week contact. Wij bereiden de bijeenkomsten voor, voordat de projectgroep bij elkaar komt. De samenwerking met de gemeenten verloopt goed. We werken op basis van gelijkwaardigheid.” De kerngroep komt één keer per maand samen. De gemaakte stappen en vervolgstappen van de visie worden in deze bijeenkomsten besproken.

WAT GEEF JE MEE?

Martijn van Kalmthout: “Vanwege de soms kaderstellende houding worden waterschappen wel eens gezien als lastige partners. Bij goede samenwerking hebben alle partijen er voordeel van. Binnen de proeftuinprojecten leidt de samenwerking daar ook toe. En samenwerken is mensenwerk. Er is niet één manier waarop je goed kunt samenwerken, dat zal je moeten aanvoelen.”

KENNISVRAGEN

Martijn van Kalmthout: “We willen graag meer kennis hebben over droogte en hittestress, en we missen kennis over het functioneren van grondwatersystemen in de bebouwde omgeving. Klachten over grondwateroverlast komen vaak als eerste terecht bij de gemeente, maar ook bij ons. We reageren nu vooral op dergelijk klachten, maar willen beter in staat zijn de klachten te kunnen voorspellen en kunnen anticiperen.”

GIDSPRINCIPES

De gidsprincipes worden onbewust gebruikt. “In dit project is een algemene beschrijving gemaakt van het gebied met daarbij de mogelijke oplossingsrichtingen, dit is vergelijkbaar met de gidsmodellen.”

6. REGENWATERSTRUCTUURKAART VAN LANDGRAAF

Waterschap Roer en Overmaas

Geïnterviewde(n): Wiel Pakbier en Lara Savelkoul

Datum: 07-04-2015

Type project: Regenwaterstructuurkaart

Startjaar: 2014

Stadium: nazorgfase

Locatie: Landgraaf, wijk Schaesberg

Samenwerkingsverband(en): Gemeente Landgraaf, bureau Kragten

Rol waterschap: Opdrachtgever, databeheerder en partner

Initiatiefnemer: De gemeente Landgraaf heeft de regenwaterstructuurkaart samen met het Waterschap opgepakt. De pilot is door het waterschap gefinancierd en grotendeels begeleid.

19 september 2014: LANDGRAAF (ANP) - Door problemen met het rioolsysteem in Landgraaf (Limburg) zijn donderdag aan het einde van de avond verschillende straten blank komen te staan. Volgens de brandweer stroomt het water dwars door basisschool De Speurneus aan de Haaselt.¹

Na 16 dagen droogte viel er van 18 september op 19 september zo'n 50 millimeter regen.²

De bovenstaande gebeurtenis was de aanleiding voor de gemeente Landgraaf om samen met het waterschap een regenwaterstructuurkaart te maken om de knelpunten en waterbergingsopgaven in het gebied te identificeren. Met behulp van een regenwaterstructuurkaart kan, naast enkele andere factoren, een prioritering van projecten worden gemaakt.

Het waterschap was al een tijd op zoek naar een gemeente die een regenwaterstructuurkaart wilde maken. Het waterschap heeft zichzelf namelijk als doel gesteld dat ze eerder betrokken wordt bij de planvorming van ruimtelijke ontwikkelingen en dat gemeenten water zien als een randvoorwaarde vooraf bij ruimtelijke ontwikkelingen in plaats van een toets die ze achteraf moeten doen. De regenwaterstructuurkaart zorgt er voor dat gemeenten inzicht krijgen in de potentiële knelpunten binnen hun grondgebied en daarmee zelf aan de slag gaan, of advies vragen bij het waterschap. Het waterschap wil gemeenten ondersteunen, maar de verantwoordelijkheid moet wel bij de gemeente blijven. Landgraaf stond hiervoor open en nu stellen ze een kaart voor de gehele gemeente op. Bij toekomstige kaarten zou het waterschap graag op perceelniveau willen werken, hierdoor kan er meer verantwoordelijkheid bij de individuele perceeleigenaar (bewoners, woningcorporaties, bedrijven) terecht komen. Dan is de wateropgave bekend en wordt bewustzijn gecreëerd.

De regenwaterstructuurkaart geeft plaatsen aan waar wateroverlast is geweest. Maar ook plaatsen waar dat nog niet is gebeurd, waar tot nu toe geen zware regenbui overheen is gegaan. Het waterschap merkt dat de kaart beter werkt dan vergelijkbare kaarten waar alleen met hoogteverschillen wordt gewerkt. De resultaten van deze kaart gaan alleen over knelpunten ontstaan door regenwater. Men weet nu waar het regenwater terecht zal komen en wat er aan kan worden gedaan om het op te lossen. Dit levert projecten waar de gemeente zelf waterberging kan realiseren, maar ook gebieden waar de gemeente geen

¹ ANP. (2014, september 19). Straten Landgraaf blank door hevige buien. Opgeroepen op 2015, van Elsevier: <http://www.elsevier.nl/Nederland/nieuws/2014/9/Straten-Landgraaf-blank-door-hevige-buien-1603053W>

² KNMI meetstation Schaesberg

grond bezit en de gemeente een duidelijke bergingsopgave mee kan geven aan de eigenaren. De eigenaren worden niet verplicht om iets met deze opgave te doen (veel gemeenten hebben namelijk geen hemelwaterverordening). Dit betekent dat de wateropgave alleen wordt aangepakt wanneer er een nieuwe ruimtelijke ontwikkeling plaatsvindt. Op dit moment (april 2015) wordt de laatste vertaalslag gemaakt; de bergingsopgaven worden concreter zodat planologen kunnen gaan werken met deze kaart.

De intrede van watertoets 10 jaar geleden dwong waterschappen en gemeenten samen aan tafel te gaan zitten. Dat gebeurt, en de samenwerking gaat steeds beter. Maar de geïnterviewden geven aan dat ze er nog niet zijn: “Planologen zijn andere mensen dan watermensen of stedenbouwers. We moeten nog meer met elkaar communiceren. We moeten opgaven nog meer samen aanpakken en er invulling aan geven. Wil je waterproblemen oplossen, dan heb je veelal ruimte nodig en dan heb je elkaar toch nodig. We moeten elkaar constant opzoeken. Daar is nog een weg te gaan, want de taal en werkwijze verschilt nogal.” Geïnterviewden geven ook aan dat gemeenten te maken met meer belangen dan uitsluitend water en dat wateropgaven nu nog te vaak achteraf in ruimtelijke plannen ingepast moeten zien te worden.

Het waterschap Roer en Overmaas werkt met accountmanagers. Het werkgebied is onderverdeeld in vier regio's (Westelijke Mijnstreek, Maas en Mergelland, Limburgse Peelen en Parkstad). Elke regio heeft een accountmanager waardoor elke gemeente binnen die regio één aanspreekpunt heeft. Deze accountmanagers hebben het overzicht van wat er loopt bij de gemeenten. In de regio is er ook een overleg met alle riolteurs waarin allerlei voorbeeldprojecten worden gedeeld en waarin wordt gekeken of door middel van samenwerking winst te behalen valt. Daarnaast is er twee keer per jaar een overleg met een gemeente (met de planologen en afdeling riolering) met een vaste agenda. Daarin worden de plannen van die gemeente besproken. Dat werkt goed en zorgt voor kruisbestuiving. Maar er valt volgens geïnterviewden nog wel iets te winnen: “We merken dat er binnen de gemeente soms weinig contact is over nieuwe ontwikkelingen.”

Bestuurlijk bestaat er tussen de gemeenten veel verschil in waterbeleid. In de ene gemeente is er een waterplan gemaakt, in de andere gemeente niet. Soms wordt er volgens de geïnterviewden niet gedacht aan water. Bijvoorbeeld bij groenplannen, verkeersplannen en stedenbouwkundige plannen. De planoloog van de gemeente heeft naast het water nog ongeveer twaalf thema's en portefeuillezaken. “Dus als waterschap hebben we de taak water goed op het netvlies te houden van de gemeente.”

De geïnterviewden geven een voorbeeld: in Limburg is er een krimpopgave. Er moeten woningen gesloopt worden. Er wordt daarbij vanuit gegaan dat de verharding hierdoor afneemt. Maar wanneer een flat van 800 woningen gesloopt wordt en vervangen wordt door 400 eengezinswoningen, neemt het aantal woningen wel af, maar de verharding neemt juist toe.

Wat geven jullie mee?

“De randvoorwaarden die we hebben gevonden voor een goede samenwerking vanuit waterschappen naar gemeente zijn de volgende: de taal spreken, meerwaarde kunnen hebben en het liefst geld meenemen. Als je die drie dingen hebt, ben je erg welkom en wordt je uitgenodigd. Wij, als waterschap, zijn afhankelijk van hoe de gemeente dingen oppakt. Als ze ons niet vertellen wat er speelt dan weten we het niet. Het liefste willen we nog eerder bij die gemeente aan tafel zitten.”

“Als wij onvoldoende luisteren naar hun belangen en expertise, nauwelijks meerwaarde bieden en de gemeente zelf laten betalen, is het toch logisch dat we niet worden uitgenodigd. Maar als het even kan en het past binnen onze verantwoordelijkheden, en misschien hebben we er ook financieel wat voor over, dan ben je een partner!”

EN NU VERDER...

Als kans noemen de geïnterviewden de krimp van de bevolking. Daardoor ontstaat er meer ruimte in de stad die anders ingericht kan worden. Bijvoorbeeld klimaatactief. Daar wordt zeker wel op ingespeeld, ook door de gemeente zelf. Dan ontstaat er meer ruimte voor groen en dat kan worden gekoppeld met water.

“Omdat het best vroeg is in het KAS-proces hebben wij nog niet veel projecten lopen op dit gebied. We staan aan de wieg en zijn zoekende hoe we het gaan aanpakken. Het zou handig zijn om aan de voorkant te weten hoe het watersysteem werkt (de regenwaterstructuurkaart kan daar voor zorgen), zodat er op de juiste plekken gesloopt wordt en er op een juiste manier herbouwd wordt.”

7. STADSBEEK ENSCHEDE

Waterschap Vechtstromen

Geïnterviewde(n): Tom Voskamp en Susan Lijzenga (beide Waterschap Vechtstromen)

Datum: 02-06-2015

Type project: Oppervlaktewater

Startjaar: 2014

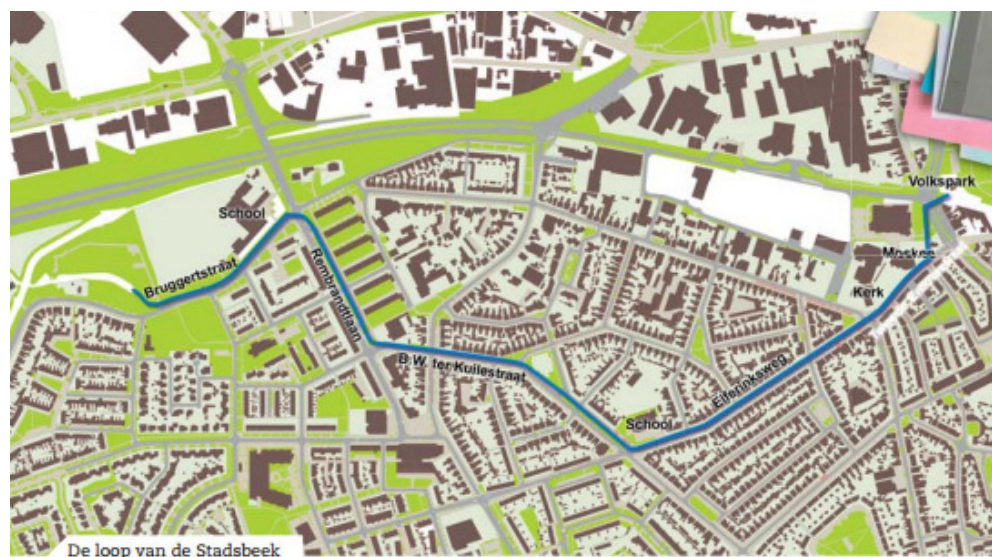
Stadium: Voorbereidingsfase

Locatie: Enschede

Samenwerkingsverbanden: Gemeente Enschede, bewoners, lokale bedrijven

Rol waterschap: projectleider, partner, ondersteuner van initiatieven, adviseur, wateroverheid, faciliterende rol.

LOOP VAN DE STADSBEEK³

STADSBEEK⁴

In een laaggelegen wijk in Enschede, Stadsveld, waren er veel problemen door de hoge grondwaterstand en regenwater. Mensen zakten letterlijk door hun vloer heen: *Een 'deuk' in de vloer was reden om het laminaat in de woonkamer maar eens los te trekken. Nog geen tien seconden later zakte Julian van der Meer door de vloer. Alles was verrot, tot aan de draagbalken aan toe.*⁵

3 Gemeente Enschede. (juni 2015). Nieuwsbrief Stadsbeek Opgeroepen op 19 oktober 2015, via: <http://www.enschede.nl/wonen/stadsdelen/stadsdeelwest/16204-Nieuwsbrief-Stadsbeek-nr-3-A4.pdf>

4 Binnenlands Bestuur. (23 februari 2015) Twente wil 'city deal' voor werken aan klimaat Opgeroepen op 19 oktober 2015, via: <http://www.binnenlandsbestuur.nl/ruimte-en-milieu/nieuws/twente-wil-city-deal-voor-werken-aan-klimaat.9463968.lynkx>

5 Tubantia. (17 november 2014) Verrotte vloer als stille getuige wateroverlast Enschede. Opgeroepen op 19 oktober 2015, via: <http://www.tubantia.nl/regio/enschede/verrotte-vloer-als-stille-getuige-wateroverlast-enschede-1.4631451>

De gemeente Enschede heeft naar aanleiding hiervan een project opgezet: het aanleggen van een stadsbeek in combinatie met drainage. Dit wordt op een participatieve manier gedaan; Bewoners worden uitgedaagd mee te denken en mee te denken bij het ontwerpen van het gebied. “We hopen daardoor op meer betrokkenheid van de bewoners, meer sfeer in het gebied en meer werkgelegenheid, aldus Tom Voskamp en Susan Lijzenga.

In de stad zijn de kosten van projecten vaak veel duurder dan in het buitengebied. Ook spelen er veel meer belangen. Geïnterviewden: “De problemen zijn groot maar de middelen om er wat aan te doen ontbreken. Daarom is het belangrijk om belangen te verenigen. Om anderen te enthousiasmeren om bij te dragen.” Zo doet de woningbouwvereniging mee aan het project. Zij hebben belang bij structurele oplossingen om de wijk op lange termijn verhuurbaar te houden. Het helpt ook om innovatieve oplossingen toe te passen in proeftuinprojecten, daardoor kunnen bedrijfjes markt ontwikkelen voor hun product. Bij de stadsbeek zijn er bijvoorbeeld plannen om parkeergelegenheid te creëren. Door de extra mensen die daar dan lopen ontstaat er markt voor kleine bedrijfjes.

Het project begon bij de gemeente Enschede, deze gaf het kader; er moest een beek komen om de waterproblemen op te lossen. In deze beginfase, is burgers gevraagd wat voor hen de problematiek was, waar zij tegenaan lopen. Later zijn ze ook gevraagd mee te ontwerpen en schetsen, om samen het uiteindelijke resultaat te bepalen. Dat leverde veel draagvlak op en verassende resultaten, aldus geïnterviewden: “Iemand was fel tegen, hij kwam binnen met de vraag waar hij bezwaar kon aantekenen. Hem werd gevraagd mee te doen met het ontwerpen en toen bleek hij heel enthousiast te zijn over de mogelijkheid van oppervlaktewater voor zijn deur.”

Vaak worden projecten vanuit urgentie gestart, zoals in dit geval de wateroverlast. Dit is anders bij projecten met klimaatmitigatie, daar is geen directe urgentie. In zo'n geval is meekoppelen met andere belangen een stuk belangrijker, kansen zien en deze gebruiken. Dit was het geval bij het Kristalbad dat tussen Hengelo en Enschede in ligt. Het plan ontstond vanuit de urgentie van klimaatadaptatie, maar er is klimaatmitigatie bijgekomen. In het begin was het enige doel zo veel mogelijk kubieke meter waterberging aanleggen. Dit is verder uitgebreid, nu is er de waterzuivering door de watermachine, het is een ecologische verbindingzone, etc. aldus de geïnterviewden.

Het waterschap zoekt naar een balans tussen het werken aan kerntaken en het aanpakken van bredere maatschappelijke thema's. Vaak wordt de waterschapsbelasting als reden genoemd waardoor er niet buiten de kerntaken mag worden getreden. “We hebben daar veel overleg over met ons bestuur. Dit blijft een punt van discussie en spanningsveld,” aldus geïnterviewden. Waterschap Vechtstromen probeert dat op te lossen door wateropgaven te koppelen aan stedelijke opgaven, naar de langere termijn te kijken en door per project te bepalen hoe ver er wordt gaan. “Wij zien het als twee verschillende interpretaties van de wet, wij pakken er wat meer ruimte in.” Dit vergt wel een andere rol van het waterschap, de kaders ontbreken die aangeven hoe het moet. Eerst werkte iedereen normgericht en vanuit zijn eigen opgave. Nu is het steeds meer maatwerk waarin plannen worden gemaakt die passen in de omgeving. “We werken nu veel meer voor de publieke waarde.” Soms wordt dat gedaan door geld voor het project beschikbaar te stellen, of er wordt kennis en expertise gedeeld en een andere keer wordt er tijd in de projectorganisatie gestoken, bijvoorbeeld door een medewerker aan te stellen om de bewoners bij het project te betrekken. Per project wordt bepaald wat het beste rendement is. “Dit maakt onze taak wel moeilijker, we moeten blijven overleggen.”

Veel projecten binnen waterschap Vechtstromen kregen de afgelopen jaren steeds meer een *KAS-karakter*; de projecten die nu starten zijn vanaf het begin gericht op KAS. Er zijn twee bestuurlijke sporen vastgelegd: KAS en Building with Nature. Die laatste speelt voornamelijk in het buitengebied. Alles staat in het teken van deze thema's, ze worden ook gebruikt als communicatiemiddel. De gemeenten, provincies en kennisinstituten hebben een relatie-manager, zo is duidelijk wat er bij hen speelt. "We zijn zichtbaar in bijeenkomsten en dragen de thema's uit naar de buitenwereld. Ook adviesbureaus geven nu steeds vaker de tip aan opdrachtgevers om contact met ons op te nemen." Ook buiten de regio wordt aandacht besteed aan de twee thema's. "Het Rijk houden we op de hoogte we blijven het noemen in groepen. Soms komt het daardoor ook voor dat onze bestuurders via iemand anders horen over onze KAS-projecten, daar worden zij dan weer enthousiast van."

Soms is samenwerken lastig, alle partijen hebben andere belangen waardoor een project soms een andere kant op wordt gestuurd dan van te voren was bedacht.

Ook de financiën kunnen lastig zijn, door de financiële crisis zijn eigen middelen vaak beperkt, maar door meerdere partijen samen te brengen komen er meer middelen beschikbaar. Hiervoor is een gezamenlijk doel nodig.

WAT GEVEN JULLIE MEE?

"Heb binnen het waterschap niet iedere week een ander thema. Een herkenbaar verhaal waar anderen zich aan kunnen verbinden, helpt ontzettend. Het zorgt voor betrouwbaarheid van het waterschap als overheidsorganisatie. Bij die betrouwbaarheid hoort het ook om soms nee te zeggen. Dan weten onze partners dat als we erbij zitten we ook echt meedoen. En ja, dat is eerst een poosje investeren. Maar dan ligt er wel een basis waar je lang mee vooruit kan."

"Waterschappen kunnen onderling veel leren, maar niet als blauwdruk. En ook niet door constant te praten over het opgeleverde resultaat (ook al zijn we daar natuurlijk het meest trots op). Het is belangrijk te vertellen over het proces. Hoe is het gelukt? Het gaat om het delen van de (kleine) keuzemomenten die (mede) bepalend zijn voor het succes."

EN NU VERDER

Veel van de KAS-projecten bevinden zich nog in de beginfase. In de gemeente Hengelo lopen er alleen al 20 tot 30 projecten op het gebied van klimaatadaptatie en -mitigatie. Deels komen deze projecten vanuit het waterschap, deels vanuit de gemeente en deels uit private partijen. "We willen nu een strategie ontwikkelen voor andere steden. We willen een lijn vinden in een INTERREG samenwerking. Wanneer kies je voor een bepaalde oplossing? Wanneer zijn groene daken een goede optie? Ga je voor een technisch of voor een sociaal plan? Een kennisvraag die we daarbij tegenkomen is: Hoe leid je private- en burgerinitiatieven in de stad in goede banen?"

GIDSPRINCIPES

"Gidsprincipes nemen we niet expliciet mee. Impliciet zitten ze wel in de projecten. We gebruiken ze vooral om ons een beeld te vormen van mogelijke resultaten. Je kunt projecten niet dupliceren, het is altijd maatwerk. Datgene wat je ervan leert is een wijze van kijken, het stapelen van belangen en daarmee tot een oplossing komen.

Er was een tijd dat na ieder project een beslissingsondersteunend systeem werd gemaakt op basis van dat project, vervolgens werden deze nooit gebruikt. Ze waren teveel een blauwdruk, dat is te specifiek en geeft te weinig ruimte binnen een project.

Je zult kennis altijd lokaal toepasbaar moeten maken."

8. STUKJE BIJ BEEKJE (A) EN TEDXZWOLLE (B)

Waterschap Groot Salland

Geïnterviewde(n): Gerrit Pieter Roetert Steenbruggen en Charlotte van der Gun

Datum: 01-04-2015

Type project: Oppervlaktewater

Organisatie event

Startjaar: 1998 en 2014

Stadium: Nazorgfase

Locatie: Zwolle

Samenwerkingsverbanden: Gemeente Zwolle, Provincie Overijssel, Rijkswaterstaat, stadionorganisatie PEC Zwolle, ProRail, Golfclub Zwolle, Arcadis.

Rol waterschap: Partner, verbinder, medefinancier, ontwerper

De gemeente is verantwoordelijk voor de ruimtelijke ordening, dit is in dit project ook zo gegaan.

Het waterschap was verantwoordelijk voor het technische deel, het berekenen en plannen van de werkzaamheden.

A. STUKJE BIJ BEEKJE

Zwolle ligt in een omgeving vol met wetingen, beken en rivieren. Door de hoogteverschillen in de omgeving stromen deze wateren langs de stad richting het IJsselmeer.

Een van de waterlopen was het waterschap een doorn in het oog. De Westerveldse Aa was niet meer dan een sloot. Zwolle kampte met rioleringsproblemen en de beek had een slechte ecologische kwaliteit. Er werd besloten om van de beek een duurzaam watersysteem te maken met ecologische, recreatieve en landschappelijke waarden.

FIGUUR 2 VISIE ROTTERDAM

DE TWAALF STAPPEN:

- 2004-2007: WYTHMEN/GOLFBAAAN, NATUURVRIENDELIJKE OEVERS EN WATERRETENTIE. COMBINATIE MET WENS VOOR WATER OP GOLFBAAAN.
- 2005: ZALNÉ, 6,5 HA UITLOOPGEBIED BEEKHERSTEL.
- 2007, 2010: NIEUWE VECHT GOOSEVELDPAD/PEC ZWOLLE, 1,6 HA UITLOOPGEBIED. COMBINATIE MET BRUG + BETONPAD.
- 2007, 2011: ECODUIKER CEINTURBAAN E.O.
- 2009, 2011: KUYERHUISLAAN-NOORD, 13 HECTARE UITLOOPGEBIED BEEKHERSTEL. COMBINATIE MET FIETS- EN WANDELPAD EN WATERBERGING.
- 2011: SELHORSPAD, FIETSPAD.
- 2012: BEEK LANGS RECHTERLAND, NATUURVRIENDELIJKE OEVERS MET LANDSCHAPPELIJKE INRICHTING. COMBINATIE MET AANPAK WEG RECHTERLAND.
- 2012: SIFON NIEUWE VECHT: HERSTEL WATERSYSTEEM (KRW) VISPASSEERBAAR MAKEN.
- 2012, 2013: FAUNAPASSAGES RECHTERLAND-BOERDANSERDIJK/KRANENBURGWEG. COMBINATIE MET AANPAK WEG RECHTERLAND EN KRANENBURGWEG.
- 2012: FAUNAPASSAGES OUDE MEPPERLWEG ECOLOGISCHE VERBINDING WESTERVELDSE AA VROLIJKHEID/OUDE MEPPERLWEG/KRANENBURGWEG. COMBINATIE MET FIETSTUNNEL CEINTURBAAN.
- 2013: KUYERHUISLAAN-ZUID, BEEKHERSTEL. COMBINATIE MET WANDELPAD EN FIETSBRUG.
- 2013: FAUNAPASSAGE A28, ECOLOGISCHE VERBINDING WESTERVELDSE AA ONDER A28.

In 1998 werd de toekomstvisie van de Westerveldse Aa uitgebracht. Maar er waren destijds geen middelen om het plan uit te voeren. Uiteindelijk is het project in 2004 van start gegaan. Stukje bij beetje, in twaalf stappen (zie kader). Er is steeds gekeken naar de activiteiten van de gemeente in het gebied en hoe het ontwikkelen van de beek daarin meegenomen kon worden (meekoppelkansen). Dat is ook te zien aan de trekkersrol, die bij deze projecten bij de gemeente lag. Bij slechts één van de twaalf stappen was het waterschap niet betrokken.

Het project heeft heel lang geduurd. Dit kwam voornamelijk door obstakels die moesten worden overwonnen. Bijvoorbeeld het passeren van de A28 om de waterloop tot een geheel te brengen, dit was de laatste stap in het proces.

“Jemoe een lange adem hebben bij zulke projecten. Soms is het geld niet, of kan een obstakel nog niet worden overwonnen. Maar later komen er altijd activiteiten waar je weer bij kunt aansluiten.”

De meekoppelkansen werden gevonden door regelmatig contact te hebben met de gemeente en de plannen van gemeente en waterschap naast elkaar te leggen. Relatiebeheerders zijn daarin erg belangrijk. Zij houden in de gaten wat de afzonderlijke plannen en belangen zijn.

Het project werd gekenmerkt door te zoeken naar samenwerking in tijd, ruimte, belangen en geld. Geïnterviewden: “Je moet vertrouwen hebben en elkaar dingen kunnen gunnen.” Het is ontzettend belangrijk constant contact te hebben. “De stad is mooi omdat de gemeente en waterschappen daar in hetzelfde gebied werken, we komen elkaar tegen in de stad. Beide zijn we belanghebbende partijen. Er zijn gezamenlijke belangen, maar daarnaast is het belangrijk ook gevoel te hebben voor de belangen van de gemeente en niet alleen te focussen op het eigen belang.”

Op 7 oktober 2014 is de intentieverklaring Vechtdelta getekend, deze is ontstaan vanuit het Deltaprogramma voor Ruimtelijke Adaptatie. Dit leidde tot een actieprogramma met 30 KAS initiatieven. Op dit moment is het waterschap nog bezig met het omzetten van deze initiatieven in acties.

Meer informatie is te vinden in het boekje ‘Zoden aan de dijk’.

B. TEDxZWOLLE CLIMATE, ACTIVE, CITIES

Natuur en Milieu Overijssel, Trendbureau Overijssel en Kennispoort Regio Zwolle hadden in 2014 het voornemen om in Zwolle een zogenoemd TEDx-evenement te organiseren met als thema Climate, Active Cities. Er sloten zich negentien partijen bij de organisatie aan, waaronder ministerie I&M, de zes waterschappen uit Oost-Nederland, gemeente Zwolle en diverse kennisinstellingen en bedrijven uit de regio Zwolle. Deze groep vormde samen de stuurgroep.

Voor de daadwerkelijke organisatie van de TEDxZwolle werd een werkgroep samengesteld van vijf personen met vertegenwoordigers van de deelnemende organisaties (Waterschap Groot Salland namens de overheden, Trendbureau Overijssel namens kennisinstellingen, Natuur en Milieu namens de groene organisaties en twee specialisten voor productie en online communicatie). In de werkgroep was, de geïnterviewde, Charlotte van der Gun, verantwoordelijk voor het programma. Het evenement vond plaats op 28 januari 2015.

Bij de conferentie zijn ca. 700 bezoekers geweest. De meeste van hen waren erg enthousiast. Sommigen, ook medewerkers van de waterschappen, hoorden wellicht minder nieuwe dingen omdat zij al veel werken binnen het thema. Maar zij hebben de gelegenheid weer kunnen gebruiken om te netwerken.

Het is zeker mogelijk om dit ook op andere plaatsen te organiseren. TEDx is een community. De filmpjes gaan de hele wereld over. Dit is volgens geïnterviewden dus wel een *boost* voor de KAS geweest. Het heeft in ieder geval gewerkt om aandacht naar de KAS te brengen, mensen bij elkaar te brengen en het aansprekend te maken en te laten leven.

WAT GEVEN JULLIE MEE?

Geïnterviewden: “Niet alleen praten, vooral gewoon doen. Dan zie je resultaat! Dat motiveert weer om door te gaan. Je zult altijd tegen problemen aanlopen, maar door de kennis van de mensen om je heen kom je er wel uit. Heb een gezamenlijke visie.”

Het waterschap weet nog niet of ze zich ook aan een volgende TEDxZwolle zullen binden. Deze editie sloot erg goed aan op het werk van het waterschap qua onderwerp. Maar dat is de volgende keer misschien niet het geval, dan is het belang niet zo groot.

Meer informatie: www.tedx zwolle.nl

9. WATER SENSITIVE ROTTERDAM

Waterschap Hollandse Delta

Geïnterviewde(n): Welmoet Rienks

Datum: 08-06-2015

Type project/thema: Pilotprojecten herinrichting

Startjaar: 2015

Stadium: Definitiefase

Locatie: Rotterdam

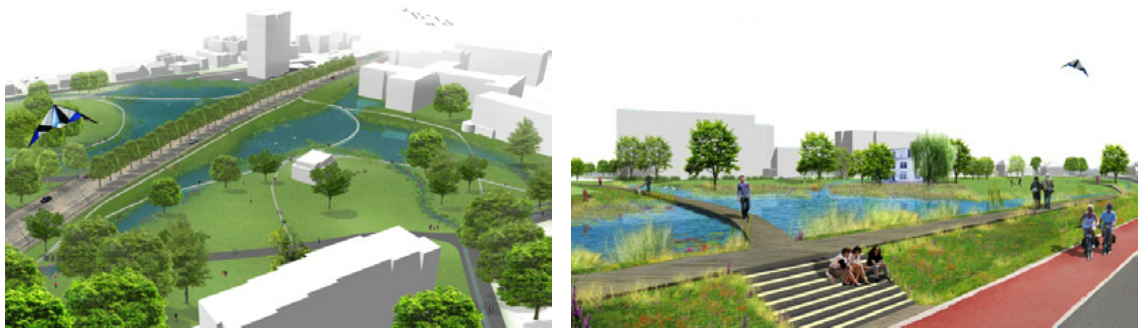
Schaal: Regionaal

Samenwerkingsverbanden: Gemeente Rotterdam, Hoogheemraadschap Schieland en de Krimpenerwaard, Hoogheemraadschap van Delfland, ontwerp bureaus: Bosch en Slabbers, De Urbanisten en Atelier GroenBlauw.

Rol waterschap: Partner, wateroverheid, medefinancier, kenniscentrum, initiator.

FIGUUR 2

VISIE ROTTERDAM⁶

Met de toenmalige deelgemeenten van Rotterdam (opgeheven in 2014) zijn waterplannen opgesteld waarin maatregelen staan om de wateropgave in te vullen en knelpunten in het watersysteem op te lossen. Daarvan zijn de eenvoudig te realiseren maatregelen inmiddels verwezenlijkt, in samenwerking met onder andere woningcorporaties.

Vóór 2027 moeten de wateropgaven zijn gerealiseerd, of er moet worden aangetoond dat er voldoende inspanningen zijn verricht. Welmoet Rienks: “Voor sommige gebieden hebben we nog geen oplossingen klaarliggen voor het waterprobleem. Dat zorgt voor een gevoel van urgentie, want als projecten voor 2027 klaar moet zijn dan moeten we wel gaan beginnen.”

De stad Rotterdam is een laaggelegen en dichtbebouwd gebied waar weinig ruimte is om open water te realiseren. Bij flinke buien staat er water op straat en zijn er overstortingen van het riool. Hoewel er de nodige alternatieven zijn op het gebied van duurzaamheid en stedelijk waterbeheer, heeft dit nog niet geleid tot veel concrete acties. Daarom heeft de gemeente een klein groepje mensen uitgenodigd om met innovatieve ideeën te komen en enkele pilotprojecten uit te voeren, onder de naam *Water Sensitive Rotterdam*. De inliggende waterschappen doen alle drie mee. Het kernteam van Water Sensitive Rotterdam bestaat uit twee medewerkers van de gemeente, en een medewerker van Hoogheemraadschap Schieland en de Krimpenerwaard. Daarnaast is er een overlegorgaan waarin alle betrokkenen zitten.

⁶ Gemeente Rotterdam. (26 maart 2015). Interne notitie Water Sensitive Rotterdam

Het project begon met het beantwoorden van de vraag hoe de deelnemers wilden dat Rotterdam er op het gebied van water over vijftig jaar uitziet. Op basis van deze visie is een strategie bepaald. Welmoet Riensks: “Het denken over water moet worden veranderd. Neem het vasthouden, bergen, afvoeren van water. Binnen Water Sensitive Rotterdam willen we dat veranderen naar vasthouden, bergen en toepassen.” Hiermee wordt de drietrapsstrategie veranderd, zodat het water wordt toegepast in plaats van afgevoerd.”

Er gaan drie pilotprojecten starten, bij elk waterschap één: Schieland en de Krimpenerwaard, Hollandse Delta en Delfland. Iedere pilot wordt een gezamenlijk project van het betreffende waterschap en de gemeente. Er zijn drie adviesbureaus uitgenodigd om een plan te maken voor de gebieden. Alle drie de projecten zullen op verschillende schaalniveaus en bij verschillende bebouwingstypen worden uitgevoerd, zodat de partijen er zo veel mogelijk van kunnen leren.

Binnen het gebied van Waterschap Hollandse Delta zal het project gaan over één van de plekken waar nog geen oplossing is voor de wateroverlast, aldus Welmoet Rinks. Als dit goed gaat, wil het waterschap de oplossing vaker toepassen. Het idee van het kernteam Water Sensitieve Rotterdam is om de uitkomsten buiten Rotterdam te verspreiden. “Op dit moment zijn we in gesprek met de gemeente Delft, zij hebben ook interesse en willen ook een pilotproject gaan starten.”

Naast het pilotproject is het kernteam Water Sensitieve Rotterdam bezig om bij de projecten die nu lopen, breder te kijken om extra kansen te benutten op het gebied van klimaatadaptatie en -mitigatie. Riensks: “We zijn aan het leren meer dingen met elkaar te verbinden zonder ons eigen doel, het uitvoeren van onze kerntaken, uit het oog te verliezen.”

Het waterschap heeft het meest contact met de afdeling Water bij de gemeente Rotterdam. Met de afdeling Stadsontwikkeling ging de samenwerking wat minder vanzelfsprekend, daar werd bij plannen water aanvankelijk niet altijd (vanaf het begin) meegenomen. Dat begint te veranderen, dankzij de toenemende contacten. Het te waterschap wordt nu in een vroeg planstadium uitgenodigd bij overleg. De reorganisatie van de gemeente heeft hierbij geholpen, doordat de teams een andere samenstelling hebben, aldus Welmoet Riensks: “Dan komt er iemand bij die gewend is water mee te nemen in de plannen, daar leren de anderen van.”

Bij het waterschap werken er ongeveer 450 mensen ten overstaan van de 11.000 medewerkers van de gemeente. Welmoet Riensks: “Het is echt een klus om uit te vinden hoe de gemeente in elkaar zit, zodat ik weet wie ik moet bereiken. Een jaar na de reorganisatie is het nog niet altijd duidelijk, zelfs voor mensen die bij de gemeente werken.”

Financiële overeenkomsten zijn lastig. Vaak wordt de uitvoering van projecten gedaan door het ingenieursbureau van de gemeente Rotterdam. Bij ingewikkelde projecten is het lastig om de kosten precies op te splitsen naar belanghebbenden. Het kost veel tijd om daar overeenstemming over te bereiken, aldus Riensks.

Een voorbeeld van de goede samenwerking is bij het vergroten van de duikers. Dit is goed voor de wateropgaven van het waterschap, want het zorgt ervoor dat er meer regenwater kan worden afgevoerd. Daarom betaalt het waterschap deze duikers. Het werk wordt uitgevoerd door het ingenieursbureau van de gemeente Rotterdam en de duikers worden overgedragen aan de gemeente. Dit gebeurt omdat er vaak een weg over de duikers ligt. De gemeente weet beter hoe zwaar het verkeer is, en hoe de constructie derhalve moet zijn. Ook is de gemeente verantwoordelijk als de duiker door zwaar verkeer kapot gaat.

Een ander goed voorbeeld is de samenwerking bij rioleringsopgaven. De gemeente Rotterdam moet de komende tijd veel nieuwe riolering aanleggen. De oude riolering dateert van net na de Tweede Wereldoorlog en is aan vervanging toe. Het waterschap kijkt dan of zij ter plaatse ook iets moet doen en probeert dit zo veel mogelijk tegelijkertijd te doen. De belangrijkste redenen daarvoor zijn verkeersomleidingen. Deze zijn duur en lastig voor de omgeving en moeten dus zo veel mogelijk worden voorkomen. Door samen te werken wordt voorkomen dat een straat binnen een korte tijd meerdere keren open moet. De gemeente probeert zo veel mogelijk partijen te betrekken om zo efficiënt mogelijk te werken. Het gaat daarbij om gas- en elektriciteitsbedrijven, de trammaatschappij en het waterschap. Omdat deze partijen elkaar op de hoogte houden, worden kosten bespaard.

Er is regelmatig overleg met de gemeente. Dit overleg vindt voor uiteenlopende deelgebieden vier keer per jaar plaats; in gebieden waar minder speelt, kan dat ook twee keer per jaar zijn. Ambtenaren weten elkaar goed te vinden, aldus Rienks.

Eén of twee keer per jaar gaan de drie waterschappen een project bekijken. Rienks: “Het is goed om daar de tijd voor te nemen, om elkaar informeel te leren kennen en te netwerken.” Zij vindt dat de afdeling Water zich binnen de gemeente wat meer mag laten gelden, zodat ze al vroeg worden betrokken bij bijvoorbeeld herinrichting..

Het zou volgens Welmoet Rienks goed zijn als de drie waterschappen meer samen werken en zich bij de gemeente samen sterk maken voor het belang van de waterschappen. “Dat gebeurt in mijn beleving nog onvoldoende.” Een mogelijkheid hiervoor zijn groene daken. “Nu is het beleid verschillend, het zou beter zijn op één lijn zitten, dan is het duidelijker voor de gemeente.”

WAT GEEF JE MEE?

“Initiatieven moeten vanuit de gemeente komen. Dan komt het waterschap erbij om samen met de gemeente het verhaal te vertellen aan de inwoners. Daardoor maken we water bekend, we praten over wat we doen.”

KENNISVRAGEN

Het is onduidelijk in hoeverre groene daken bijdragen aan het tegengaan van stedelijke wateroverlast. Groene daken kunnen bovendien niet vastgelegd worden als maatregel, zoals bijvoorbeeld waterberging of grotere duiker: “je weet niet of een volgende bewoner of gebruiker het groene dak zal behouden. Als je wilt dat het dak bijdraagt aan de wateropgave, zal je daar iets voor moeten regelen. We moeten samen met de provincie gaan bedenken hoe we ervoor zorgen dat een groen dak blijft bestaan. Iemand moet er iets van gaan vinden, dat is volgens mij wel een leuke discussie, het is niet zo zwart wit.”

KLIMAATMITIGATIEPROJECTEN

1. ENERGIE- EN GRONDSTOFFENFABRIEK DEN BOSCH (A) EN KLIMAATBESTENDIG LAND VAN CUIJK (B)

Waterschap Aa en Maas

Geïnterviewde(n): Dirk van Helvoirt

Datum: 16-04-2015

Type project/thema: 1) klimaatmitigatie en 2) herinrichting

Realisatie: 2015

Stadium: 1) aanbesteding, dus ontwerpfase en 2) veelal realisatiefase (sub-projecten niet allemaal hetzelfde stadium)

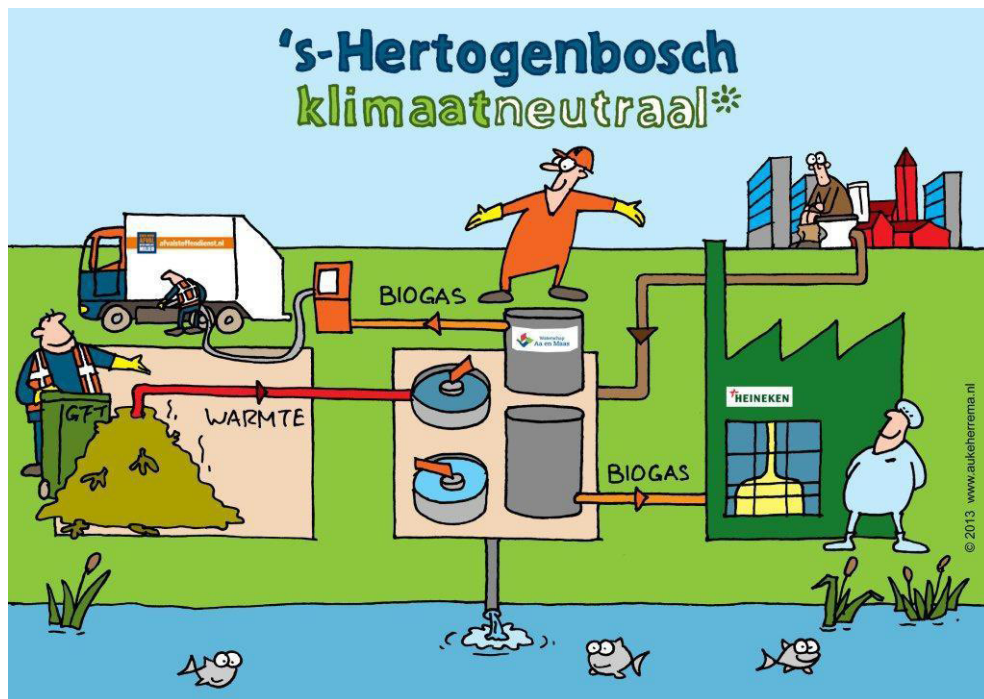
Locatie: 1) Den Bosch en 2) Land van Cuijk, noordoosten van Noord-Brabant

Samenwerkingsverbanden: Gemeente, bewoners,

Rol waterschap: 1) Opdrachtgever en 2) Faciliteren

FIGUUR 3

ENERGIE- EN GRONDSTOFFENFABRIEK DEN BOSCH⁷

A. ENERGIE- EN GRONDSTOFFENFABRIEK RWZI DEN BOSCH

De aanleiding voor dit project is de intentie van de gemeente Den Bosch om in 2050 een klimaatneutrale stad te zijn. Het rioolwaterzuiveringsproces op rwzi Den Bosch kost veel energie. Daarom is besloten deze rwzi, bij de noodzakelijke renovatie, om te vormen tot een energie- en grondstoffenfabriek. Het groente- fruit- en tuinafval van de gemeente wordt ingezameld om te composteren. De warmte die daarbij vrijkomt, wordt nu geleverd aan de zuivering, die tegenover de composteringsplaats ligt. Dit scheelt in het energieverbruik. Naast de water-

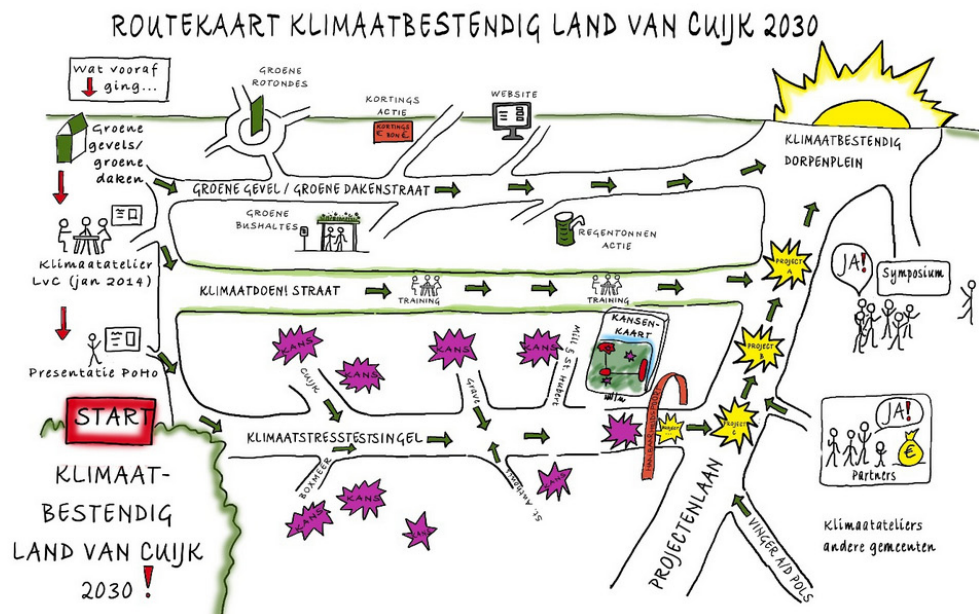
⁷ Unie van Waterschappen. (15 april 2015). Go with the flow, Water als driver van een vitale stad

zuiveringsinstallatie ligt ook een stortplaats. Daar komt sterk vervuild water vrij dat naar de zuivering gaat, maar ook gas. Dit gas wordt nu ook naar de rwzi gebracht en wordt samen met het biogas van de rwzi op de rwzi opgewerkt tot groen gas van de rwzi. Voorheen verwerkte afvalverwerker Attero het gas zelf, maar hun gasmotoren waren aan vervanging toe. Door de leiding net wat verder door te trekken, is dat niet meer nodig en wordt het gas direct naar de rwzi getransporteerd. De gemeente rijdt nu nog op diesel, binnenkort kunnen zij gaan rijden op het geproduceerde groene gas. Het is duurzamer en ze zijn nog goedkoper uit ook.

Resterende energie kan worden verkocht. Op deze manier kan er bijvoorbeeld een samenwerkingsverband opgezet worden met bierbrouwerij Heineken. Dit project zorgt voor een koppeling van de opgaven van gemeente en waterschap, door deze samenwerking zijn kosten gereduceerd. Dirk van Helvoirt: "Uiteindelijk doen we dit voor de belastingbetaler, op deze manier wordt er namelijk voor gezorgd dat er zo slim mogelijk wordt omgaan met de middelen die het waterschap en de gemeente hebben."

B. KLIMAATBESTENDIG LAND VAN CUIJK

ROUTEKAART KLIMAATBESTENDIG LAND VAN CUIJK⁸

Klimaatbestendig Land van Cuijk is een project waarin klimaatadaptatie wordt toegepast in kleine kernen in de provincie Noord-Brabant. Het project is door het ministerie van Infrastructuur en Milieu aangewezen als impactproject. Tijdens de opzet van het project is er een klimaatatelier georganiseerd. Daar zijn de partijen bij elkaar gekomen om voor een kleinstedelijk / plattelands probleemgebied te bekijken wat er er gedaan kan worden aan klimaatadaptatie. Daarbij wordt meegenomen hoe de omgeving groener en duurzamer kan worden en er een grotere biodiversiteit kan ontstaan. Doordat het project is aangewezen als impactproject zit er volgens Dirk van Helvoirt veel energie in. Op lokaal niveau leidt dit tot leuke initiatieven.

8 Kennisportaal Ruimtelijke Adaptatie (21 april 2015). *Impactproject Land van Cuijk* Opgeroepen op 19 oktober 2015, via: <http://www.ruimtelijkeadaptatie.nl/nl/praktijkvoorbeeld-ruimtelijke-adaptatie/107/Routekaart-Klimaatbestendig-Land-van-Cuijk>

Een belangrijk onderdeel van dit project is het achterhalen van de wensen van de gebruikers van het gebied. Dirk van Helvoirt: “Het klinkt heel flauw, maar dat doe je vooral door te luisteren. Dus niet proberen iets uit te dragen, te vertellen, of op te leggen. Het betekent dat je de omgeving ingaat en vraagt: waar hebben jullie behoefte aan?” Dit wordt deels gedaan door accountgericht werken, daarbij worden heel gericht bij de agrarische sector, de gemeente of bij grote bedrijven de behoeften opgehaald.

Een andere manier is om op basis van de werkzaamheden die uitgevoerd gaan worden, gericht in het gebied het gesprek aangaan. Dan komen er naast de eigen werkzaamheden andere opgaven op tafel, die wellicht slim gecombineerd kunnen worden. Dirk van Helvoirt: “Soms is er een simpele maatregel die moet worden uitgevoerd. Deze projecten moeten niet onnodig complex worden gemaakt. Maar het is wel handig om de omgeving even te verkennen, want soms kan het vergroten van de complexiteit helpen bij het vinden van een betere oplossing. Dan kan het zijn dat één plus één drie is.”

De kostenverdeling wordt meestal gemaakt op basis van de afspraken die er al zijn. Dit kan door een business case te schrijven waarbij de kosten van het project worden vergeleken met de kosten die gemaakt zouden zijn als de partijen het alleen hadden gedaan. De verhouding tussen deze kosten wordt dan gebruikt in de verdeling van de in werkelijkheid gemaakte kosten. Van Helvoirt: “Als er een goed idee ligt, komt er altijd geld voor vrij. Als het geld er niet komt, dan zal het ook wel niet zo’n goed idee zijn geweest. Anders zou men wel bereid zijn erin te investeren. Zo simpel benader ik het altijd.”

De functionele contacten zijn eenvoudig geregeld. Eén keer per twee weken werkt iemand van het waterschap een dag in de week bij de gemeente op locatie. Andersom begint het nu ook vaker voor te komen, dat mensen van de gemeente bij het waterschap komen om te werken wanneer ze in de buurt zijn. Dat draagt bij aan elkaar leren kennen, aldus Van Helvoirt: “Nederland is toch één groot kantoor, daar kunnen we gebruik van maken. Het is makkelijk omdat als er contact nodig is, mensen makkelijk even naar elkaar toe kunnen lopen.” Dat gebeurt nu vooral bij de onderwerpen beheer en onderhoud van het watersysteem en de waterketen. Het werkt nog niet bij alle onderwerpen.

Ook komen de gemeente en het waterschap elkaar tegen bij bijeenkomsten en in het kader van het Bestuursakkoord Water is er maandelijks tot eens in de twee maanden een bijeenkomst.

Bestuurlijk wordt er ieder jaar een bijeenkomst met de gemeente gehouden. Voor het management geldt dat ook.

De projectgroep KAS helpt waterschap Aa en Maas bij het scherp krijgen van wat er allemaal mogelijk is, wat de maatschappelijk relevante thema’s zijn die echt een verschil maken en die leven bij een bedrijf, burger of gemeente. Waterschappen hebben volgens de Van Helvoirt de neiging om te zenden, ergens heen te gaan en daar het thema water te verkopen. Terwijl water voor veel andere partijen een heel klein deel is in een veel groter (maatschappelijk) thema zoals klimaat, gezondheid of (circulaire) economie. Het helpt om daarover door te praten binnen de KAS-groep. “Ik denk dat er nog mooie slagen te maken zijn. Uitwisselen van goede ideeën mag wat mij betreft nog wel wat meer. Bij de samenwerking in de afvalwaterketen is bijvoorbeeld al veel op gang gebracht door partijen waar we nog veel van kunnen leren. Er zijn websites, bijeenkomsten, uitwisselingsacties waar ook gebruik van gemaakt kan worden.”

“In ieder vakgebied is het zo dat specialisten vooral oog hebben voor het eigen vakgebied. Er is altijd sprake van elkaar niet begrijpen.” In hoeverre je daar last van hebt ligt, volgens Van Helvoirt, vooral aan jezelf. “Op het moment dat er moeite wordt gedaan om elkaar te (leren) begrijpen, kom je daar wel uit. Ook wij kunnen daar nog in leren.” Het waterschap pakt het nu vooral aan door vraaggericht in plaats van aanbodgericht te werken. Zo is er bijvoorbeeld een gesprek gevoerd met de wethouder Milieu van de gemeente ‘s-Hertogenbosch over het thema duurzaamheid. “Tijdens dit gesprek is behandeld waar we beiden mee bezig zijn en waar we elkaar bij kunnen helpen. Dat zijn vaak de meest interessante ontmoetingen, omdat daar initiatieven uit voort komen zoals de energie- en grondstoffenfabriek. Daarbij helpt het waterschap een gemeente met de klimaatdoelstellingen. Of wij helpen de gemeente bij het vergroten van de biodiversiteit door het aanleggen van groene daken en tegelijk helpt het ons weer met wat water vasthouden.”

WAT GEEF JE MEE?

“Ga erin met open vizier. Benader zaken breed. Luister goed. Vraag wat de doelstellingen van de ander zijn. Durf buiten gebaande paden te treden. Het zijn allemaal doodoeners en open deuren, maar de praktijk is zo: durf gewoon te doen. We veranderen de wereld niet door ons vast te houden aan dingen die niet kunnen. Laat je zeker niet weerhouden door de tijdgeest van nu, zoals allerlei afspraken, juridische obstakels en wet- en regelgeving. Je kunt het zien als belemmeringen of als mogelijkheden om mee aan de slag te gaan. Waar laat je jezelf dan door leiden? De mogelijkheden of de onmogelijkheden. Ik zou zeggen laat je leiden door de mogelijkheden.”

TOEKOMST

“De *Living Machine* om in een woonwijk op lokaal niveau afvalwater zuiveren. In de wijk zelf komt een kas met planten die het afvalwater van de wijk zuivert. Het water wordt dan zo schoon dat het direct op het oppervlaktewater geloosd kan worden. Dit systeem wordt al met succes toegepast. Bijvoorbeeld in Budapest, Hongarije.

Het project bevindt zich momenteel nog in de initiatieffase. De rol van het waterschap binnen dit project is het faciliteren van kennis en middelen. Het zal een pilotproject worden waarbij het effluent waarschijnlijk eerst alsnog op het riool zal worden geloosd.”

KENNISVRAGEN

“Hoe gaan we om met hittestress? Er wordt beweerd dat het wel acht graden warmer kan worden in de stad dan erbuiten. Maar kan water daarvoor een oplossing zijn? Water in de stad dat niet stroomt, kan weer warmte vasthouden. Wat zijn goede oplossingen? Hoe erg is het probleem en wat willen we ermee? En wat zijn de verschillen in de hittestress in een kleine of grote stad?”

“In het kader van de Ruimtelijke adaptatie zijn er kennisvragen bij kwetsbare functies. In hoeverre hebben we zicht op deze functies (elektra, ICT, voorzieningen) die bij heftige weersgebeurtenissen weg kunnen vallen. De vervolgstap is dan: wat willen we ermee?”

GIDSPRINCIPES

De volgende gidsprincipes zijn meegenomen:

- Voldoende water (water vasthouden) en schoon water, waterveiligheid
- Klimaatadaptatie en mitigatie
- Awareness bij de burger
- Gebruik maken van lokale kennis van de middenstand

Gidsmodellen

“Ieder gebied vraagt om een gebiedsgerichte aanpak. Het Land van Cuijk is leuk daarin, want we zijn gaan kijken naar wat we voor elkaar kunnen betekenen. Als waterschap zijn we heel erg bezig met het uitrollen van gebiedsgericht werken. Hoe kunnen we opgaven die spelen in een bepaald gebied, met elkaar verbinden en daarmee meerdere problemen in één keer oplossen? Daarmee ga je dus met de kenmerken van een gebied problemen oplossen. Dat kan op het ene moment Den Bosch zijn als het afvoerputje van zuidoost Brabant. Hoe zorgen we dat we het daar droog houden? En op het andere moment bij de Maashorstgemeenten die hoog en droog liggen: hoe zorgen we dat we het water daar zoveel mogelijk vasthouden en verdroging tegengaan? En in een gebied als Oss of het Land van Cuijk langs de Maas gaat het weer veel meer om waterveiligheid. Het is niet zo dat je een blauwdruk hebt van het hele beheergebied. Laat vooral je gebied spreken; de overheden, maar ook de bedrijven en burgers in het gebied. Laat die meedenken over mogelijke oplossingen.”

MEER INFORMATIE

Website waar het concept van de Living Machine verder wordt toegelicht, via:

<http://www.livingmachines.com/About-Living-Machine/Hydroponic-Living-Machine-System.aspx>

Website over het Land van Cuijk: <http://www.landvancuijk.nl/>

2. NIEUWVEENSE LANDEN

Waterschap Reest en Wieden

Geïnterviewde(n): Roelof Gort

Datum: 23-04-2015

Type project: Klimaatmitigatie

Startjaar: ?

Stadium: realisatiefase

Locatie: Meppel

Samenwerkingsverband(en): Gemeente Meppel, MeppelEnergie

Rol waterschap: Partner en initiator, delen van assets en middelen

Initiator: De gemeente wil de klimaatdoelstellingen halen, daarom zijn zij aanjager van het project.

Het plan voor de wijk Nieuwveense Landen ontstond tijdens een workshop met de gemeente en het lokale energiebedrijf MeppelEnergie, waar het waterschap voor was uitgenodigd. In deze workshop werd gebrainstormd over het realiseren van een duurzame woonwijk. Het doel was om de warmte- en energievraag in de wijk gelijk te maken aan het aanbod (energiebalans).

In de wijk Nieuwveense Landen wordt biogas ingezet dat afkomstig is van de slibgisting op rioolwaterzuiveringsinstallatie Meppel. De warmtekrachtkoppeling (WKK) die bij de rwzi stond om energie uit biogas op te wekken, komt in de woonwijk te staan. De woonwijk krijgt dus direct elektriciteit van warmte. De elektriciteit wordt gebruikt voor de warmte- en koudeopslag (WKO). Deze zorgt voor het verwarmen van tapwater en het verwarmen en koelen van de woningen. Er is genoeg koeling uit dit systeem te halen om de huizen te verkoelen. Maar er is niet genoeg warmte om de bron van de WKO weer op te warmen. Om de bron te regenereren wordt de warmte van het effluent van de rioolwaterzuivering gebruikt.

De bewoners hebben de mogelijkheid om zonnecollectoren of zonnecellen te plaatsen. De woningen hebben een hoge isolatiewaarde. Het is de bedoeling in de toekomst meer energie uit de wijk te halen dan er in gaat. Er is gekeken naar het toepassen van een Smart Grid, een computergestuurd warmteregulatiesysteem. Daar is door de Rijksoverheid een subsidie voor beschikbaar gesteld. In de toekomst zou het best kunnen dat dit wordt toegepast.

Het project is in een aantal stappen uitgevoerd. Na de eerste brainstormsessie is een boekwerk opgesteld, dat is aangeboden aan de gemeenteraad. Daar is een plan uit ontstaan, waar de gemeenteraad achter stond. Vervolgens is een planologische studie uitgevoerd door een extern adviesbureau en zijn er vervolgwerkshops geweest waar burgers, doelgroepen uit de maatschappij, energiebedrijven en milieugroeperingen voor zijn uitgenodigd. Intern is er overlegd wat het waterschap de gemeente kan bieden en andersom. De bestuurders van het waterschap hebben ingestemd om er verder mee te gaan. Vervolgens zijn partijen gezocht die mee wilden werken en werden de subsidiemogelijkheden onderzocht.

De plannen zijn verder uitgewerkt door het adviesbureau, inclusief financiële onderbouwing. Er is een exploitatiemodel bedacht waarin het systeem voor zo veel mogelijk partijen voordeel oplevert. De plannen zijn ter goedkeuring voorgelegd aan de bestuurders en gemeenteraad.

Het hele besluitvormingsproces heeft ongeveer anderhalf tot twee jaar geduurd. Het kost tijd, maar die tijd is ook belangrijk om vrij te maken aldus geïnterviewde. Er werd in de tussentijd

bijvoorbeeld een nieuwe gemeenteraad gekozen. Daarvoor was het belangrijk dat de informatie goed op orde was, zodat de nieuwe betrokkenen op hetzelfde informatieniveau kunnen komen als hun voorgangers. Mede door bijeenkomsten, werksessies, informatie momenten en presentaties te houden is het gelukt dit te bereiken.

De eerste negentig woningen zijn inmiddels gerealiseerd (medio 2015). Ook de back-up voorzieningen zijn gerealiseerd voor als iets uitvalt, zodat iedereen altijd warmte en elektriciteit heeft. Nu is er overleg met een aantal partijen over de volgende 150 woningen. Ook zijn er meerdere bijeenkomsten geweest met aannemers en bewoners over hun ervaringen in de wijk. Hier zijn adviezen uit gekomen voor het vervolg van het project. Er is afgesproken dat MeppelEnergie het beheer en onderhoud van alle installaties voor zijn rekening neemt.

Het project is uitgekozen als icoonproject van het ministerie van Infrastructuur en Milieu. Dit betekent dat het project in principe overal toepasbaar is en dit heeft het project een belangrijke steun in de rug gegeven, aldus Roelof Gort.

Volgens Roelof Gort is de samenwerking goed verlopen. De drie deelnemende partijen zijn allemaal niet-commercieel; ze hoeven geen geld te verdienen aan het project. Dit zorgde voor vertrouwen, omdat de instelling en intenties gelijk waren. Ieders belangen zijn duidelijk voor ogen gehouden, daardoor was het mogelijk open gesprekken te voeren. De twee belangrijkste insteken waren volgens Gort: “Wat kunnen we voor elkaar betekenen? En: geen dingen naar je toehalen die je niet kan realiseren, daar krijg je later spijt van.”

In Hoogeveen is een vergelijkbaar project uitgevoerd, namelijk de inrichting van een sportpark. Daar is het waterschap bij betrokken door het energiebedrijf waar ook mee was samengewerkt in Meppel. Gort: “Wanneer je elkaar eenmaal kent wordt je meegenomen bij volgende projecten.” Het waterschap zit bijvoorbeeld ook samen met de provincie Drenthe in een energieoverleg. “Daar ontmoet je elkaar wederom en deel je nieuwe dingen. Zo ontstaat er een netwerk.”

Voor het project is een exploitatiemodel bedacht waarin de rollen en belangen van iedere partner zijn meegenomen, zodat er ook verschillende financieringsmogelijkheden zijn. “Het is belangrijk om bij projecten als deze meerdere doelen te willen en kunnen bereiken, anders krijg je het niet voor elkaar.” De partijen trekken samen op om de gedeelde visie uit te dragen. Als iemand de idealen niet deelt, dan zijn er alsnog de (financiële of maatschappelijke) voordelen. “Het is niet dat het project winst moet opleveren, verlies kan ook acceptabel zijn. Het levert voordelen op waarvoor je als waterschap bereid bent te betalen. Het is daarin altijd een afweging tussen het vinden van acceptabele grenzen, er wordt door de betrokkenen gezocht naar de laagst mogelijke gemeenschappelijke kosten.”

Als uitdaging werd de financiering van het project genoemd, daar is nog wel wat sleutelwerk aan te pas gekomen. Er waren risicodragende partijen nodig die ook belangen hebben om duurzaamheidsdoelstellingen te realiseren. Het was een zoektocht naar partijen die het aandurfd en mee te doen. Op het juiste moment nam de provincie Drenthe het initiatief om een *revolving fund* in het leven te roepen om meer duurzame projecten in de provincie te realiseren. Een *revolving fund* is een manier om blijvend budget te creëren voor bepaalde projecten. De provincie Overijssel beschikt inmiddels ook over een revolving fund voor duurzame projecten.

WAT GEEF JE MEE?

“Waterschappen, kijk over de grenzen heen! Er zijn zo veel partijen met wie je klimaatdoelstellingen en organisatiedoelstellingen kunt realiseren, als je maar open staat voor mogelijkheden. Denk in kansen en niet in onmogelijkheden!”

KENNISVRAGEN

Effecten monitoren van wat met elkaar is uitgedacht. Komt het in de praktijk ook uit? Het effect van de KAS-projecten evalueren en er van leren.

Voldoet het aan de uitgangspunten die we met elkaar hebben uitgedacht? Wordt het gerealiseerd? Niet kijken wat het beste is, maar wat voor effect er is behaald. Want het kan zo zijn dat de maatregel niet het best is, maar het wordt bijvoorbeeld wel gedragen en het heeft een goed acceptatieniveau, dan kan het goed worden toegepast.

COMBINATIE KLIMAATMITIGATIE EN -ADAPTATIE

Zeven projecten waarin klimaatmitigatie en -adaptatie worden gecombineerd

- waarvan één nieuwbouw:

1. Stad van de Zon
- zes projecten waarin bestaand gebied heringericht wordt:
8. De Coehoorn
9. GroenBlauw Delft Zuidoost
10. Herinrichting Potmarge
11. Het Lakenplein in Leiden
12. Land van Maas en Waal
13. ZOHO

Twee projecten die niet direct vallen onder klimaatmitigatie of -adaptatie:

3. Meet je Stad
4. Impuls 'kwaliteitswater in de stad'

1. STAD VAN DE ZON

Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier

Geïnterviewde(n): Karel Bruin-Baerts

Datum: 30-04-2015

Type project/thema: Nieuwbouw

Startjaar: 2001

Stadium: Nazorgfase

Locatie: Heerhugowaard

Samenwerkingsverbanden: Gemeente is initiatiefnemer en projectleider. De andere betrokken partijen waren het waterschap, het recreatieschap, aannemers en KuiperCompagnons.

Rol waterschap: Partner, kenniscentrum.

LUCHTFOTO STAD VAN DE ZON (JAN TUYF, 2010)

In Heerhugowaard zijn vanaf 2001 plannen gesmeed om een bijzondere nieuwe wijk aan te leggen, Stad van de Zon. Ashok Bhalotra, een bekende ontwerper van het stedenbouwkundig bureau KuiperCompagnons, heeft veel aan het plan bijgedragen. Hij beschouwde water als een van de belangrijkste punten in dit plan en heeft het hoogheemraadschap dan ook vanaf het prille begin bij de planvorming betrokken. Hierdoor ontstond een goede samenwerking.

Het doel was een emissieneutrale woonwijk neer te zetten wat betreft water en energie. De wijk is nu de meest klimaatactieve wijk van Nederland. De wijk heeft een apart, zelfzuiverend watersysteem. Al het water dat er valt, wordt geborgen en er wordt geen water toegevoegd of afgevoerd. De wijk is dus honderd procent waterneutraal voor de omgeving. Daarnaast heeft het water ook de functie van zwemwater. In de wijk zijn veel zonnepanelen aangelegd. Daardoor is de wijk tevens energieneutraal. Dat is nergens in de wereld zo.

De Stad van de Zon zorgt ervoor dat de polder Heerhugowaard minder wordt belast. Omdat het zelfstandig functioneert, is het bemalingsgebied van de polder afgenomen en hoeft de gemaalcapaciteit niet te worden uitgebreid. Dit concept zou elders toegepast kunnen worden

bij het ontlasten van oud stedelijke gebieden. Of als het in het gebied zelf niet kan, kan het misschien wel in nieuwbouwprojecten buiten het gebied. Het hoogheemraadschap heeft vanaf het begin veel inhoudelijk meegedacht, met name over het watersysteem in de nieuwe wijk.

Op de vraag of dit project ook in deze tijd toe te passen zou zijn, antwoordt de geïnterviewde Karel Bruin-Baerts dat het huidige economische klimaat niet zo goed is voor dergelijke projecten. Bij de start van het project waren de huizenprijzen hoog, de markt was gunstig. Er kon veel geld worden gegenereerd om de andere functies in het gebied mee te nemen. Een dergelijk grote ambitie realiseren is in deze tijdsgeest volgens hem niet mogelijk, maar in de toekomst misschien wel weer. Ook zou het iets minder ambitieus aangepakt kunnen worden. Daarnaast is het zo dat klimaatbestendigheid van huidig stedelijk gebied momenteel een belangrijker doel is geworden. Daar is weinig water en dichtere bebouwing, hier ontstaan de grootste problemen.

Er was weliswaar al een actieve samenwerking met gemeente Heerhugowaard voordat de watertoets was ingesteld. Maar het is wel uniek voor het hoogheemraadschap dat het zo actief heeft mee kunnen denken tijdens de planfase van dit project. Hierdoor heeft het gebied echt een toegevoegde waarde voor het watersysteem gekregen. “Water was zo’n groot onderdeel van het plan dat wij een logische partner waren.”

De geïnterviewde geeft aan dat de gemeenten en het hoogheemraadschap elkaar als partners zien en ook de wens hebben om samen te werken. Sommige gemeenten zitten daar niet op te wachten want die vinden dat lastig. Dit kan weer veranderen als het bestuur van de gemeente verandert.

Een hobbel in het project was de zwemwaterkwaliteit. Wanneer een waterpartij is aangelegd, duurt het een tijdje voordat de ecologie daarvan in balans is. Dit was lastig te communiceren met de bewoners, aldus de geïnterviewde. Bewoners wilden meteen gebruik maken van het water. In de eerste jaren waren er klachten van zwemmersjeuk, die veroorzaakt wordt door larven van een parasieten in waterslakken. Het zwemwater trok ook grote groepen vogels aan die de zwemwaterkwaliteit negatief hebben beïnvloed via hun uitwerpselen. Partijen moesten zoeken naar manieren om de bewoners daarover te informeren en om oplossingen te bedenken voor de problemen. Het is daarbij belangrijk om een bewustzijn bij de bewoners te creëren. Wat de volgende keer anders zou kunnen is het omgaan met ambitie; sommige dingen lukken niet of niet direct, dat moet je accepteren en daarover moet je helder communiceren met de omgeving. Dat laatste had volgens geïnterviewde beter gekund, het managen van verwachtingen van de omgeving van bijvoorbeeld het zwemwater.

WAT GEEF JE MEE?

“Durf vrij te denken. Heb ambitie. Het helpt ook als er ‘waterschappers’ bij de gemeente werken, mensen met affiniteit voor water. Zo hebben we een aantal gemeentes besmet met het watervirus. Dit helpt bij de samenwerking. Wanneer er bestuurlijk bij de gemeenten ook ambities zijn, werkt dit ook stimulerend. Als een plan slaagt, hebben andere gemeenten dat door, die kijken er ook naar. We hebben met een aantal gemeenten een uitwisselingstraject gehad, waarbij mensen van de gemeenten een paar dagen bij het waterschap zaten en mensen van ons bij de gemeente. Dat hebben we ook met de gemeente Heerhugowaard gedaan.”

TOEKOMST

Er zijn bij het hoogheemraadschap enkele projecten die nu lopen binnen het thema de Klimaatactieve stad. Deze zitten nog in de onderzoeksfase.

- Heemskerk: wateroverlast door extreme neerslaggebeurtenis. Hierdoor zijn een aantal bottlenecks naar voren gekomen. Heemskerk is een hellend gebied, via de duinen stroomt het water via glastuinbouwgebied, landbouwgebied en stedelijk gebied, richting de polder. Daar wordt het water weg gemaald. In het landelijk gebied en bij de glastuinbouw liepen delen onder en in het stedelijk gebied kwam water in de woningen. Op dit moment wordt er geïnventariseerd hoe het water kan worden omgeleid en de waterzuivering kan worden verbeterd.
- Den Helder: herstructurering woonwijk Nieuw Den Helder. Er zijn een aantal sessies georganiseerd met verschillende partijen. Er is gebrainstormd over de mogelijkheden voor het gebied. “Zonder dat we al heel exact wisten waar de directe problemen waren is daar echt gekeken wat we allemaal kunnen doen in het gebied. Daarbij werd leefbaarheid als drager meegenomen. Deze methode werkt goed, maar het is soms lastig hoe je ideeën concreet gaat maken.”
- Alkmaar: afkoppelen en infiltreren regenwater in de wijk Hoef via weghalen verharding. Hierdoor wordt de wijk groener en wordt er minder direct afgevoerd richting oppervlaktewater. Het hoogheemraadschap is hier minder actief. Zij brengen voornamelijk kennis in en denken mee, maar ze betalen er niet aan mee.

KENNISVRAGEN

Inhoudelijke vragen spelen volgens de geïnterviewde niet zozeer, het is meer het procesmatige onderdeel wat lastig is. “Als waterbeheerder staan we aan de zijlijn, de gemeente is primair aan zet om steden klimaatbestendig te maken. Waarbij wij als waterschap uiteraard actief willen meedenken en onze kennis in willen brengen. Wij leveren een bijdragen, Maar nemen niet de trekkersrol op ons. Wij voelen als waterschap urgentie, we willen ook wat doen. Maar tegelijkertijd, voelen niet alle gemeenten dat nog, hoe ga je daarmee om?”

“Een andere lastige is: als overheden beheren wij veel grond. Maar particulieren beheren nog veel meer grond in het stedelijk gebied. Hoe zorg je dat je de particulier, de burger, de inwoner van de stad bewust maakt van het probleem en activeert om de tuin te vergroenen? Ik denk dat je best een deel van de bevolking kunt bereiken, maar juist degene die je zou willen bereiken niet. Hoe stuur je die dan? Of accepteer je dat het niet verder gaat dan dit. Programma’s op televisie, Regentonnen actie, Huisje Boompje Beestje App: wie bereik je daarmee? Hoe bereik je de mensen? Welke rol hebben we als waterbeheerder?”

GIDSPRINCIPES

“We hebben geen gidsprincipes gebruikt, volgens mij zijn die later gekomen.”

MEER INFORMATIE

Er is een website gemaakt over de wijk:

<http://www.heerhugowaardstadvandezon.nl/Stad+van+de+Zon/default.aspx>

Op de website van Atelier GROENBLAUW staan de details van het project beschreven, zie: <http://www.groenblauwenetwerken.com/projects/stad-van-de-zon-heerhugowaard-the-netherlands/>

Daarnaast zijn er artikelen geschreven over het project, in het waterwerkmagazine is een beschrijving van het project te lezen, via: <http://www.waterwerkmagazine.nl/nummer7/content4.htm>

In het magazine Neerslag is ook een artikel te lezen over het project, dit gaat meer in op de opbouw van het gebied, via: <http://www.neerslag-magazine.nl/magazine/artikel/415/>

2. DE COEHOORN IN ARNHEM

Waterschap Rijn en IJssel

Geïnterviewde(n): Marga Limbeek

Datum: 11-05-2015

Type project/thema: Herinrichting wijk

Startjaar: 2013

Stadium: Alle fasen

Locatie: Arnhem

Samenwerkingsverbanden: Netbeheerder Alliander is samen met de gemeente initiatiefnemer. Alliander is de voorzitter en projectleider van de Blueman team. Vitens, Sita, Breedband Arnhem zijn enige tijd betrokken geweest. Kunstlab Arnhem fungeert als de schakel tussen professionele organisaties en de wijk zelf. Het Kunstlab organiseert collectieve bijeenkomsten met bewoners en periodieke ontmoetingen. Kunstlab organiseert wandelingen en geeft inspiratie.

Rol waterschap: Partner, enthousiasmeren, bewustwording vergroten. Er is weinig zichtbaar water in de wijk, daar valt wat te winnen. Kenniscentrum/adviseur.

Twee jaar geleden, in 2013, werd Waterschap Rijn en IJssel benaderd door Alliander, een netbeheerder van een groot deel van Nederland. Alliander was mensen bij elkaar aan het brengen om een sociale alliantie op te zetten, het zogenoemde Blueman team.

Binnen het team wordt bekeken hoe men samen met bewoners de wijk Coehoorn toekomstbestendig kan maken. Er is geen duidelijk doel dat bereikt moet worden. De leefbaarheid van de wijk nu en in de toekomst staat centraal. De aanpak van het team is erg bottom-up up. Marga Limbeek: “We zorgen ervoor dat we als organisaties in contact komen met wat de wijk wil, wat wensen en mogelijkheden zijn. Samen met de partijen kunnen de juiste ontwikkelingen worden gestimuleerd.”

Het waterschap is aangehaakt. Limbeek: “Eerst ben ik bij collega’s van riolering en planvorming langs geweest om te vragen of er urgente problemen in ons gebied lagen. Knelpunten in de riolering waren er niet en er was geen oppervlaktewater in de wijk. Er was dus geen directe aanleiding voor ons om mee te doen, maar ik wilde vanuit kansen denken en ben zo het project in gestapt.” Het doel voor het waterschap was het boven tafel krijgen van behoeften en mogelijkheden voor water (ook afvalwater en drinkwater). Het overleg binnen het Blueman team is breed, maar het waterschap zit er echt bij voor het water. Door het waterschap wordt invulling gegeven aan de vraag: Hoe kunnen we water een betekenisvolle plek geven in de wijk? Iedere partij heeft vanuit zijn eigen achtergrond kennis en kansen ingebracht. Daar is een gezamenlijk rapport van gemaakt, de ‘voorraadkast’ genoemd. Dat zijn de bouwstenen die klaar liggen om de wijk aan te bieden.

Binnen het team is het uitgangspunt dat het initiatief vanuit de wijk moet komen en dat het team daar een ondersteunende rol in heeft. De betrokkene vanuit de gemeente wil alles aan de burgers overlaten, maar de betrokkene vanuit het waterschap lijkt het reëler als er meer sturing vanuit de overheid is. Limbeek: “Het is interessant om te zien wat de wijk zelf kan doen, wat de bewoners zelf kunnen oppakken, zodat ze ook eigenaarschap voelen en een betere relatie krijgen met elkaar.”

Voor het waterschap is het eerste fysieke resultaat bereikt. Er was in de wijk een parkje zonder oppervlaktewater. Het waterschap had een prijsvraag lopen waarbij men gevraagd was een waterspuwer te ontwerpen. Deze waterspuwer is gerealiseerd. Verder groeit het project vrij organisch, het is een continu proces. Meestal wordt er bij de bijeenkomsten een rondje gedaan, waarin iedereen vertelt wat zij hebben gedaan en wat nieuwe kansen zijn.

Naast de Coehoorn zijn er een aantal andere wijken in beeld om op wijkniveau met partijen samen te gaan werken. De gemeente Arnhem is aan het zoeken naar subsidiegelden, bijvoorbeeld vanuit Climate Active Neighbourhoods.

Het Blueman team komt ca. 10 keer per jaar samen. “Het is inspirerend om met partijen om de tafel te zitten waarmee je normaal gesproken niet samenwerkt. Dat geeft inspiratie. Alle teamleden hebben de intentie om er tijd in te steken, dit zorgt voor een goede samenwerking.”

Een wijk is volgens Limbeek een prettige grootte om in samen te werken, het is een behapbare schaal. Stapsgewijs worden er projecten gerealiseerd. Het project onderscheidt zich door sociale alliantie, het project is niet gestart op basis van knelpunten. Het waterschap heeft zich aangesloten bij het netwerk en heeft meerwaarde op het gebied van water.

“Het netwerk dat we nu hebben opgebouwd kunnen we breed gebruiken: Het is leuk om die mensen weer ergens anders in te zetten en te zoeken naar andere kansen. In een Quicksan hebben we een aantal plaatsen gevonden in Arnhem Noord, Zutphen en Lochem waar knelpunten zijn. Hier kunnen we vergelijkbare projecten starten zoals de Coehoorn. Deze zijn dan makkelijker voor te leggen aan de bestuurders, omdat er een onderbouwing is op basis van urgentie.”

WAT GEEF JE MEE?

“Neem mensen binnen het waterschap mee. De rioleringsadviseur, die aangaf dat er geen knelpunten waren in het gebied, vertelde later dat hij dat nooit meer zou beweren. Rioleringsadviseurs hebben een technische achtergrond, en werken probleemgestuurd. Hij moest aanvankelijk wennen aan deze aanpak, maar later ging hij er helemaal in mee. Je kweekt een collectief bewustzijn, waarbij je mensen een beetje losweekt van hun traditionele advies- of kennisrol. Kijk gezamenlijk naar het gebied met alle kennis die er is en kijk hoe je het kunt verbeteren. Heb de wil en intentie om verbetering te realiseren.”

“Maak duidelijke afspraken over verantwoordelijkheden, daar moet de tijd voor worden genomen. Je wilt met elkaar goede dingen doen, en je wilt het laten ontstaan vanuit de bewoners. Maar je moet weten wat de risico's zijn en hoe je die afdekt. Het is ook belangrijk te definiëren wat de rollen en verwachtingen zijn van de personen die meedoen. Dat duurt soms even, het is zoeken totdat het organisatorisch goed geregeld is. Onze rol is daarbij helpen scherp te krijgen wat georganiseerd moet worden, het proces ondersteunen en zorgen dat de afspraken gemaakt worden.”

“Gun een project tijd, er ontstaan dingen zonder dat je deze precies van tevoren weet, dat vraagt een zeker uithoudingsvermogen. Blijf naar de bijeenkomsten gaan, misschien speelt er de eerste twee keer niet zoveel met water maar de derde keer wel.”

“Maak een ‘voorraadkast’ met ideeën en kansen voor het gebied en gebruik die ook.”

“Houd een goede verbinding met de bewoners. De wandelingen die er zijn georganiseerd zou

ik iedereen aanraden, want ik geloof dat als je in beweging bent en je van alles ziet, dat je dan in gesprek komt over wat mensen zelf graag willen.”

“Nodig creatieve jonge mensen en sprekers uit. In dit project is dat het Kunstlab Arnhem, het bestaat uit twee twintigers. Het werkt heel inspirerend, die mensen kijken anders dan onze technisch georiënteerde blik, de gemiddelde leeftijd is 45 en dan komen er 20'ers bij, daar kunnen we van leren. Er komt vaak ook een spreker die over zijn of haar ervaringen spreekt, bijvoorbeeld iemand van een buurthuis of iemand die op de hoogte is van de innovaties van bedrijven in de omgeving, dat geeft nieuwe inspiratie.

“Wij mogen leren, het is een expeditie, het mag ook even wat minder gaan. We mogen ervaren hoe het werkt. Soms moet je ook maar gewoon beginnen, en dan kijken waar je tegenaan loopt. Ik ben blij dat ik er in Coehoorn zo ben ingerold want dan ervaar je hoe dat is, en daar krijg je ideeën van, voor andere plannen. Dat moet je niet van tevoren helemaal willen rationaliseren. Al doende leren.”

EN NU VERDER...

“Ik ben nu aan het zoeken naar een aanhaakpunt om weer met de bewoners in contact te komen, zoeken om weer verder te gaan met een volgend project.” Er worden binnen de Coehoorn wandelingen georganiseerd en deze lopen goed, er komen elke keer wel 40 mensen op af. “Misschien kunnen we zelf een themawandeling aanbieden. Waarbij we aandacht vestigen op water. Op die manier kunnen we input krijgen vanuit de wijk wat onze volgende stappen kunnen zijn.”

KENNISVRAGEN

“Wat ik zelf merkte is dat veel vragen vanuit het waterschap en de gemeente tamelijk operationele vragen zijn. Bijvoorbeeld onze gegevens die in modellen komen duidelijker krijgen. Hoe maak je de vertaalslag van academische kennis naar wat je ermee kunt?”

“We hebben contacten gehad met bewoners, maar voor je het weet ebben die weer weg. Hoe mobiliseer je bewoners? Het is een selectief gezelschap dat mee gaat, maar het liefst zou je zoveel mogelijk mensen meenemen en de energie aanspreken die er is in een wijk.”

GIDSPRINCIPES

“Ik kende gidsprincipes, maar we gebruiken ze niet bewust. Het zit wel in onze werkwijze. Bijvoorbeeld in Zutphen, daar is het watersysteem onnatuurlijk ingericht, daar wordt een analyse gemaakt van hoe het watersysteem historisch was en daar gaan we wat meer naar terug.”

3. GROENBLAUW DELFT ZUIDOOST

Hoogheemraadschap van Delfland

Geïnterviewde(n): Jaap Korf

Datum: 20-04-2015

Type project/thema: Herinrichting wijk

Startjaar: 2009

Stadium: Alle fasen

Locatie: Delft

Samenwerkingsverbanden: Gemeente Delft, TU Delft, studentenhuisvesting DUWO, belangenvereniging TU Noord en AM Wonen.

Rol waterschap: Partner, verbinder, wateroverheid, initiator, kenniscentrum, medefinancier, mindere mate inspirator (wel bij een specifiek deelproject bij wateropslag).

Studentenhuysvester DUWO maakte in 2009 plannen om nieuwe huisvesting te realiseren in de Kanaalhof in Delft. Dit plan is uiteindelijk door de Raad van State afgewezen, want Kanaalhof is aangewezen als ecologisch kerngebied. De gemeenteraad gaf vervolgens aan dat er een MER moest worden gedaan voor het hele gebied. Daaruit bleek dat groen en blauw niet goed in de plannen waren opgenomen. Dit vormde de aanleiding voor het project GroenBlauw Delft Zuidoost. Doel is om voor het gehele gebied de groenblauwe structuren mee te nemen in de ontwikkeling van het gebied. Projectdeelnemers zijn de gemeente, het Hoogheemraadschap van Delfland, TU Delft (grondeigenaar), DUWO, belangenvereniging TU Noord en AM.

Deze zes deelnemende partijen hebben de ambitie uitgesproken om samen de groene en blauwe structuren te versterken zodat het gebied leefbaarder wordt. Tegelijk hebben ze nagedacht over de kansen in het gebied om meer natuur en water te realiseren. Door meer groenblauwe structuren te realiseren wordt het gebied meteen klimaat adaptatiever. Op dit moment zijn er nog niet zoveel problemen, maar de partijen willen dat dit gebied van Delft klaar is voor de toekomst. Dit willen zij samen doen, niet vanuit een overheid die van alles oplegt. Uiteindelijk zijn er gezamenlijk 180 kansen benoemd.

Steeds als er een ontwikkeling plaatsvindt, kijken de belangrijke stakeholders op die plaats hoe zij de kansen kunnen verzilveren. Dit project bestaat dus uit vele sub projecten (ontwikkelingen).

De partijen komen elkaar vaker tegen, daardoor leren ze elkaar kennen. Daarnaast vallen alle maatregelen in het grotere geheel van Delft Zuidoost. Want één stukje groenblauw heeft misschien op zich geen nut, maar met heel veel stukjes samen wordt het hele systeem een heel stuk robuuster. Jaap Korf: “We hebben onderzocht waar de problemen zijn (bijvoorbeeld wateroverlast) en zijn daar oplossingen voor gaan bedenken, door ze te koppelen aan andere taken zoals het vervangen van een duiker.”

Het project startte met een advies van de gemeenteraad om groen en blauw beter te bekijken. “We zijn begonnen bij het uitspreken van de gezamenlijke ambitie, dat we tegelijk met ontwikkeling van woningbouw groene en blauwe structuren mee zouden nemen. Het betekent niet dat alle 180 kansen die zijn benoemd, één voor één moeten worden uitgevoerd. Het is wel zo dat als zich een ontwikkelingsmogelijkheid voordoet, mogelijkheden klaarliggen die benut kunnen worden. Wanneer dit niet gebeurt, moeten de groenblauwe structuren wel ergens anders terugkomen, want de ambitie is wel uitgesproken.”

Met het uitspreken van de groenblauwe ambities en identificeren van alle kansen daartoe is het project GroenBlauw inmiddels afgerond. De partijen zijn daarna bij elkaar gebleven en komen een aantal keer per jaar bijeen voor een overleg. Hier vertellen de partijen aan elkaar waar ze mee bezig zijn en welke kansen worden meegenomen. Ook kan het voorkomen dat het niet lukt, dan wordt er in een klein groepje wat dieper op in gegaan om zo verder te komen.

Elk jaar is er een voortgangsrapportage over wat speelt en welke kansen er zijn meegenomen. Zo kunnen de gemeente en het waterschap zien hoe ver zij zijn met de groene-blauwe doelstellingen. Er is een dashboard in ontwikkeling waarin doelstellingen met een tijdspad kunnen worden gemonitord. Korf: “Het gedachtegoed van GroenBlauw Delft Zuidoost willen we behouden, dus er is geen einddatum voor het project.”

Om ervoor te zorgen dat de dingen die zijn geleerd tijdens dit project worden verspreid, wordt er met een aantal gemeenten bekeken of er een Community of Practice kan worden opgezet. Voor deze Community is door de gemeenten Delft, Den Haag en Schiedam en het Hoogheemraadschap van Delfland een aantal doelstellingen opgesteld (kennis delen, een hub opzetten als fysieke- of digitale locatie waarin informatie gedeeld kan worden, een stakeholdersoverleg houden om ervaringen te delen, etc.).

Over samenwerken vertelt Jaap Korf: “We hebben de neiging om alleen met overheden samen te werken, omdat we elkaar kennen en we dezelfde belangen dienen. Wat we hier doen is kijken vanuit een probleem en vervolgens welke partijen nodig zijn om dat probleem op te lossen. Daar beginnen we. Bij de Kanaalhof bijvoorbeeld, hadden de DUWO en de gemeente plannen, maar hield de belangenvereniging dat tegen. Vervolgens is er iemand van de gemeente Delft op gezet die met iedereen ging praten, één op één. Maar ook met andere stakeholders die belangen hebben bij dat project. Er is toen begonnen vanaf het begin, maar deze keer met iedereen die een belang heeft en vandaar uit zijn nieuwe, door iedereen gedragen, plannen gekomen.”

Het lastige aan samenwerken met commerciële partijen is dat overheden het liefst alles vastleggen, zodat ze weten dat het goed komt. Commerciële partijen acteren anders, die zeggen: ‘Prima ik doe mee, maar ik leg me pas vast wanneer ik zeker weet wat het me gaat kosten.’ Daar liepen de gemeente en het hoogheemraadschap volgens Jaap Korf tegenaan. “We zijn ergens in het midden terecht gekomen. We hebben het proces opgezet en de ambitie vastgelegd, we gaan er voor (dit gaf zekerheid dat het gaat gebeuren, ook al weten we niet precies hoe en wanneer). De commerciële partijen gaven aan dat wanneer ze ergens mee starten ze de kansen mee zullen nemen, want zij willen ook de leefbaarheid vergroten. Vervolgens zorgt dat ervoor dat we samen meer realiseren dan wanneer we ons enkel aan de minimale eisen houden.” Wanneer er eenmaal een samenwerkingsverband is opgezet, kan er werk met werk worden gemaakt. Dat scheelt kosten omdat maatregelen dan in één keer worden gedaan. “Je kent elkaar nu, ook persoonlijk, dus je weet waar de ander mee bezig is en wat de belangen zijn.”

Wat helpt in een proces als deze is het hebben van een regisseur, aldus Korf: iemand die het proces faciliteert bijvoorbeeld door een zaal te regelen voor buurtoverleg, maar ook iemand die het proces oppakt als het wat stroever loopt. De gemeente is daar in de stad dé partij voor, omdat die van alle verschillende thema’s wat weten. De gemeente had direct vanaf het begin deze regisseursrol, de anderen waren partner. Binnen de werkgroepen in de afzonderlijke projecten neemt degene met het grootste belang de organiserende rol op zich.

Nu is het proces zo ver dat de regisseursfunctie weer wat wordt afgebouwd. De regisseur zal alleen nog het proces ondersteunen als het niet goed loopt. Jaap Korf: “Dit zorgt ervoor dat we elkaar moeten aanspreken op afspraken. Ook pakken de partijen nu zelf meer de faciliterende rol op.”

Net zoals andere waterschappen heeft Delfland er volgens Jaap Korf soms ‘last’ van dat de gemeente water lijkt te vergeten, of dat een bedrijf niet verder wil gaan dan de minimale (water)eisen in de vergunningen. Dan wordt er wel eens een opmerking gemaakt als: “Ze verkopen huizen voor twee ton, waarom doen ze er niet een stukje water bij?” De oplossing voor dit onbegrip was volgens Jaap Korf te vragen naar de beweegredenen. Dan ontstaat er een gesprek over waar projectontwikkelaars hun geld aan verdienen, hoe dat werkt. “Doordat je met elkaar praat ga je elkaar begrijpen. Dan hoor je dat ze bijvoorbeeld net de grondprijs terugverdienen bij de verkoop, daardoor is er geen geld over om met water bezig te zijn. Dan weet je wat er speelt en kun je de ander helpen door andere mogelijkheden aan te dragen die misschien minder kosten.”

Ook het meenemen van maatschappelijke meerwaarde is een punt van aandacht voor het waterschap. Korf geeft aan te zien dat er verbreding optreedt; “Dit project was gestoeld op wateroverlast. Maar langzamerhand komen ook grondwater, hittestress, droogte en energie erbij. Daar willen we met elkaar naar kijken, maar er is een minder duidelijke probleemeigenaar. Het gaat net even buiten onze kerntaken, maar heeft er wel verbanden mee. Binnen de Community of Practice zullen dit soort zaken behandeld worden. We zien het, maar hoe we daar precies om mee moeten gaan weet ik nog niet, dat gaan we bespreken.”

Door de bezuinigingen zijn de waterschappen meer terug gegaan naar hun kerntaken; “als het daar niet in past doen we het niet, was de gedachte. Maar klimaatverandering is zo’n integraal thema. We kunnen elkaar helpen en daar allemaal voordeel van hebben. Daar horen kennisvragen bij: Hoe vaak gaan extreme situaties voorkomen? Hoe kunnen we als waterschap klimaat adaptief te werk gaan?”

WAT GEEF JE MEE?

“Sinds de Waterwet van 2009 wordt er niet meer puur gekeken wie ergens verantwoordelijk voor is. Overheden moeten het steeds meer samen doen, samen het probleem bekijken en bespreken wat ieder kan doen vanuit zijn eigen taak. Zowel de gemeenten als de waterschappen hebben hier een verantwoordelijkheid in, neem elkaar dan ook mee!”

“Het is belangrijk om als waterschappen van elkaar te leren. Waterschap Rivierenland komt bijvoorbeeld binnenkort bij ons langs en dan vertel ik ook over dit gebied. Het belangrijkste dat waterschappen kunnen leren is het denken vanuit een gezamenlijke ambitie. We kijken naar het gebied, vanuit de problemen die er zijn, dat is ons startpunt.”

GIDSPRINCIPES

“De gidsprincipes zijn herkenbaar in het project, voornamelijk ‘water als ordenend principe’.” Binnen Delft Zuidoost was er weinig waterbewustzijn. Dat besef groeide naarmate het project vorderde en nu weet men dat water een grote meerwaarde kan zijn voor een gebied.

MEER INFORMATIE

Eindrapport GroenBlauw Delft Zuidoost via: http://www.delft.nl/Inwoners/Wonen_en_leven/Delft_Bouwt/Groen_Blauw_Delft_Zuidoost/Wat_wij_doen

Dashboard Delft Zuidoost via: <http://ris.delft.nl/document.php?m=3&fileid=169957&f=9fff5b5d8165afef1127c525145a9f66&attachment=0&c=43233>

KANSENKAART MET 180 MAATREGELEN⁹

⁹ Gemeente Delft (januari 2013). *Kansenkaart Groen Blauw* Geraadpleegd op 19 oktober 2015, via: http://www.delft.nl/pdf/delftbouwt/Kansenkaart_Groen_Blauw.jpg

4. HERINRICHTING RIVIER POTMARGE

Wetterskip Fryslân

Geïnterviewde(n): Jeannet Bijleveld

Datum: 01-06-2015

Type project/thema: Herinrichting rivier

Startjaar: 1998

Stadium: Nazorgfase, grotendeels afgerond in 2014

Locatie: Leeuwarden

Samenwerkingsverbanden: Gemeente Leeuwarden, burgers.

Rol waterschap: Het waterschap was de projectleider voor het baggeren, de Gemeente voor de rioolpersleidingen.

In het begin van deze eeuw kampte Leeuwarden met een vervuilde rivier midden in de stad, de Potmarge. Maar ook rond de rivier was het geen aantrekkelijk gebied. Er moest gebaggerd worden (kosten 1 miljoen gulden) en er moest door de oever van de rivier een nieuw persriool worden aangelegd (6 miljoen gulden gereserveerd). Omdat hiervoor toch al gegraven moest worden, werd besloten tot ene bredere herinrichting van het riviergebied. Er werd een Europees project opgezet: Water City International, samen met de steden Emden (Duitsland), Göteborg (Zweden) en Norwich (Engeland). Met deze steden wordt in INTERREG verband samengewerkt. In iedere stad lopen daarvoor één of twee pilotprojecten. In Leeuwarden werden dat de grachten en de Potmarge.

Met de gemeente en burgers werd een totaalplan opgezet. Om de drie maanden was er een bijeenkomst met de Europese partners. De bestuurders wilden daar wel wat laten zien, dus was er al vrij snel actie in het gebied. Ze leerden elkaar informeel kennen en elkaars belangen begrijpen en gingen over tot actie.

Er werd een ambitie voor 30 jaar opgesteld. Jeannet Bijleveld: “Dan heb je niet dat dringende, dat het snel af moet zijn, maar kun je wachten op goede momenten waarop er kansen zijn.” Daardoor is er heel veel gerealiseerd in het gebied. Toentertijd vond Bijleveld de ambitie niet erg realistisch, maar het gaf wel richting en ruimte. “Als je me in het begin had gezegd dat mensen er speciaal met hun kinderen naartoe zouden gaan had ik het niet geloofd.”

Een voorbeeld van een kans was de verhoging van de Drachtsterweg. Hierdoor is het mogelijk een recreatieroute te realiseren helemaal vanaf het zuiden van Leeuwarden naar de Potmarge toe, deze zal voor 2018 klaar zijn. Nu zijn Wetsus en Hogeschool van Hall Larenstein bezig met de ontwikkeling van hun eigen grond aan de rand van de Potmarge. “Het is leuk om te merken dat de ambitie doorgaat zonder dat wij er actief een rol in moeten spelen.”

Wat bij de samenwerking met gemeenten helpt bij het waterschap is een goede basis in het beleid. Bijvoorbeeld in Leeuwarden is de leidraad stedelijk water van het waterschap bijna helemaal opgenomen in het Kwaliteitshandboek Openbare Ruimte van de gemeente. “Dat maakt het gemakkelijk om samen te werken.” De geïnterviewde geeft aan dat een ambitieuze gedreven rioleringsmedewerker bij de gemeente hier voor heeft gezorgd. “Hij heeft sommige eisen zelfs strenger dan wij! Hij wil bijvoorbeeld geen verzamelleidingen want dan is niet te achterhalen wie leidingen verkeerd heeft aangesloten, waardoor het regenwater onnodig vies

wordt. Ook zijn er dankzij hem grote bergbezinkingsbassins gerealiseerd waardoor er geen overstorten zijn op de grachten, wat weer geweldig is voor de waterkwaliteit.”

Wat nog meer helpt bij de samenwerking is in het begin al betrokken zijn bij projecten, aldus Bijleveld. Dit zorgt voor een beter resultaat want achteraf is bijsturen erg moeilijk. Het waterschap is van plan een inspiratiemiddag te organiseren samen met de gemeente, in het kader van het jaar van de ruimte, om miscommunicatie te voorkomen en om ervoor te zorgen dat ze vroeg op de hoogte van de plannen van de gemeente zijn en erbij worden betrokken.

De vraagstukken zijn in Friesland anders dan in de Randstad, want er is meer ruimte dan in dichtbebouwde stedelijke gebieden. Met grotere gemeenten als Sneek, Leeuwarden, Heerenveen en Drachten heeft het waterschap veel samenwerkingsprojecten. Wat handig is, is dat het waterschap de hele provincie Friesland als regio heeft. “En wij Friezen zijn een beetje zuinig, dus als er iets gebeurt, weet iedereen dat daarvoor een goede reden is, dat geeft vertrouwen.”

KENNISVRAGEN / UITDAGINGEN

De website van het deltaprogramma over ruimtelijke adaptatie: innovatieve projecten verbeelding. Deze mag volgens Bijleveld meer gaan over middelgrote stad, niet alle steden in Nederland zijn groot. Oo effecten van verschillend maatregelen mogend duidelijker; wanneer pasjewat toe?

Hoe kunnen we particulieren uitlokken om minder te verstenen in de tuin. Het zou handig zijn om een werkwijze te hebben, met een aantal maatregelen met de effecten ervan beschreven. We willen een relatie creëren tussen tuinen en openbare omgeving. Dat is een uitdaging, om privé-eigenaren mee te laten werken.

5. HERINRICHTING LAKENPLEIN LEIDEN

Hoogheemraadschap van Rijnland

Geïnterviewde(n): Frank Zaalberg (Hoogheemraadschap van Rijnland) en Marcel Belt (gemeente Leiden)

Datum: 26-05-2015

Type project/thema: Herinrichting plein

Startjaar: Betrokken sinds 2014

Stadium: definitiefase

Locatie: Leiden

Samenwerkingsverbanden: Gemeente Leiden, Gemeenten voor Duurzame Ontwikkeling, Atelier GROENBLAUW, Portaal Vastgoed Ontwikkeling, Water & Dros TBI techniek, De Dakdokters, Bureau Ruimte Advies, Watercoalitie, bewonersvereniging.

Rol waterschap: Rijnland heeft veel waarde gehecht aan de beginfase, als deelnemer en partner.

De reden hiervoor is dat het project past binnen de Klimaatactieve Stad, het is een van de eerste concrete projecten in het beheergebied van Rijnland op dit gebied.

OUDE SITUATIE EN EEN MOGELIJKE UITWERKING¹⁰

Mogelijke uitwerking

Het Lakenplein ligt in de binnenstad van Leiden. Het is een parkeerterrein met weinig ruimtelijke kwaliteit. Er stond een blok woningen uit de jaren zestig en zeventig. De woningcorporatie Portaal wilde daar nieuwe woningen realiseren. De oude woningen werden gesloopt en het is nu een leeg gebied. Het doel van Portaal is het realiseren van flexibele woningen waarin mensen groter of juist kleiner kunnen gaan wonen zonder te hoeven verhuizen.

De groep 'Gemeenten voor Duurzame Ontwikkeling (GDO)' hebben het initiatief genomen om met de gemeente, het hoogheemraadschap en de woningcorporatie Portaal te bekijken of er kansen zijn op het gebied van duurzaamheid. Dit leverde een boekje op met een visie voor het plein. Het Lakenplein is een van de weinige plaatsen in de binnenstad van Leiden die momenteel opnieuw worden ingericht. Daardoor ontstaat een kans voor duurzame herontwikkeling. Er zijn initiatieven in de buurt van bewoners, zoals kweektuinjes, een speeltuinvereniging, etc. Deze vielen samen met het opkomen van het concept van de klimaatbestendige stad.

¹⁰ Gemeente Leiden (16 januari 2014). *Lakenplein Bouwblok Waardgracht-Lakenplein Stedenbouwkundige visie*. Geraadpleegd op 19 oktober 2015, via: http://gemeente.leiden.nl/fileadmin/files/Projecten/Singelpark/LP_140116_Lakenplein-stbkvisie.pdf

Momenteel worden de ideeën voor het plein verder uitgewerkt. Eerst moet er duidelijkheid komen over hoeveel parkeerplaatsen er op het Lakenplein moeten komen. Wanneer de eisen duidelijk zijn wordt voorkomen dat de plannen achteraf moeten worden aangepast. De projectorganisatie ligt bij de gemeente Leiden. Er wordt met alle partijen samen ontworpen. Dan doet een ontwerper van de gemeente mee en wordt Rijnland er actief bij betrokken. Deze sessies moeten een concreet plan opleveren inclusief watergerichte maatregelen.

De gemeente is blij dat Rijnland meedoet en de partnerrol pakt, aldus geïnterviewden. “Het Lakenplein helpt Rijnland als voorbeeld om buiten Leiden met KAS aan de slag te gaan.” Ook voor de gemeente Leiden werkt het als voorbeeld: “Het pilotproject kan goed gebruikt worden om in een groter onderzoek te plaatsen waarin wordt bekeken hoe historische binnensteden klimaatadaptief ontwikkeld kunnen worden”. Er wordt onderzocht of dit een Europees project met subsidie kan worden.

“Op dit plein kunnen we laten zien wat er binnenstedelijk mogelijk is, dat kan weer worden gebruikt in andere projecten. Het is een soort visitekaartje. Het Lakenplein wordt onderdeel van een groter geheel, namelijk de singels in Leiden. Er kan op het Lakenplein worden geëxperimenteerd, de maatregelen die slagen, kunnen vervolgens worden toegepast in de singels. Dat is ook fijn voor de bestuurders, zij kunnen dan laten zien dat ze duurzame singels hebben gerealiseerd.”

De samenwerking tussen de gemeente en het hoogheemraadschap is deels een verplichting (binnen waterbeheer) en deels ambitie (voor duurzaamheid, een samenwerkingsagenda). Er zijn veel onderwerpen waar de partijen elkaar tegenkomen. Vroeger ging de samenwerking moeizaam. Ongeveer zes jaar geleden zijn er accounthouders aangesteld, deze hebben tweewekelijks contact. Daardoor gaat het proces veel beter. Zij zorgen dat iedereen met de juiste personen in contact komt. Daarnaast is er twee keer per jaar managementoverleg en tweewekelijks watertoets overleg, over bijvoorbeeld vergunningen. “Nu gaat de samenwerking goed, we geven elkaar meer ruimte.”

WAT GEEF JE MEE?

Door drie keer een sessie te houden is klimaatadaptatie een onderwerp geworden in de omgeving, aldus de geïnterviewden: “Het is zeker aan te raden om de omgeving te betrekken, bewoners uit te nodigen en nieuwe partners te leren kennen. Ook het laten zien van voorbeelden helpt. Verder is het belangrijk de plannings van de afdelingen riolering en wateroverlast op elkaar af te stemmen en er daardoor achter te komen welke projecten prioriteit hebben. Het is belangrijk om er soms gewoon in te stappen, om mee te doen aan het proces en dan te kijken hoe het gaat. Houdt daarbij je ogen open, neem kansen uit de omgeving mee. Besef dat het proces lang kan duren. Durf ook je eigen programmering te laten veranderen door de omgeving.”

KENNISVRAGEN

Hoe krijg je in een ingewikkelde infrastructuur water mee?

Wat is de rol van het waterschap in de stad?

GIDSPRINCIPES

“We hebben zelf een aantal gidsprincipes gevonden in de sessies. Deze zijn soms te hoogdravend, ze zijn dan niet echt toepasbaar in het gebied, maar geven wel de nodige ideeën. Ook zijn er veel voorbeelden van andere projecten meegenomen, zoals een wijk in Sneek waar afvalwater wordt toegepast in het verwarmen van huizen. GDO brengt die inspiratie in, samen met Atelier Groenblauw.”

MEER INFORMATIE

Visiedocumenten via: <http://gemeente.leiden.nl/projecten/bouwenaandestad/singelpark/lakenpark-lakenplein-katoenpark-eo/>

6. LAND VAN MAAS EN WAAL

Waterschap Rivierenland

Geïnterviewde(n): Marjolein Reijnierse

Datum: 10-06-2015

Type project: Regionale Samenwerking Ruimtelijke Adaptatie/KAS

Startjaar: 2015

Stadium: Initiatieffase

Locatie: Rijk van Nijmegen en Land van Maas en Waal

Samenwerkingsverbanden: Gemeenten Nijmegen, Groesbeek, West Maas en Waal, Druten, Wijchen Beuningen en Heumen Provincie Gelderland, Waterschap Rivierenland. Rol waterschap: Partner (op regionaal niveau, dat is nieuw, meestal wordt er lokaal gewerkt), kenniscentrum, verbinder (in de regio partijen samengebracht), initiator (samen met de provincie en de gemeente Nijmegen), medefinancier. Nog afwachten wat de rollen gaan worden verderop in het project.

Het waterschap Rivierenland heeft, net als de andere overheden in haar beheergebied, in 2014 het Deltaprogramma convenant Ruimtelijke Adaptatie ondertekend, wat tot doel heeft om in 2050 klimaatbestendig te zijn. Dit zorgt ervoor dat deze partijen allemaal wat willen gaan doen in het gebied. Het waterschap heeft, samen met de provincie en de gemeente Nijmegen, het initiatief genomen om hierin regionaal te gaan samenwerken. Dit in aanvulling op de waterplannen die al voor het grootste deel afgerond zijn. Daarmee voldoet het gebied grotendeels aan de huidige NBW- en KRW-normen. Marjolein Reijnierse: “Maar we zijn nog niet klimaatadaptief. Daarom willen we nu verder gaan.” Dit zal gedaan worden door inzicht in klimaatgevoeligheid, inzicht in oorzaken en relaties, maatregelen op te schalen, kleine stapjes te doen en kennis te delen.

Het project speelt zich af in het Rijk van Nijmegen en het land van Maas en Waal, hier zal een duurzaam en klimaatbestendig gebied worden ontwikkeld. Reijnierse: “Ik ben binnen mijn team betrokken bij de Klimaatactieve Stad. Deze is onder de naam ruimtelijke adaptatie, opgenomen in het waterbeheerprogramma van 2016. In ons beheergebied is niet heel veel stad, het zijn vooral dorpen en heel veel landelijk gebied. In deze gebieden wordt niet echt onderscheid gemaakt tussen de stad en het landelijk gebied, dan is de Klimaatactieve Stad een niet erg logisch begrip, daarom hebben we voor Ruimtelijke Adaptatie gekozen.”

Op dit moment loopt een onderzoek naar de gevoeligheid van het gebied voor klimaatverandering. Dat wordt het vertrekpunt voor het project. De gemeente Nijmegen is kaartmateriaal aan het verzamelen, deze kaarten zullen met de systematiek van Kennis voor Klimaat worden beoordeeld. Hasse Goossen en Gilbert Maas van Alterra helpen bij het beoordelen van het kaartmateriaal. “We maken gebruik van kennis die er al is, maar het blijft maatwerk.”

Daarnaast loopt het opzetten van een samenwerkingsverband, waarin kansen worden gezocht. Alle zeven gemeenten gaven in het startoverleg aan geïnteresseerd te zijn, nu is het afwachten of ze allemaal mee gaan doen, aldus Marjolein Reijnierse. Drie partijen zijn bezig met de voorbereiding van de samenwerking, namelijk waterschap Rivierenland, de gemeente Nijmegen en de provincie Gelderland.

Nijmegen is de meest betrokken gemeente op dit moment omdat zij kennis hebben over duurzaamheid en er ook wat mee willen doen. Ze zijn genomineerd voor de Green Capital award van 2017. Er is geen directe urgentie voor Nijmegen om mee te doen, naast wat regenwater-

overlast. Nijmegen ligt op een stuwwal, als zij iets doen binnen het watersysteem heeft dat effect op de gehele regio. Ook de ervaring van Nijmegen is handig in dit proces. “Er zijn nog geen middelen beschikbaar, die komen in 2016. Voor die tijd zijn we bezig om een pilot voor te bereiden, zodat we in 2016 direct aan de slag kunnen gaan.” In de komende vier jaar heeft het waterschap opgenomen om aan tweepilots op het gebied van Klimaatactieve Stad mee te doen.

Wat nieuw is in dit project is dat de regio aan zet is. “Wij zijn gewend dat te zijn bij onze waterprojecten. We hebben een opgave, voeren daar maatregelen voor uit en dan zijn we klaar. Nu kan dat niet meer zo, want alles is veel integraler.”

De projectorganisatie gaat uit van gelijkwaardigheid. Er wordt een procescoördinator van buitenaf aangesteld, Arthur Hofstad. Hij is momenteel bezig met Het land van Cuijk in Noord-Brabant en werkt veel met samenwerkingsverbanden. De projectgroep zal bestaan uit vertegenwoordigers van iedere partner.

Het waterschap is bij alle gemeenten langs geweest. Inhoudelijk waren ze allemaal positief. “Er is een sterke behoefte om samen uit te zoeken hoe we klimaatadaptatie gaan aanpakken.” Tot nu toe loopt het project goed, tijd en geld zijn moeilijk, maar daar heeft iedereen last van. “We gaan er met elkaar over praten, kennis maken, verwachtingen uitspreken en uitzoeken waar kansen liggen. Het zal zichzelf moeten bewijzen. Samenwerken is de sleutel, maar hoe?”

Wat moeilijk is tot nu toe is dat er een heel verschil is in verwachtingen, sommige gemeenten zijn heel concreet in wat ze willen doen (zoals Nijmegen); anderen hebben nog geen idee. Het moet uiteindelijk meerwaarde voor alle partijen opleveren. Wat ook lastig is, is dat er geen garanties zijn: “We hopen dat we door deze route te bewandelen er iets gaat gebeuren. Verwachtingenmanagement is erg belangrijk en iedereen moet zich gehoord voelen. De meerwaarde voor de partijen zal in verschillende mate zijn, het belangrijkste is dat iedereen zichzelf in het project kan herkennen.”

KENNISVRAGEN

“Rioleringskennis is belangrijk bij extreme weersituaties. Praktijkkennis is belangrijk, over de wisselwerking tussen de riolering, oppervlaktewater en regenwater. Waar gaat er wat gebeuren bij een extreme weersituatie en wat kunnen we er samen met de gemeente aan doen? Kennis vergroten op het gebied van nuttige maatregelen, ook al hebben we verschillende taken.”

7. ZOHO, ZOMERHOFKWARTIER EN AGNIESEBUURT

Hoogheemraadschap Schieland en de Krimpenerwaard

Geïnterviewde(n): Jurgen Bals

Datum: 28-04-2015

Type project: Herinrichting wijken

Startjaar:

Stadium: Alle fasen

Locatie: Rotterdam

Samenwerkingsverbanden: Gemeente Rotterdam, bewoners en lokale bedrijven

In het centrum van Rotterdam, gelegen in het beheergebied van Hoogheemraadschap Schieland en de Krimpenerwaard, is te weinig ruimte voor water. In de stad is veel verhard gebied ontstaan mede door de wederopbouw. Er is destijds weinig ruimte gemaakt voor groen en water. Hierdoor wordt het regenwater dat versneld afgevoerd via het riool. Bij een harde regenbui kan het riool niet al het hemelwater tijdig verwerken, met wateroverlast tot gevolg. Het riool kan niet in één keer vervangen worden, maar de mensen accepteren de overlast het niet meer. Er moet iets gebeuren.

Ten oosten van het centraal station, vlakbij het waterplein Bentemplein, liggen twee wijken: het Zomerhofkwartier en de Agniesebuurt. Vaak wordt ZoHo als naam gebruikt voor het project, met een knipoog naar SoHo, de wijk in Manhattan, New York.

In beide wijken bestaat een redelijk goede sociale structuur. De Agniesebuurt is een woonwijk; in het Zomerhofkwartier is er, naast woningbouw, veel bedrijvigheid. Er zijn wat oudere gebouwen waar veelal creatieve industrie zit en andere kleine bedrijfjes. Deze hebben elkaar gevonden, ze kunnen goed samenwerken en zijn begaan met duurzaamheid. Zo is er bijvoorbeeld een biologisch restaurant waar eten wordt geserveerd dat in de buurt is verbouwd.

Het hoogheemraadschap verwacht dat de komende zeven tot tien jaar allerlei kleinschalige projecten in deze wijken worden uitgevoerd. Deze projecten worden uitgevoerd in samenwerking met de gemeente en andere betrokkenen zoals de wooncorporatie, bewoners en ondernemers. Hierbij wordt gewerkt vanuit een overkoepelende visie in de vorm van een masterplan, gemaakt door de Urbanisten, een bureau voor stedenbouw en landschapsarchitectuur. Een voorbeeld van de projecten die gaan plaatsvinden is de aanleg van een regentuin. Dit is een tuin waar tijdelijk wat water kan blijven staan bij heftige regenval. Het zorgt voor aantrekkelijkere wijk en er is meer zichtbaarheid van het watersysteem.

ZoHo onderscheidt zich van andere projecten omdat het gaat om verschillende samenhangende (sub)projecten, waarin met en door veel partijen wordt samengewerkt. In het verleden was er vaak alleen samenwerking met de gemeente. Ook het toepassen van maatschappelijke participatie is een recente ontwikkeling voor het hoogheemraadschap. “We zijn in openbaar gebied actief en dan kom je goed georganiseerde mondige betrokken bewoners en ondernemers tegen. Deze partijen willen meedenken met publieke partijen.” Het hoogheemraadschap geeft aan dat overheden niet altijd een project hoeven te trekken, maar dat er meer ruimte kan zijn voor eigen initiatief van bewoners en bedrijven. Deze initiatieven kunnen gefaciliteerd worden door bijvoorbeeld afspraken te maken over het beheer, subsidies te zoeken of anderzijds. “In dit gebied willen we voorbeelden laten samenkomen en laten zien wat mogelijk is.”

Sommige straten zijn behoorlijk smal en ligt allerlei infra onder de grond (riolering, kabels, leidingen, ondergrondse afvalcontainers, e.d.). In die straten zijn weinig mogelijkheden om groen aan te leggen, of infiltratiemogelijkheden. In deze gebieden wordt er bijvoorbeeld gekeken of er regenwaterafvoerleiding aangelegd kunnen worden die het regenwater naar een plaats brengt waar meer mogelijkheden zijn.

Het hoogheemraadschap is aan het nadenken over hoe zij op een goede eigentijdse manier kan uitleggen wat de waterschappen doen, waarom maatregelen nodig zijn en wat de bewoners zelf kunnen doen. Doelstelling is dat het waterbewustzijn bij de burgers wordt vergroot.

Projecten als deze zijn buiten Rotterdam ook mogelijk, het gaat over samenwerking, hoe overheden zoals de gemeente en het waterschap optrekken met de partijen in het gebied. Het is wel zo dat Rotterdam een grote, drukke dynamische stad is. In kleinere steden of landelijk gebied, is over het algemeen meer ruimte, dan zijn er mogelijk eenvoudigere oplossingen mogelijk.

Het masterplan ligt er en er zijn Europese subsidies aangevraagd. Vanaf de zomer komen deze waarschijnlijk beschikbaar. De komende maanden wordt de uitvoering van het masterplan voorbereid. Er zal geen convenant worden ondertekend, maar er worden wel harde afspraken gemaakt. Het masterplan is dynamisch. Er is een duidelijke visie met concepten waaraan de projecten moeten voldoen. Maar de wereld om ons heen verandert ook, daar passen we ons plan dan op aan. “En dat is werkende weg leren, we gaan kijken hoe het plan in de realiteit uitpakt.”

Het waterschap werkt vrij intensief samen met de gemeente Rotterdam. De gemeente richt zich op klimaatbestendigheid. Daar is beleid voor dat samen met de waterschappen is ontwikkeld. Jurgen Bals: “We hebben de laatste jaren wat grotere projecten gehad, zoals de berging in het museumpark en het Benthemplein. Natuurlijk zullen er altijd grote projecten blijven, maar we verwachten dat het aantal zal afnemen, omdat de ruimte en mogelijkheden steeds beperkter worden. We zullen meer moeten inzetten op kleinere maatregelen, zoals regenwater vertragen, lokaal vasthouden en infiltreren. Dit is goed te combineren met andere functies en doelen van bijvoorbeeld gemeenten en bewoners, zoals vergroening en sociaal-economische ontwikkeling. Dat vinden we als waterschap belangrijk, maar het is niet waar onze taken liggen. Wij zijn een waterschap en moeten ervoor zorgen dat het watersysteem op orde is. Het belastinggeld dient met dat doel ingezet te worden.” Het hoogheemraadschap draagt in principe alleen bij aan het deel van de projecten dat het watersysteem verbetert. Zo zwart wit is het niet altijd, maar het is wel het uitgangspunt van het hoogheemraadschap.

Jurgen Bals: “Ik hoop dat we met dit project een stuk verder komen met burgerparticipatie, dat wij voorbeelden kunnen laten zien waarbij we lokale partijen hebben betrokken. Dat zij met initiatieven komen en wij de faciliterende rol hebben gepakt. Dat de betrokken partijen verantwoordelijkheid voelen en het afgeronde project misschien zelf gaan onderhouden. We streven ernaar op de hoogste trede van de burgerparticipatieladder te komen. Het kost tijd persoonlijke contacten op te bouwen, samenwerken lukt niet direct, je moet elkaar begrijpen en vertrouwen winnen, leren wat anderen bezigt houdt. Dat leer je niet uit een boekje.”

UITDAGINGEN

“Een uitdaging waar het waterschap mee zit is dat het moeilijk is om tot concrete KAS-projecten te komen. Het is verder soms lastig dat de gemeente Rotterdam zo groot is, dat je met het ene deel afspraken maakt en het andere deel dat niet weet, of er anders over denkt.”

GIDSMODELLEN

“We gebruiken gidsmodellen gedeeltelijk, ze zijn bekend. Maar in een grote stad is het allemaal wat verweven en zijn de modellen en principes niet altijd toepasbaar. We gebruiken ze niet altijd bewust, maar met zulke handvaten proberen we grip te krijgen op de situatie. Kijken naar wat er mogelijk is in een gebied. We zijn bijvoorbeeld ook bezig met een visie afvalwaterketen, het bepalen van ons toekomstbeeld. Stromen scheiden en energie en grondstoffen winnen uit afvalwaterstromen. Hemelwater lokaal gebruiken. Dat zijn gidsprincipes voor ons. We zoeken voorbeeldprojecten om daar wat meer grip op te krijgen.”

KENNISVRAGEN

“We zouden meer willen weten van het functioneren van de riolering en de veranderingen bij klimaatverandering. We krijgen steeds meer data, maar er zal altijd onzekerheid in blijven. Hoe gaan we daarmee om?”

OVERIGE PROJECTEN

1. MEET JE STAD!

Waterschap Vallei en Veluwe

Geïnterviewde(n): Dimitri van Dam

Datum: 02-04-2015

Type project/thema: Burgerinitiatief onderzoek

Startjaar: 2015

Stadium: Definitiefase

Locatie: Amersfoort

Samenwerkingsverbanden: bewoners, gemeente Amersfoort, Coöperatieve Universiteit Amersfoort, Gerb& en De WAR.

Rol waterschap: Faciliteren.

Het project Meet Je Stad is in februari 2015 gestart. Het project is een initiatief van de gemeente Amersfoort. Zij hebben het waterschap gevraagd of zij interesse hadden om mee te doen. Dit was het geval, dus zijn het waterschap en de gemeente de formele opdrachtgevers geworden. Binnen het project wordt het klimaat in de eigen leefomgeving onderzocht. Dimitri van Dam: "Ik vind het interessant om het groepsproces te volgen en te kijken hoe dergelijke groepen functioneren en het voor elkaar krijgen zichzelf te organiseren. We willen als waterschap dat inwoners en particulieren bewuster omgaan met klimaatverandering in hun omgeving. Daarom is dit experiment gestart. Wat is er mooier dan mensen die actief en bewust gaan meten aan de effecten van klimaatsverandering?" De data die het onderzoek oplevert geeft daarnaast erg bruikbare informatie voor het waterschap en de gemeente. "De deelnemers in het project zijn een soort ambassadeurs voor de stad in het bewust omgaan met het klimaat om je heen."

Ongeveer vijftien mensen komen eens in de drie weken bijeen in het Fablab in Amersfoort. Ten tijde van dit onderzoek waren de betrokkenen bezig met het opzetten van het project. De betrokkenen hebben zich verdeeld in drie groepen. De eerste is de verhalengroep. In deze groep worden verhalen van burgers verzameld over de manier waarop zij klimaatverandering ervaren. De flora en fauna groep brengt de bloeiperioden van een aantal indicatorsoorten in kaart. Via literatuuronderzoek gaan zij uitzoeken in hoeverre dit is veranderd in en om Amersfoort. Een zelfde soort aanpak zal voor het onderdeel fauna worden opgezet. De meetgroep ten slotte gaat metingen doen van klimaatfactoren, bijvoorbeeld temperatuur, neerslag en luchtvervuiling. Om *hands-on* ervaring op te doen met meten zijn een aantal sensoren gekocht. Via verschillende sporen wordt ervaring en kennis opgedaan over het werkend krijgen van de sensoren, het zorgen voor communicatie tussen de sensoren onderling en met de server en het zelf bouwen van sensoren. Binnenkort wordt de stap gemaakt om de sensoren buiten op te stellen. De data die de sensoren gaan opleveren worden op de website geplaatst. Dimitri van Dam: "Ik denk dat dit weer een impuls is voor het gehele proces/project."

Wanneer er data zijn verzameld kan er worden onderzocht of de metingen overeenkomen met de belevenis van bewoners.

Vragen die naar boven komen zijn: Hoe meet je het klimaat? De verhalen, moeten die objectief zijn? Nee, verhalen zijn subjectief en het meten is objectief! Moet het wetenschappelijk zijn? Wat is er aan informatie al beschikbaar? Zijn er gaten in bestaande onderzoeken? Wat willen we in drie jaar hebben bereikt? Wat is van belang voor de stad Amersfoort?

Wat betekent klimaatverandering voor de stad? Wat zijn de kwalijke gevolgen daarvan? Dit zijn allemaal vragen waar de groep zich momenteel mee bezig houdt. Op de website van Meet Je Stad schrijft Gerben Bruins (Gerb&): “Allemaal vragen die begrijpelijk, realistisch en noodzakelijk zijn. Allemaal vragen ook die veel, véél tijd hebben gekost en nog steeds kosten. Tot frustratie aan toe. Maar belangrijke frustratie en belangrijke tijd. Want alleen door deze vragen aandacht te geven is het mogelijk om tot een project te komen dat echt toebehoort aan de projectleden van Meet Je Stad.”

Het was tijdens de startbijeenkomst te merken dat iedereen net op een andere manier en met een andere reden in het project zit, de groep is nog druk bezig om op één lijn te komen en daarin alle wensen en belangen te verwerken. Maar er is al veel gebeurd, het project is gestart, de groep komt regelmatig samen, er zijn onderzoeksgroepen opgezet, er is een gezamenlijk online kladblok om informatie te delen, er is een website waar mensen zich kunnen aanmelden om mee te doen en waar de voortgang wordt bijgehouden. Uiteindelijk wordt de in dit onderzoek opgedane kennis (data, e.d.) gedeeld met de buitenwereld. Zo kunnen alle partijen die wat willen doen met klimaatverandering hier hun voordeel mee doen.

WAT GEEF JE MEE?

“Niet te snel willen gaan, laat het vanuit de deelnemers komen, wat hun drijft, daar zijn ze enthousiast voor.”

KENNISVRAGEN

“Hoe zorgen we voor meer kansrijke projecten die bijdragen aan het beperken van de effecten van klimaatverandering. Ik merk namelijk dat we vooral aan de achterkant, in het kader van problemen, aan de slag gaan als gemeente en waterschap. Ik zou hier graag voorin in het planproces willen zitten: bijvoorbeeld stedelijk herinrichting en dan met een brede blik kijken naar de inrichting en daar meer aandacht voor blauw en groen te hebben.”

Meer informatie: <http://meetjestad.net/>

2. STIMULERINGSREGELING 'IMPULS KWALITEITSWATER IN DE STAD'

Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden

Geïnterviewde(n): Marco van Schaik, Dries Schuwer (beiden Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden)

Datum: 07-05-2015

Type project: Impuls 'kwaliteitswater in de stad'

Startjaar: 2013

Stadium: Realisatiefase

Locatie: Gehele regio

Samenwerkingsverbanden: Gemeenten

Rol waterschap: Faciliteren, adviseren en stimuleren. Gemeenten zijn in de stad de initiatiefnemer.

Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden wil graag de waterkwaliteit in stedelijk gebied een impuls geven. Daarom stelt het waterschap vanaf 2014 (tot 2020) jaarlijks 300 duizend beschikbaar om samen met gemeenten maatregelen uit te voeren die de waterkwaliteit in stedelijk gebied ten goede komen.

De stimuleringsregeling 'Kwaliteitswater in de stad' is bedoeld om gemeenten en buurtverenigingen uit te nodigen mee te denken bij het realiseren van kwaliteitswater in de stad. De Europese Kaderrichtlijn Water (KRW) vormt het inhoudelijk kader voor dit programma. De gemeenten of buurtverenigingen kunnen initiatieven indienen. Het waterschap is hierbij een adviserende partner, doet onderzoek naar de efficiëntie van de maatregelen op het gebied van waterkwaliteit, ecologie, berging en beleving en kiest de meest kansrijke projecten.

Deze stimuleringsregeling past volgens het hoogheemraadschap goed bij de ontwikkelingen in Nederland. De manier van samenwerken, waarin wordt afgewogen welke maatregelen het meeste bijdragen aan doelen van de partijen. Het is maar een heel klein deel van de eigen begroting en elk initiatief wordt voor maximaal vijftig procent gefinancierd met deze regeling, als deze wordt toegekend. Er wordt overlegd met het waterschap hoe het project precies wordt ingevuld, wat de fasering is, hoe de juridische- en financiële kant is geregeld. "Het voordeel van de stimuleringsregeling is dat we meer gewicht kunnen geven aan wat wij belangrijk vinden."

Naast verbetering van de waterkwaliteit nemen de klimaatopgaven in de stad toe. Een voorbeeld hiervan was de wateroverlast veroorzaakt door hevige neerslag in de gemeente Houten. Deze bui op 29 juli 2014, liet zien dat met name de openbare ruimte gevoelig is voor klimaatverandering. Veel ernstiger was de situatie in het dorp Kockengen, waar de straten vier dagen onder water stonden na een bui van circa 140 mm in twee uur tijd. Ook wordt de stad steeds belangrijker voor waterschappen, omdat de meeste mensen in het stedelijk gebied wonen. Daarom wordt nu voorgesteld de regeling te verbreden naar klimaatadaptatie.

FASERING STIMULERINGSREGELING

In alle fasen zijn projecten bezig, projecten van dit jaar bevinden zich in de initiatiefase en de projecten van vorig jaar zijn afgerond. Ook inhoudelijk variëren ze: aanbrengen van duikers; aanleg van natuurvriendelijke oevers, drijvend groen in de grachten; het verbreden van watergangen.

Het doel van de maatregelen is een betere waterkwaliteit, leefbaarheid en grotere biodiversiteit. Daarnaast dragen deze maatregelen bij aan een vermindering van de wateroverlast. De meeste projecten spelen tussen de gemeente en het waterschap. Bij sommigen zijn bewoners en wijkverenigingen betrokken.

Het onderhoud en beheer van de meeste maatregelen sluit aan bij de huidige afspraken. De afspraken hierover worden tijdens het project gemaakt. Over het monitoren van de uitgevoerde maatregelen moeten afspraken worden gemaakt. Het lastige van dit project is het beperkte budget, dus er moeten harde keuzes worden gemaakt. Dat is soms wel een tegenvaller voor de indieners.

WAT GEEF JE MEE?

“Waterschappen kunnen leren van onze ervaringen bij het opzetten en stroomlijnen van stimuleringsregelingen. Welke aspecten en procedures komen er kijken bij het opzetten van een stimuleringsregeling? We hebben met dit project antwoord gegeven op de vraag: Hoe kunnen we als waterschap effectief zijn in de stad? Een stimuleringsregeling is één van de mogelijke instrumenten.”

KENNISVRAGEN

“Over een paar jaar moeten we gaan evalueren of we het gewenste effect hebben bereikt. Daarnaast zoeken we hoe we kunnen stimuleren dat de goede dingen gebeuren. Nu is er nauwelijks bewustzijn van waterproblematiek, dus men gaat ook niet waterbewust handelen. Er kan veel worden gedaan door bewoners, bijvoorbeeld door het ontsteden van tuinen. Dat moet allemaal helpen bij het grotere geheel.”

GIDSPRINCIPES

“Indirect gebruiken we deze, volgens mij zijn de gidsprincipes onderdeel van het nationaal waterbeleid. Daardoor worden ze toegepast in onze adviesrol. Bij alle activiteiten in de stad waar het hoogheemraadschap bij betrokken is wordt geprobeerd de gidsprincipes toe te passen.”